

AFD

Anadolu Felsefe Dergisi

EYLÜL / SEPTEMBER

4

2026

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajp>

AFD

Anadolu Felsefe Dergisi

Erzurum Teknik Üniversitesi Anadolu Felsefe Dergisi

Journal of Philosophy
Felsefe Dergisi

Cilt/Volume
Issue/Sayı: 4
September/Eylül 2026

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR**Mustafa BİNGÖL (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, TÜRKİYE

EDITOR / EDITÖR**Murat BAHADIR (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, TÜRKİYE

ENGLISH LANGUAGE EDITOR / İNGİLİZCE DİL EDITÖRÜ**Sıla ÖZDEMİR GİULIANI (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, TÜRKİYE

Serhat KESKİN (Ph.D.)

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, TÜRKİYE

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU**Prof. Dr. ALİ UTKU**

Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Marco MOSCHINI

Università Degli Studi Di Perugia / İtalya

Doç. Dr. Serdar SAYGILI

Erciyes University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Almasa MULALIC International University of Sarajevo / Bosna
Hersek**Contact Publisher:**

Assoc. Prof. Mustafa BİNGÖL (Ph.D.) / Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of Philosophy, Erzurum / TÜRKİYE

mustafa.bingol@erzurum.edu.tr

ADVISORY BOARD / DANIřMA KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN
Uludağ University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet EYİM
Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Kamil ŞAHİN
Kırıkkale University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hürşad Sinan ÖZBEK
Kocaeli University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Musa DUMAN
Ardahan University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Aliye ÇINAR KÖYSÜREN
Karamanoğlu Mehmetbey University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Zübeyir OVACIK
Selçuk University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Esra Çağrı MUTLU
Mehmet Akif Ersoy University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Fatih ÖZGÖKMAN
Çanakkale Onsekiz Mart University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Sinem ELKATİP HATİPOĞLU
Marmara University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet ÇİTİL
İstanbul 29 Mayıs University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Funda GÜNSOY TUROWSKI
Uludağ University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hasan ASLAN
Akdeniz University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Işıl BAYAR BRAVO
Ankara University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yavuz UNAT
Kastamonu University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hüseyin AYDOĞDU
Erzurum Teknik University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
İnönü University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Abdurrazak GULTEKİN
Bingöl University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Aylin ÇANKAYA
Manisa Celal Bayar University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Nurten ÖZTANRIKULU ÖZEL
Dicle University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK
Sakarya University / TÜRKİYE

ABOUT/ HAKKINDA

The Journal of Anatolian Philosophy (AJP) is an academic journal established in 2024 within the Department of Philosophy at Erzurum Technical University. AJP, which will start publishing its first issue in 2025, is a scientific, double-blind, peer-reviewed, open-access philosophy journal. The journal, which will publish two issues per year in March and September, is published in Turkish and English.

The aim of AJP is to publish studies that will reveal how life and thought have influenced each other throughout history. In this context, articles that show the relationship between a philosopher's thought and life and experience, reveal the impact or possible impacts of a philosopher's thoughts on life (the period in which he lived or today), and discuss different thoughts developed on a problem and the effects of these thoughts on the problem will be accepted for evaluation. The journal will include original research articles, critiques, interviews, unpublished papers and translations prepared in line with this purpose and scope.

Anadolu Felsefe Dergisi (AFD), Erzurum Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü bünyesinde 2024 yılında kurulmuş akademik bir dergidir. 2025 yılında ilk sayısını yayımlayarak yayın hayatına başlayacak olan **AFD**, bilimsel, çift-kör hakemli, açık erişimli bir felsefe dergisidir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlayacak derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

AFD'nin amacı, tarih boyunca yaşam ile düşüncenin birbirini nasıl etkilediğini ortaya koyacak çalışmalar yayınlamaktır. Bu doğrultuda bir filozofun düşüncesinin yaşam ve deneyim ile ilişkisini gösteren, bir filozofun düşüncelerinin yaşama (yaşadığı dönem ya da bugüne) etkisini ya da muhtemel etkilerini ortaya koyan, bir soruna dair geliştirilen farklı düşünceleri ve bu düşüncelerin soruna etkilerini tartışan yazılar değerlendirilmek üzere kabul edilecektir. Dergide, bu amaç ve kapsam doğrultusunda hazırlanmış özgün araştırma makalesi, eleştiri yazısı, söyleşi, yayımlanmamış bildiri metni ve çevirilere yer verilecektir.

INDEXES / İNDEKSLER

AIMS AND SCOPE

AJP aims to understand and explain the relationship between philosophy and life and to produce international scientific publications that will discuss how life and thought have influenced each other throughout history.

The Journal of Anatolian Philosophy (AJP) is a journal that publishes original and qualified articles, interviews, discussions and papers based on academic, scientific and research in the field of philosophy.

Having started its publication life by adopting the idea that **"Experiences are the premises of thoughts"**, **AJP** sees philosophy as an activity intertwined with life. Even though in philosophy, metaphysics or utopian thoughts that transcend reality have been put forward with speculation based on reason, these thoughts are ultimately based on the philosophers' own life experiences and observations. Therefore, although philosophical thought sometimes transcends reality in a speculative and abstract way, it ultimately originates from the reality and authenticity of life. However, philosophical thought is also an attempt to organize and shape life.

Although it is transcendent to reality, it somehow affects the reality of life. In this context, the aim of the journal is to publish studies that will reveal how life and thought have influenced each other throughout history. In this context, articles that show the relationship between a philosopher's thought and life and experience, that reveal the effects or possible effects of a philosopher's thoughts on life (the period in which he lived or today), that discuss different ideas developed on a problem and the effects of these ideas on the problem will be accepted for evaluation. The journal will include original research articles, critiques, interviews, unpublished papers and translations prepared in line with this purpose and scope.

The studies to be sent to the journal must be prepared in accordance with the purpose, scope and content specified below.

- * Studies discussing how philosophical accumulation will contribute to the understanding and solution of current problems. In other words, studies discussing thoughts caused by a reality or realities shaped by thoughts.
- * Studies explaining the relationship between a philosopher's thought and historical, social, economic etc. conditions that shape his thought.
- * Studies discussing the contributions that a philosopher has made or will potentially make to the understanding and solution of various problems in the fields of education, culture, justice, ethics etc. or the reality shaped and influenced by his thoughts.
- * Studies discussing the philosophical thought necessary for the understanding and solution of current problems.
- * Studies discussing the problems that will arise in the future under the guidance of philosophical thought.
- * Studies introducing new original thoughts caused by problems specific to the era or region.

The purpose of the study to be addressed in line with the specified themes must be clearly stated both in the abstract and in the introduction of the study. From now on, this purpose should be discussed in the development section and conclusion section based on the way the subject is handled. Studies that discuss purely theoretical ideas that do not include the intertwining of life and thought will not be evaluated.

Editor in Chief : Assoc. Prof. Mustafa BİNGÖL (Ph.D.)

Address : Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of Philosophy, Erzurum / TÜRKİYE

E-mail : mustafa.bingol@erzurum.edu.tr, ajp@erzurum.edu.tr

Webpage : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajp>

AMAÇ ve KAPSAM

AFD, felsefenin yaşam ile olan ilişkisini anlamayı, açıklamayı ve tarih boyunca yaşam ile düşüncenin birbirini nasıl etkilediğini tartışacak uluslararası düzeyde bilimsel yayınlar yapmayı amaçlamaktadır.

Anadolu Felsefe Dergisi (AFD), felsefe alanında akademik, bilimsel ve araştırmaya dayalı; özgün ve nitelikli makale, söyleşi, tartışma ve bildiri metinlerinin yayınlandığı bir dergidir.

"Deneyimler düşüncelerin öncüleridir." düşüncesini benimseyerek yayın hayatına başlayan AFD, felsefeyi yaşam ile iç içe geçmiş bir etkinlik olarak görmektedir. Öyle ki felsefede akla dayalı spekülasyon ile metafizik ya da gerçekliği aşan ütopyik düşünceler ortaya konulmuş olsa da en nihayetinde bu düşünceler, filozofların kendi yaşam deneyimi ve gözlemlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla felsefi düşünce, zaman zaman spekülasyon ve soyut olarak gerçekliği aşsa da en nihayetinde yaşamın gerçekliğinden ve sahiciliğinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte felsefi düşünce, bir taraftan da yaşamı düzenleme ve şekillendirme girişimidir.

Gerçekliğe aşkın olsa da yaşamın gerçekliğine bir şekilde etki etmektedir. Bu bağlamda derginin amacı, tarih boyunca yaşam ile düşüncenin birbirini nasıl etkilediğini ortaya koyacak çalışmalar yayınlamaktır. Bu doğrultuda bir filozofun düşüncesinin yaşam ve deneyim ile ilişkisini gösteren, bir filozofun düşüncelerinin yaşama (yaşadığı dönem ya da bugüne) etkisini ya da muhtemel etkilerini ortaya koyan, bir soruna dair geliştirilen farklı düşünceleri ve bu düşüncelerin soruna etkilerini tartışan yazılar değerlendirilmek üzere kabul edilecektir. Dergide, bu amaç ve kapsam doğrultusunda hazırlanmış özgün araştırma makalesi, eleştiri yazısı, söyleşi, yayımlanmamış bildiri metni ve çevirilere yer verilecektir.

Dergiye gönderilecek çalışmalar aşağıda belirtilen amaç-kapsam ve içeriğe uygun olarak hazırlanması gerekmektedir.

- * Felsefi birikimin özellikle günümüzdeki sorunların anlaşılması ve çözümüne dair ne gibi katkıların olacağını tartışıldığı çalışmalar. Diğer bir ifadeyle bir gerçekliğin neden olduğu düşünceler ya da düşüncelerin şekillendirdiği gerçeklerin tartışıldığı çalışmalar.
 - * Bir filozofun düşüncesini şekillendiren tarihsel toplumsal ekonomik vb. koşullar ile düşüncesi arasındaki ilişkiyi açıklayan çalışmalar.
 - * Bir filozofun düşüncelerinin şekillendirdiği etki ettiği gerçeklikle ya da eğitim kültür adalet ahlak vb. alanlardaki çeşitli sorunların anlaşılması ve çözülmesine yönelik sunduğu ya da potansiyel olarak sunacağı katkıların ele alındığı çalışmalar.
 - * Günümüzde ortaya çıkan sorunların anlaşılması ve çözülmesi için gerekli felsefi düşüncenin tartışıldığı çalışmalar.
 - * Gelecekte ortaya çıkacak sorunların felsefi düşünce kılavuzluğunda tartışıldığı çalışmalar.
 - * Çağa veya bölgeye özgü sorunların neden olduğu yeni orijinal düşüncelerin ele alındığı orijinal felsefi düşüncelerin tanıtıldığı çalışmalar.
- Belirtilen temalar doğrultusunda ele alınacak çalışmanın amacı hem özet kısmında hem çalışmanın girişinde açıkça belirtilmelidir. Bundan sonra konuyu ele alış biçimine göre bu amaç gelişme kısmında ve sonuç kısmında temellendirilerek tartışılmalıdır. Yaşam ile düşüncenin iç içeliğini içermeyen salt teorik düşüncelerin tartışıldığı çalışmalar değerlendirmeye alınmayacaktır.

Baş Editör : Assoc. Prof. Mustafa BİNGÖL (Ph.D.)
Adres : Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Erzurum/ TÜRKİYE
E-posta : mustafa.bingol@erzurum.edu.tr, ajp@erzurum.edu.tr
Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajp>
Tel : 444 53 88 (2192)

Araştırma Makaleleri /Research Articles

Mehmet Ali GÖK	
Konnektomdan Bilince: Statik Nöral Haritaların Ontolojik Sınırları	1
<i>From Connectome to Consciousness: Ontological Limits of Static Neural Maps</i>	
Ceren DİRİCAN, Mustafa BİNGÖL	
Sokratesçi Diyaloglarda Psikolojik Çözümleme: Bilinç, Cehalet ve Savunma Mekanizmaları	21
<i>Psychological Analysis in Socratic Dialogues: Consciousness, Ignorance, and Defense Mechanisms</i>	
Gamze BATGI	
Mekânın Deneyime Dönüşmesi: Temalı Kafeler Üzerine Felsefi Bir Okuma	36
<i>The Transformation Of Space Into Experience: A Philosophical Reading Of Themed Cafés</i>	
Sare UZUNER	
Estetik İmmoralizmin Eleştirisi	58
<i>A Critique of Aesthetic Immoralism</i>	

Konnektomdan Bilince: Statik Nöral Haritaların Ontolojik Sınırları

From Connectome to Consciousness: Ontological Limits of Static Neural Maps

Mehmet Ali GÖK ¹
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹*İstanbul Üniversitesi,
Akademik Ünvanı Yok,
İstanbul -Türkiye,
mehmetaliqok@ogr.iu.edu.tr*

Geliş Tarihi/Received: 22.03.2026
Kabul Tarihi/Accepted: 17.05.2026

Atıf /Cite this article:

Gök, M. A.. (2026),
Konnektomdan Bilince:
Statik Nöral Haritaların
Ontolojik Sınırları. *Anadolu
Felsefe Dergisi*, 4, 1-20.

DOI [10.5281/zenodo.20268051](https://doi.org/10.5281/zenodo.20268051)

This article checked by

 iThenticate

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution Noncommercial 4.0
International License.

Öz

Bu makale nöroloji ve bilinç arasındaki ontolojik bağlaşımları, güncel meyve sineği (*Drosophila melanogaster*) konnektom projesi bağlamında tartışmaktadır. David Chalmers'ın "Zor Problem" kavramsallaştırması ekseninde, beyne ait statik bir sinaptik bağlantı haritasının, insan zihnine ait öznel deneyimlerin (qualia) nasıl olup da ortaya çıktığını açıklamadaki yetersizliği ele alınmaktadır. Çalışmada ilk olarak Bilincin Nöral Korelasyonları (NCC) ve Entegre Bilgi Teorisi (IIT) incelenerek bilincin materyal ve matematiksel temelleri ortaya konmaktadır. Ardından bir konnektomu haritalamak ile bir zihni transfer etmek arasındaki fark; işlevselcilik ve John Searle'ün "Biyolojik Doğalcılık" perspektifiyle analiz edilmektedir. Konnektom çalışması bağlamında sadece nöral yolları gösteren statik şemaların; nöromodülatörlerin dinamik etkisi, nöral plastisite ve astrositler gibi gliyal etkileşimlerin oluşturduğu "gizli değişkenlerden" yoksun olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, simülasyonun ontolojik yetersizliğine işaret edilerek, bilincin sadece dijital olarak kopyalanabilen statik bir sözdizimi (syntax) değil, spesifik biyolojik enstrümanlarda icra edilen dinamik ve anlambilimsel (semantics) bir performans olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, Konnektom, Zor Problem, Öznel Deneyim, Entegre Bilgi Teorisi, Biyolojik Doğalcılık.

Abstract

This article examines the ontological correlations between neurology and consciousness within the context of the recent fruit fly (*Drosophila melanogaster*) connectome project. Centered on David Chalmers' conceptualization of the "Hard Problem," it addresses the inadequacy of a static synaptic connection map in explaining how subjective experiences (qualia) emerge from the material brain. The study first establishes the material and mathematical foundations of consciousness by examining the Neural Correlates of Consciousness (NCC) and Integrated Information Theory (IIT). Subsequently, the distinction between mapping a connectome and transferring a mind is analyzed through the lens of Functionalism and John Searle's "Biological Naturalism." Within the scope of connectome studies, it is emphasized that static schemes -which merely depict neural pathways- lack the "hidden variables" constituted by the dynamic effects of neuromodulators, neural plasticity, and glial interactions such as astrocytes. Consequently, by highlighting the ontological insufficiency of simulation, it is argued that consciousness is not merely a digitally reproducible static syntax; rather, it is a dynamic and semantic performance executed within specific biological instruments.

Keywords: Consciousness, Connectome, The Hard Problem, Qualia, Integrated Information Theory, Biological Naturalism.

Giriş

Bilinç olgusu hem felsefi hem de bilimsel araştırmaların merkezinde yer almaya ve doğası itibarıyla en dirençli problemlerden biri olmaya devam etmektedir. İnsanlık tarihi boyunca bilinçli deneyimin kaynağı olarak düşünülen “ruh” kavramı, bilimsel gelişmeler ve nörobiyolojik ilerlemelerle birlikte yerini giderek bilinç kavramına bırakmıştır (Tülüce, 2023, s. 327). Bu değişim bilinç olgusunu aşkın ve ilahî bir açıklama çerçevesinden çıkararak, insan merkezli ve fiziksel süreçlere dayalı bir açıklama modeline yönelten köklü bir paradigma değişiminin sonucudur (Tülüce, 2023, s. 329). Günümüzde insan beyni yaklaşık 86 milyar nöron ve bunlar arasındaki trilyonlarca sinaptik bağlantıdan oluşan son derece karmaşık bir biyolojik sistem olarak tanımlanmaktadır (Azevedo ve ark., 2009, s. 532). Bununla birlikte bu nöral organizasyonun, öznel deneyimleri -zihnin “nasıl bir şey olduğu” (what it is like) üzerinden tanımlanan fenomenal iç dünyayı- nasıl ürettiği sorusu hâlâ yanıtlanmayı beklemektedir. Bu durum Joseph Levine'in "açıklayıcı boşluk" (explanatory gap) olarak kavramsallaştırdığı, fiziksel süreçler ile öznel deneyim arasında epistemolojik bağlamda bir köprü kurmanın güçlüğüne işaret eden sorunsalın doğrudan bir yansımasıdır (Levine, 1983, s. 354-357). Nitekim David Chalmers'in "Zor Problem" olarak adlandırdığı ve bu problemi ontolojik bir düzleme taşıyan temel ayrım, Levine'in açıklayıcı boşluk kavramı etrafında temellenmektedir (Chalmers, 1995, s. 201). Bu temel problem çağdaş sinirbilim çalışmalarında büyük ölçüde iki ana yaklaşım ekseninde ele alınmaktadır. İlk olarak Bilincin Nöral Korelasyonları (NCC) araştırmaları, belirli bilinç içeriklerine eşlik eden asgari nöral mekanizmaları deneysel olarak tespit etmeyi amaçlamakta; diğer yandan ise Entegre Bilgi Teorisi (IIT), bilinci bir sistemin indirgenemez neden-sonuç yapısı üzerinden matematiksel olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımlar bilincin belirli nöral organizasyonlarla ilişkili olduğunu güçlü biçimde ortaya koymakla birlikte, söz konusu organizasyonların öznenin fenomenal deneyimini nasıl ve neden ortaya çıkarttığı sorusunu tam anlamıyla açıklayamamaktadır.

Son yıllarda sinirbilimde yaşanan teknolojik gelişmeler, bu tartışmayı yeni bir ampirik düzleme taşımıştır. Özellikle meyve sineği (*Drosophila melanogaster*) beyninin tüm sinaptik bağlantılarını yüksek çözünürlükle ortaya koymayı amaçlayan konnektom projeleri, sinir sisteminin organizasyonel mimarisini çok yüksek bir eşleniklik düzeyinde inceleme imkânı sunmaktadır (Yadav ve ark., 2025, s. 1299). Princeton Üniversitesi ve Google iş birliğiyle yürütülen bu çalışmalar, nöral ağların yapısal düzenini büyük bir doğrulukla haritalandırarak bilincin maddesel altyapısına dair kapsamlı bir betimleme sağlamaktadır (Yadav ve ark., 2025, s. 1303). Ancak bu gelişmeler, beraberinde daha temel bir soruyu gündeme getirmektedir: Bir sinir sisteminin tüm bağlantılarını biliyor olmak, o sistemin ürettiği bilinçli deneyimi anlamak için yeterli midir? Başka bir deyişle konnektom gibi statik bir yapısal şema, fenomenal bilincin dinamik ve öznel doğasını açıklayabilir mi?

Bu çalışma söz konusu soruyu hem sinirbilimsel hem de felsefi bir çerçevede ele alarak, konnektomun sunduğu yapısal açıklamaların sınırlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel hipotezi, bilincin yalnızca dijital olarak kopyalanabilen statik bir sözdizimi (syntax) değil; belirli biyolojik enstrümanlar aracılığıyla icra

edilen dinamik ve anlambilimsel (semantics) bir kompozisyon olduğudur. Bu ana hipoteze bağlı olarak iki temel varsayım ileri sürülmektedir: (i) Konnektom verisi, bilincin yapısal ön koşullarını ortaya koymakla birlikte, fenomenal deneyimi açıklamak için yeterli değildir; (ii) bilinç, ancak yapı, süreç ve biyofiziksel ortamın bütünlüklü etkileşimi içerisinde ortaya çıkan indirgenemez bir fenomen olarak kavranabilir. Bu ikinci varsayım, çalışmanın özgün kuramsal formülasyonunu oluşturan Bilinç = Yapı + Süreç + Ortam denklemiyle ifade edilebilir. Bu denklemde yapı (konnektom), bilincin üzerinde yükseldiği mimari iskeleti; süreç (nöromodülasyon, plastisite, öngörüye dayalı dinamikler), bu yapıyı canlandıran zamansal etkileşimleri; ortam (biyofiziksel koşullar, gliyal destek, arka plan durumları) ise icranın gerçekleştiği zorunlu bağlamı temsil etmektedir. Bu hipotezler doğrultusunda çalışma üç aşamalı bir analiz izlemektedir: İlk olarak NCC, IIT ve kontrollü halüsinasyon yaklaşımı çerçevesinde bilincin sinirbilimsel temelleri incelenmekte; ikinci olarak meyve sineği konnektom araştırmaları üzerinden sinir sisteminin yapısal ve dinamik özellikleri analiz edilmekte; son olarak ise bu bulgular Metzinger'in fenomenal benlik modeli, işlevselcilik ve Searle'un biyolojik doğalcılık yaklaşımı ekseninde zihin felsefesi bağlamında değerlendirilmektedir. Böylelikle bilincin materyal temelleri ile öznel deneyim (qualia) arasındaki ilişkiyi yapı, süreç ve ortam bileşenlerinin bütünlüklü etkileşimi içerisinde yeniden değerlendirmek ve sinirbilim ile zihin felsefesi arasındaki ontolojik açmazları daha görünür kılmak amaçlanmaktadır.

1. Bilincin Sinirbilimsel Temelleri

Modern sinirbilim, bilinç olgusunu yalnızca felsefi bir problem olarak değil, ölçülebilir, modellenilebilir ve belirli biyolojik süreçlerle ilişkilendirilebilir fiziksel bir olgu olarak ele almaktadır. Nöral sistemlerin hangi organizasyonel ve işlevsel özelliklerinin bilinçli bir öznel deneyimi mümkün kıldığı sorusu, bu alandaki ampirik ve kuramsal çalışmaların ortak zeminini oluşturur. İnsan beyni, yaklaşık 86 milyar nöron ve trilyonlarca sinaptik bağlantıdan oluşan devasa bir elektro-kimyasal ağıdır. Bu nöral ağdaki bilgi akışı, nöronlar arasındaki sinaptik geçişler ve karmaşık elektrokimyasal ateşleme örüntüleri aracılığıyla gerçekleşir (McFadden, 2023, s. 1635). Christof Koch ve çalışma arkadaşlarının geliştirdiği ampirik yaklaşım, bilincin nöral korelasyonlarını (NCC) tespit etmeye odaklanır. NCC, belirli bir bilinçli algı için asgari düzeyde ve ortaklaşa yeterli olan nöral mekanizmalar kümesi olarak tanımlanır (Koch ve ark., 2016, s. 307). Bu yaklaşım bilincin hem tikel içeriklerini hem de bütünselliğini farklı düzeylerde incelemeye olanak tanımaktadır.

NCC araştırmalarında “içeriğe özgü NCC” ile “tam NCC” ayrımı kritik bir rol oynar. İçeriğe özgü NCC, belirli bir fenomenal deneyimi (örneğin kırmızı bir rengi görme veya bir yüzü tanıma) doğrudan destekleyen nöral substratı ifade ederken; tam NCC, özgül içerikten bağımsız olarak herhangi bir deneyimin mümkün olmasını sağlayan bütünselliği ifade eder (Koch ve ark., 2016, s. 307-308). NCC üzerinden bilincin tespit edilmesindeki temel kavramsal eşik, spesifik nöral korelasyonlar ile bilincin ortaya çıkması için elzem olan “arka plan koşulları” (background conditions) arasındaki ayrımdır. Beyindeki metabolik seviyeler ve nöromodülatör ortam, bilincin içeriğini doğrudan belirlemez; ancak bilinçli farkındalık halinin sürdürülmesi için gereken biyofiziksel zemini oluşturmaktadır.

Ned Block, fenomenal bilinç (P-consciousness) ile erişim bilinci (A-consciousness) arasındaki ontolojik ayrımı vurgulayarak NCC tartışmasını genişletmektedir (Block, 2005, s. 46-47). Fenomenal NCC, bilinçli deneyimin öznel ve niteliksel karakterinin asgari nöral temelini oluştururken; erişim NCC, bilginin zihin içerisinde küresel çalışma alanı (global workspace) genelinde dağılarak bellek, stratejik planlama ve dilsel raporlama gibi bilişsel işlevlerin kullanımına sunulmasını sağlayan nöral mekanizmaları ifade eder. Bu işlevsel farklılık durumu her fenomenal deneyimin zorunlu olarak bilişsel bir erişilebilirliğe veya raporlanabilirliğe karşılık gelmediğini ortaya koymaktadır (Block, 2005, s. 46-48).

Bilincin beyin merkezinin içerisinde tam olarak nerede konumlandığına dair genel görüşler beynin geniş ön-arka ağlarına odaklansa da güncel araştırmalar bu odağı temporo-parieto-okspital alanları kapsayan “arka kortikal sıcak bölge”ye (posterior cortical hot zone) yönlendirmiştir (Koch ve ark., 2016, s. 308). Bu bölge hem genel anlamda bilinçli olmayı (tam NCC) hem de belirli bir içeriği deneyimlemeyi (içeriğe özgü NCC) sağlayan asgari nöral mekanizmaların ana merkezi olarak öne çıkmaktadır (Koch ve ark., 2016, s. 307). Bu bölgenin beyin içerisindeki işlevsel önemi, özellikle duyuşal girdi ile öznel algı arasındaki ayrımı keskinleştiren binoküler rekabet (binocular rivalry) paradigmasında açıkça gözlemlenmektedir.

Binoküler rekabet yöntemi araştırmalarında katılımcıların sol gözüne bir görüntü, sağ gözüne ise tamamen farklı bir görüntü sunulur. Çalışma sonucunda beynin bu iki uyarıyı birleştirmek yerine onları sırayla ve alternatif bir biçimde deneyimlediği gözlemlenmektedir (Koch ve ark., 2016, s. 308; Tsuchiya ve ark., 2016, s. 5). Fiziksel uyarının (input) sabit kalmasına rağmen öznel deneyimin (output) zaman içinde dalgalanarak değişiklik gösteriyor olması, araştırmacılara yalnızca o anki öznel deneyime eşlik eden içeriğe özgü NCC’lerin, bilincin “arka plan koşullarından” ve salt veri işleme süreçlerinden izole edilmesine olanak tanımaktadır (Koch ve ark., 2016, s. 307; Tsuchiya ve ark., 2015, s. 1). Koch ve çalışma arkadaşları tarafından yürütülen bu elektrofizyolojik çalışmalarda, birincil görsel korteksteki (V1) nöronların büyük çoğunluğunun her iki göze gelen fiziksel uyarıyı da kodlamaya devam ettiğini, buna karşın inferotemporal korteks (IT) gibi daha üst bölgelerdeki nöronların ise yalnızca o an baskın olan ve “görülen” algı ile korelasyon gösterdiğini kanıtlamaktadır (Noë ve Thompson, 2004, s. 10; Koch ve ark., 2016, s. 308). Bu yöntemin bilinç araştırmalarındaki özgün katkısı, “rapor gerektirmeyen paradigmlar” (no-report paradigms) ile birleştiğinde daha da belirginleşmektedir. Göz hareketleri ve göz bebeği genişlemesi gibi fizyolojik işaretlerin vekil gösterge (proxy) olarak kullanılması, bilincin öznel kaynağının (fenomenal bilinç), raporlama gibi bilişsel hazırlık süreçlerinden (erişim bilinci) ayrıştırılmasını mümkün kılmaktadır (Koch ve ark., 2016, s. 308; Tsuchiya ve ark., 2015, s. 2).

Bilgi işleme süreçleri ile öznel farkındalık arasındaki ayrımı belirginleştiren bir diğer kritik ampirik kanıt ise körgörü (blindsight) fenomenidir. Maymunlar üzerinde yapılan araştırmalarda birincil görsel korteksinde (V1) lezyon bulunan bireyler, görme alanlarının ilgili kör kısmında hiçbir şey görmediklerini bildirmelerine rağmen, o bölgeye yansıtılan nesnelerin konumlarını tahmin edebilme veya nesnelere doğru isabetli fiziksel hamleler yapabilme yeteneği gösterirler (Cowey ve Stoerig, 1997, s. 929). Bu durum görsel bilginin sinir sisteminde

başarıyla işlenip davranışa yön vermesine (erişim bilinci) karşın, bu sürecin neden ve nasıl öznel bir görme deneyimi (fenomenal bilinç) üretmediği sorusunu Chalmers'ın "Zor Problem" olarak kavramsallaştırdığı düzleme taşımaktadır (Chalmers, 1995). Körgörü vakalarında deneklerin bilgiye erişimi, standart algısal süreçlerin aksine son derece dolaylı olarak gerçekleşir; bu bireyler ancak "zorunlu seçim" (forced choice) gibi özel deneysel yöntemlerle uyarana bir tepki verebilmektedir (Chalmers, 1996, s. 210).

Binoküler rekabet ve körgörü gibi ampirik vakalar, bilincin salt veri işlemekten ibaret olmadığını, aksine bilginin ancak sistemin bütününde belirli bir niteliksel duyum (qualia) ile bütünleştiğinde fenomenal bir nitelik kazandığını göstermektedir (Karataş, 2024, s. 113). Binoküler rekabet yöntemi, duyuşal girdi değişmeksizin değişen öznel farkındalık anlarını yakalayarak saf deneyimsel içeriği, beyin anterior bölgelerinde gerçekleşen raporlama ve motor hazırlık gibi "bilinç-sonrası" (post-conscious) süreçlerden ayırt etmeyi mümkün kılmaktadır (Rees ve ark., 2002, s. 267). Körgörü ise görsel bilginin davranışa yön vermesine rağmen fenomenal bir farkındalık yaratmadığını kanıtlayarak, bilincin nöral veri iletiminden ontolojik olarak farklı bir nitelik taşıdığını ortaya koyar. Her iki paradigma da bilincin durağan bir yapı olmasından ziyade, uyanıklığı sağlayan nöromodülatör ortamın desteğiyle "canlandırılan", dinamik olarak değişen ve parçalarına ayrıldığında bütünsel niteliğini kaybeden nörobiyolojik bir kompozisyon olduğunu göstermektedir (Block, 2005, s. 46; Noë ve Thompson, 2004, s. 24; Koch ve ark., 2016, s. 308).

Bu bulgular temelinde bilinç olgusu yalnızca karmaşık bir bağlantı şeması değil, beyin bağlantılarını "canlandıran" ve işlevsel bir raporlama aşamasından (erişim NCC) önce gelen indirgenemez bir saf deneyim anına (fenomenal NCC) dönüştüren biyofiziksel bir kompozisyonudur (Block, 2005, s. 46). Bu dinamik yapı bilincin neden salt bir simülasyonla değil, ancak biyolojik tabandaki nedensel güçlerin gerçekleşmesiyle mümkün olabileceğine dair temel argümanları desteklemektedir (Searle, 1980, s. 417). NCC araştırmalarının sunduğu ampirik bulgular, sinirbilimi bilinci anlamının eşiğine kadar getirmekte; ancak sistemin içsel mantığını kavrayabilmek adına korelasyonların ötesine geçilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu noktada bilinci bir sistemin indirgenemez neden-sonuç yapısı üzerinden matematiksel olarak tanımlayan Entegre Bilgi Teorisi (IIT) devreye girmektedir.

1.1. Entegre Bilgi Teorisi (IIT)

Giulio Tononi tarafından kuramsallaştırılan Entegre Bilgi Teorisi (IIT), bilinci bir sistemin dışsal işlevlerinden, girdi-çıkış manipülasyonlarından veya bir gözlemciye verdiği raporlardan ziyade, o sistemin sahip olduğu indirgenemez neden-sonuç gücü üzerinden tanımlamakta ve bu tanımlı matematiksel bir temele oturtmaktadır (Tononi, 2012, s. 56; Kleiner ve Tull, 2021, s. 135). Teorinin ayırt edici özelliği, bilinci anlamak için geleneksel "dışarıdan içeriye" (beyin yapısından deneyime) bakmak yerine, "içeriden dışarıya" (deneyimden fiziksel temellere) yönelerek fenomenal deneyimin bizzat kendisinden türetilen beş temel aksiyomu esas almasıdır (Oizumi ve ark., 2014, s. 1; Tononi ve Koch, 2015, s. 1). Bu aksiyomlar; bilincin sistemin kendisi için

mevcudiyetini ifade eden “içsel varoluş” (intrinsic existence), deneyimin yapılandırılmış doğasını vurgulayan “bileşim” (composition), her deneyimin diğer olası deneyimleri dışlamasıyla ortaya çıkan “bilgi” (information), deneyimin tekil ve bölünmez bütünlüğünü şart koşan “entegrasyon” (integration) ve deneyimin belirli bir mekânsal-zamansal ölçekte sınırlandırıldığını savunan “dışlama” (exclusion) ilkelerinden oluşmaktadır (Tononi, 2015, s. 4164; Tsuchiya ve ark., 2016, s. 3).

Bilincin niceliksel olarak ölçülmesi, sistemin neden-sonuç yapısının parçalarına ne kadar indirgenemez olduğunun matematiksel bir ifadesi olan Φ (phi) parametresiyle gerçekleştirilmektedir (Oizumi ve ark., 2014, s. 2; McFadden, 2023, s. 1635). Bir sistemin Φ değerinin hesaplanabilmesi için, o sistemin tüm olası alt kümeleri arasındaki nedensel etkileşimler değerlendirilir. Ardından sistem, “minimum bilgi bölümlenmesi” (minimum information partition) adı verilen bir işlemle yapay olarak parçalarına ayrılır. Eğer sistemin bütünü tarafından üretilen neden-sonuç bilgisi, bu bağımsız parçaların toplamından daha fazlaysa sistem entegre kabul edilir. Parçalarına ayrıldığında hiçbir bilgi kaybı yaşanmıyorsa, bu sistemin Φ değeri sıfırdır ve teori uyarınca bilinçsiz sayılır (Tononi, 2012, s. 58; Kleiner ve Tull, 2021, s. 135).

Teori fenomenal deneyimin niteliksel içeriğini, sistemin Maksimal İndirgenemez Kavramsal Yapısı (MICS) üzerinden formüle eder (Tsuchiya ve ark., 2016, s. 1). MICS, sistemin alt bileşenlerinin geçmiş ve gelecek durumlar üzerindeki kısıtlamalarının yüksek boyutlu bir “qualia uzayında” oluşturduğu geometrik bir takımyıldızı olarak ifade eder. Bu geometrik şekil, deneyimin neden tam olarak “nasıl bir şey olduğunu” (örneğin kırmızıyı görme hissini) matematiksel kesinlikle açıklamaktadır (Oizumi ve ark., 2014, s. 2; Tononi, 2015, s. 4164). Sistemsel düzeyde IIT, dışlama aksiyomu uyarınca beyin her bölgesinin değil, yalnızca neden-sonuç bütünlüğü maksimal olan bölgenin -yani “ana kompleks”in (major complex)- bilinçli olabileceğini savunmaktadır. Bir sistem içinde aynı anda birden çok alt ağ yüksek Φ değerine sahip olsa dahi, dışlama aksiyomu gereği bilinçli olan yalnızca bunlardan neden-sonuç bütünlüğü en yüksek olanıdır. Bu durum, bilincin neden tekil bir “ben” tarafından yaşandığını ve beyin her bölgesinin değil, belirli bir bütünleşmiş bölgesinin deneyime katkıda bulunduğunu açıklamaktadır (Oizumi ve ark., 2014, s. 3). IIT, bilinci durağan bir bağlantı şemasından (konnektom) ziyade, sistemin parçalarına ayrıldığında kendisi olmaktan çıktığı o biricik, indirgenemez ve bütünleşik performans anı olarak tanımlamaktadır (Tononi, 2012, s. 60; Karataş, 2024, s. 104).

Kuramın bilincin simülasyonu ile biyofiziksel realizasyonu arasında kurduğu ontolojik ayrım, bilincin yalnızca işlevsel bir organizasyon meselesi olmadığını, aynı zamanda belirli bir biyolojik nedensellik yapısını gerektirdiğini göstermektedir (Tononi, 2012, s. 60; Searle, 1980, s. 417-418; Çelebi, 2025, s. 1099).

1.2. Kontrollü Halüsinasyon Yaklaşımı

Anil Seth tarafından geliştirilen “kontrollü halüsinasyon” (controlled hallucination) kavramı, bilincin statik bir sinaptik mimarının ötesinde, dinamik ve bedensel bir öngörü süreci olduğunu belirterek bilinç bağlamında konnektom odaklı yaklaşımlara bütüncül bir perspektif kazandırmaktadır (Seth, 2017; Korkutata, 2025, s. 858). Bu

çerçeveye göre beyin, dış dünyadan gelen duyuşsal verileri pasif biçimde kaydeden bir aygıt değil; çevresinden gelen belirsiz sinyallerin nedenlerine dair sürekli olarak "Bayesyen çıkarımlar" yoluyla hipotezler üreten aktif bir "öngörü makinesidir"(Seth, 2021; Korkutata, 2025, s. 960, 962). Bireyin sahip olduğu fenomenal deneyim, bu içsel tahminlerin duyuşsal verilerle dizginlenmesi ve tahmin hatasının minimize edilmesi süreciyle inşa edilir; bu anlamda algı, beynin dünya hakkında o an yürüttüğü "en iyi tahmin" niteliğindedir (Seth, 2017; Korkutata, 2025, s. 858).

Bilincin bu aktif inşa süreci yalnızca dış dünyaya yönelik bir modelleme faaliyeti değil, aynı zamanda organizmanın bedensel bütünlüğünü ve bireyin canlılığını sürdürmesi için elzem olan interoseptif homeostazis yönetimiyle de ayrılmaz bir bağ içerisinde (Seth ve ark., 2011; Korkutata, 2025, s. 635, 957). Seth'in argümantasyonunda bilinç, bedenin içsel durumlarını ve biyolojik parametrelerini düzenleyen dinamik bir süreç olarak tanımlanırken; konnektom benzeri modellerin sunduğu yapısal harita, bu sürekli öngörü ve yaşamı düzenleme ediminin üzerinde temellendiği ancak tek başına deneyimi açıklamaya yetmeyen statik bir şablon niteliğinde kalmaktadır (Seth, 2017; Korkutata, 2025, s. 859).

IIT'nin sistemin indirgenemez nedensel bütünlüğüne yaptığı vurgu ile Seth'in bilinci bedenli ve öngörüye dayalı bir süreç olarak yeniden çerçevelemesi olguları, bilincin tespiti bağlamında sinir sisteminin salt bağlantısal mimarisine odaklanan yaklaşımların ontolojik bir sınırla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Bir sonraki bölümde ele alınacak *Drosophila melanogaster* çalışmalarıyla elde edilen konnektom verileri, bu kuramsal ve ontolojik sınırların ampirik düzlemde sınanmasına ve statik bir sinaptik haritanın bilinç olgusu ile ilgili hangi boyutları eksik bıraktığını somutlaştırmaya imkân tanımaktadır.

2. Meyve Sineği Konnektom Analizi

Konnektom araştırmaları, sinir sistemindeki yapısal ve işlevsel bağlantı örüntülerini hücresel ölçekte haritalandırarak bilinçli deneyimin biyolojik ön koşullarını çözümlemeyi amaçlayan en kapsamlı disiplinlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda *Drosophila melanogaster* (meyve sineği), sinirbilim literatüründe tam hücre düzeyinde konnektom verileri sunan en gelişmiş model organizma olarak öne çıkmaktadır. Çalışmalarda insan beyninde makroskobik düzeyde haritalama yapılırken, meyve sineği gibi organizmalar tüm sinaptik bağlantıların haritalanabildiği mikroskobik düzeyde çalışmalara olanak tanımaktadır (de Reus & Heuvel, 2013, s. 398). Konnektom çalışmaları neticesinde elde edilen veriler, bir sinir sisteminin bağlantısal mimarisini eksiksiz bir harita düzleminde ortaya koyması bakımından bilinçli deneyimin yalnızca yapısal bir şemaya indirgenip indirgenemeyeceği sorunsalının ampirik yöntemlerle incelenmesine olanak tanımaktadır. Meyve sineği konnektomlarında metamorfoz süresince gözlemlenen radikal yeniden yapılanma süreci, nöral mimarinin statik bir yapıdan ziyade dinamik bir plastikliğe sahip olduğunun en somut göstergelerinden biridir. Karşılaştırmalı analizler, yetişkin bir *Drosophila* beyninin larva evresine kıyasla yaklaşık kırk kat daha fazla nöron ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır (Yadav ve ark., 2025, s. 1315). Söz konusu gelişim yalnızca niceliksel bir artış değil, aynı zamanda sistemin topolojik merkezinin köklü bir biçimde değiştiği niteliksel bir dönüşümü de temsil

etmektedir. Larva evresinde nöral bilgi entegrasyonunun birincil odağı mantar cisimcikleri (mushroom bodies) iken, yetişkinlik evresinde mimari odağın anten loblarına kayması, konnektomun ifade ettiği yapısal iskeletin biyolojik gereksinimler doğrultusunda sürekli olarak yeniden şekillendiğini doğrulamaktadır (Yadav ve ark., 2025, s. 1304, 1313)

Nöral ağın istatistiksel dağılımında saptanan varyasyonlar da bu yapısal dönüşümü desteklemektedir. Larva evresinde ağ topolojisi Weibull dağılımı sergilerken, yetişkin evrede sistemin daha karmaşık ve dış etkenlere karşı dirençli bir güç yasası (power-law) dağılımına evrildiği gözlemlenmiştir (Yadav ve ark., 2025, s. 1304). Bu matematiksel dönüşüm, sinirbilimde “zenginler kulübü” (rich club) olarak adlandırılan merkezi nöral bağlantı düğümlerinin metamorfoz sürecinde yıkılıp yeniden inşa edildiğine işaret etmektedir (Yadav ve ark., 2025, s. 1315, 1318). Meyve sineğinin yaşam döngüsü içerisinde larva evresinde öğrenme ve bellek işlevlerine hizmet eden mantar cisimcikleri üzerinde yoğunlaşan nöral organizasyon; yetişkinlikte hayatta kalma ve sofistike duyuşal işleme için kritik öneme sahip olan anten loblarına transfer edilmektedir (Yadav ve ark., 2025, s. 1313, 1318). Bu yapısal dönüşüm, aynı zamanda sistemin işlevsel ve kimyasal dinamiklerinin de benzer bir akışkanlık içinde olduğunu göstermektedir.

Sistemin değişen koşullara anlık uyum sağlayabilmesi için nöronlar arasındaki bağlantıların dinamik bir biçimde düzenlenmesi gerekir. Bu düzenlemenin temelinde yer alan dopamin, serotonin ve oktopamin gibi nöromodülatörler, sinaptik iletişimin esnekliğini ve nöral devrelerin o anki işlevsel yapısını belirleyerek organizmanın dış dünya ile uyumunu sağlar (Nadim ve Bucher, 2014, s. 48). Nöromodülatörler, sabit bağlantı şemalarını (hard-wired) işlevsel olarak yeniden yapılandırarak sisteme yüksek bir adaptasyon kapasitesi kazandırır. Bu kimyasallar yalnızca sinaptik gücü değiştirmekle kalmaz; aynı zamanda iyon kanallarını ve hücre içi sinyal yollarını hedef alarak mevcut devrelerin işlevini anlık olarak yeniden tanımlar. Böylece sistemin dış dünya ile kurduğu duyuşal ve davranışsal ilişki, biyolojik bir gerçeklik düzeyine taşınmış olur (Nadim ve Bucher, 2014, s. 48; Yadav ve ark., 2025, s. 1315). Nöromodülatörlerin temel işlevi, statik bağlantıları uyanıklık ve davranış durumlarına göre milisaniyelerden çok daha geniş zaman ölçeklerine yayılan bir yelpazede dönüştürmektir (Nadim ve Bucher, 2014, s. 48).

Bu dinamik düzenleme yalnızca nöronlar arasındaki iletişimle sınırlı kalmamaktadır. Nöronların aktif ortağı olarak tanımlanan gliyal hücreler, özellikle astrositler, beyin içerisindeki nöral aktiviteye milisaniyeler içerisinde yanıt vermektedir. Fahmeed Hyder, Ca^{2+} iyonuna duyarlı boyalarla yapılan görüntüleme çalışmalarına dayanarak hem nöronların hem de astrositlerin 100 milisaniyeden daha kısa ($<10^2$ ms) bir zamansal çözünürlükle aktivite gösterdiğini belgelemektedir (Hyder, 2009, s. 3, 6). Bu bulgu astrositlerin yalnızca yavaş işleyen bir metabolik destek birimi olmadığını, aksine nöronal ateşlemelerle senkronize bir şekilde hareket ederek sistemin dinamik elektro-kimyasal trafiğinin asli bir parçası olduğunu göstermektedir. Astrositlerin nöroglıyovasküler eşleşme yoluyla enerji talebi ile sinyal iletimi arasında kurduğu bu hızlı köprü, fenomenal deneyimin sürekliliği için zorunlu olan nörobiyolojik ortamın (milieu) ayrılmaz bir parçasıdır.

Nöral sistemin dinamik doğasını açıklayan bir diğer boyut ise plastisitenin türleri ve bunların zamansal ölçekleridir. Kısa vadeli plastisite (STP), sinir iletiminin anlık dinamiklerini milisaniyeler düzeyinde düzenleyerek sistemin çevresel uyaranlara karşı anlık bir kazanç kontrolü (gain control) sağlamasına ve sinaptik etkinliği frekansa bağlı olarak modüle etmesine olanak tanımaktadır (Nadim ve Bucher, 2014, s. 48, 50; D’Angelo ve ark., 2013, s. 157). Buna karşın uzun vadeli plastisite (LTP) ve uzun vadeli kolaylaştırma (long-term facilitation) olarak tanımlanan süreçler, sinaptik yapıda kalıcı ve maddesel değişiklikler meydana getirmek için saatler hatta günler süren karmaşık bir konsolidasyon döngüsüne ihtiyaç duymaktadır (Nadim ve Bucher, 2014, s. 48; Uzbay, 2015, s. 35). Uzun vadeli değişimler, yalnızca geçici elektriksel ateşlemeleri değil; PKA yoluyla protein sentezi, yeni sinaptik genişlemeler ve transkripsiyonel modifikasyonlar gibi beynin fiziksel mimarisini belirli bir an için yeniden inşa eden biyofiziksel süreçleri kapsamaktadır (Nadim ve Bucher, 2014, s. 48; Uzbay, 2015, s. 35).

Tüm bu ampirik veriler temelinde, beynin statik bir yapıdan ziyade sürekli bir akış ve oluşum hali içerisinde olduğu görülmektedir. Konnektom haritaları, bu dinamik sürecin yalnızca belirli bir anına ait kesitleri dondurarak sunabilmekte; ancak sistemin özünü oluşturan milisaniyelik nöromodülatör ayarları, astrositlerin senkronize yanıtlarını ve plastisitenin zamansal hiyerarşisini bu statik şablonun dışında bırakmaktadır. *Drosophila* konnektomu, nöral süreçlerin üzerinde yükselebileceği karmaşık bir yapısal iskelet sunsa da bu altyapıyı canlandıran biyofiziksel süreçlerin zamansal sürekliliği harita düzlemine indirgenememektedir. Bu durum, bilinçli deneyimin biyolojik ön koşullarını anlamlandırma çabasında yapısal haritaların ötesine geçilmesi gerektiğini ortaya koymakta; bu tür dinamik, çok ölçekli ve etkileşimli süreçlerin bütüncül bir analizinin gerekliliğine işaret etmektedir.

3. Bilincin Ontolojik Sınırları

Bilincin beynin fiziksel yapısının hangi sınırlarında ortaya çıktığı ve bu sınırların yapısal betimlemelerle ontolojik bağlamda ne ölçüde kavranabileceği sorunsalı, konnektomun sunduğu yapısal potansiyel ile fenomenal aktüalite arasındaki mesafede belirginleşmektedir.

Konnektom projeleriyle elde edilen sinaptik mimarinin devasa haritası, literatürde sıklıkla bir “nota kâğıdı” (sheet music) benzetmesiyle kavramsallaştırılmaktadır (Yadav ve ark., 2025, s. 1299; Karataş, 2024, s. 104). Nöral bağlantıların statik şeması, bir sistemin sahip olabileceği tüm potansiyel neden-sonuç repertuarını formel bir dille kodlamaktadır (Tononi, 2012, s. 56; Oizumi ve ark., 2014, s. 1). Bununla birlikte, bir senfoninin nota kâğıdının melodinin zamansal akışını, tınısını ve dinleyicide uyandırdığı estetik yaşantıyı kendi içerisinde barındırmadığı gibi, konnektom verisinin de bilincin dinamik “nasıl bir şeylik” (qualia / what-it-is-likeness) sorusuna tek başına yanıt verme kapasitesinden yoksun olduğu ileri sürülebilir (Chalmers, 1995, s. 201; Tura, 2021, s. 108). Galen Strawson (1994, s. 58) tarafından örneklendirildiği üzere, herhangi bir deneyimin olmadığı bir dünyada duran bir CD, tıpkı derin uykudaki bir beyin gibi, yalnızca fiziksel bir nesne olarak kalmakta ve ancak bir “oynatıcı” aracılığıyla aktüalize edildiğinde anlam kazanabilmektedir. Bu benzetme uyarınca konnektom, nöral bağlantıların

statik haritası olarak CD'nin üzerindeki dijital kodlara benzer; her ikisi de belirli bir potansiyeli barındırır, ancak bu potansiyelin gerçekleşmesi adına bir icra mekanizmasına gereksinim duymaktadır. CD'nin müziğe dönüşmesi için lazerin yüzeyi okuması, dijital sinyallerin analog dalgalara çevrilmesi ve hoparlörlerin titreşim üretmesi ne kadar zorunluysa, konnektomun bilinçli deneyime dönüşmesi de nöromodülatör ortamın aktif düzenlemesini, sinaptik iletimin milisaniyelik dinamiklerini ve gliyal hücrelerle kurulan eşgüdümlü etkileşimleri zorunlu kılar. Başka bir deyişle konnektom bilincin imkân koşullarını kodlayan bir “veri kümesi” iken; bilincin aktüalitesi, bu veriyi çalıştıran biyolojik bir “oyuncu”nın varlığını gerektirmektedir.

Johnjoe McFadden'ın önerdiği Conscious Electromagnetic Information (CEMI) saha teorisi perspektifinden bakıldığında, deneyimin kaynağının nöral süreçler içerisindeki ayrık ateşlemelerin ötesinde, bu ateşlemelerin yarattığı ve sistemi bütünleştiren fiziksel elektromanyetik alanda aranabileceği ifade edilmektedir. Statik bir şekilde elde edilen konnektom verisi, biyolojik enstrümanın “tellerinin” nerede olduğunu göstermekle birlikte, o tellerin rezonans halindeki titreşimini ve dinamik varoluşunu barındırmamaktadır (McFadden, 2023, s. 1635). Bu yaklaşımla birlikte bilincin yalnızca sinaptik bağlantılarla değil, aynı zamanda nöral sistem içerisinde paylaşılan bir rezonansın ürünü olarak da ele alınabileceği ileri sürülmektedir (Keppler, 2013, s. 1). Bununla birlikte elektromanyetik alanın fenomenal deneyimi nasıl ve neden ürettiğine ilişkin açıklama, mevcut haliyle kuramsal varsayım düzeyinde kalmaktadır. Bu perspektiften bir meyve sineğinin konnektomunu haritalamanın senfoninin matematiksel iskeletini kopyalamaya benzediği; oysa bilinçli deneyimin, notaların maddesel bir ortamda “şimdi”nin fenomenolojisiyle canlandırıldığı o biricik eylem anını temsil ettiği düşünülebilir (Çelebi, 2025, s. 1099).

3.1. Fenomenal Benlik Modeli

Thomas Metzinger'in fenomenal benlik modeli (PSM), bilincin yalnızca nöral bir yapıya indirgenemeyeceğini, aksine dinamik bir temsil süreci olarak kavranması gerektiğini ileri süren kapsamlı bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Metzinger'e göre bireyler bir benlik değildir; yalnızca bir çeşit benlik modellerine sahiptir. Bir özneye ait olan "benlik" hissi, beynin dış dünyadan ve bedenin iç durumlarından gelen verileri sürekli olarak bir araya getirerek inşa ettiği işlevsel bir temsilden ibarettir (Metzinger, 2011, s. 280). Bu modelin en belirleyici özelliği, Metzinger'in "şeffaflık" (transparency) olarak adlandırdığı, bireyin kendi zihinsel temsillerinin birer "temsil" olduğunu fark edememesi -yani onların arkasında yatan sinirsel süreçleri algılamadan temsili doğrudan gerçeklik olarak deneyimlemesi- durumudur (Metzinger, 2010, s. 5). PSM, bedensel duyuları ve bilişsel süreçleri entegre ederek organizmanın kendisini dış dünyaya karşı özerk bir varlık olarak algılamasını sağlayan dinamik bir süreçtir.

Meyve sineği (*Drosophila melanogaster*) üzerine yürütülen kapsamlı konnektom analizleri, beynin sinaptik bağlantı haritasını yüksek çözünürlükle ortaya koysa da (Yadav ve ark., 2025, s. 1299), bu veriler Metzinger'in sözünü ettiği türden şeffaf bir benlik modelini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Statik bir sinaptik bağlantı şeması olan konnektom, sinir sisteminin mimari kodlarını -yani Searle'ün deyişiyle "statik bir sözdizimini" (syntax)-

belgelemekte; ancak Metzinger'in PSM'si için zorunlu olan dinamik anlambilimsel süreci (semantics) tesis etmek için gereken zamansal bütünlükten yoksun bulunmaktadır (Yadav ve ark., 2025, s. 1300). Nitekim bilinçli bir öznenin var olması için gereken bu entegrasyon, durağan bir haritanın ötesinde, Seth'in de vurguladığı gibi sürekli yenilenen bir öngörü ve aktivasyon akışını zorunlu kılmaktadır (Seth ve ark., 2006, s. 1045; Yadav ve ark., 2025, s. 1313). Konnektomun sunduğu yapısal çekirdek, bu anlambilimsel icranın üzerinde yükseldiği bir "nota kâğıdı" hükmündeyken; öznel deneyim ancak bu yapının dinamik olarak aktive edilmesiyle beliren (emergent) bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır (Neslioğlu Serin, 2022, s. 364). Dolayısıyla meyve sineği konnektomu, beyin fiziksel bileşenleri olan nöronları ve trilyonlarca nöral bağlantıyı listelese de, bu liste Metzinger'in vurguladığı o "şeffaf" benlik illüzyonunu ve zamansal akış içerisindeki öznel birliği temsil etmekte yetersiz kalmaktadır (Neslioğlu Serin, 2022, s. 366).

3.2. İşlevselcilik ve Biyolojik Doğalcılık

Bilinci açıklamak adına ele alınan nörobiyolojik yaklaşımlar, bilincin yalnızca yapısal bir şablon değil, aynı zamanda süreçsel ve alan-bazlı bir fenomen olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu türden argümanların geçerliliği, zihin felsefesi literatüründe sıklıkla işlevselcilik ile biyolojik doğalcılık arasındaki tartışma ekseninde vuku bulmaktadır (Altınörs, 2018, s. 43; Doğan, 2018, s. 228). İşlevselcilik (functionalism), zihinsel durumları fiziksel yapı taşlarından ziyade sistemin girdi, çıktı ve diğer zihinsel durumlar arasındaki nedensel rolleri üzerinden tanımlamaktadır (Searle, 1997, s. 9; Heil, 2020, s. 47). Bu perspektif uyarınca zihin, biyolojik tabandan bağımsız (substrate-independent) soyut bir "yazılım" olarak kavramsallaştırılır (Searle, 1997, s. 9). Bu yaklaşımın en temel dayanaklarından biri olan "çoklu gerçekleştirilebilirlik" (multiple realizability) ilkesi, aynı zihinsel işlevin biyolojik nöronlar veya silikon çipler gibi radikal biçimde farklı materyallerle hayata geçirilebileceğini öne sürmektedir (Chalmers, 1996, s. 213; Karataş, 2024, s. 104). Bu yaklaşımın en güçlü argümanlarından olan Güçlü Yapay Zekâ (Strong AI) hipotezi, uygun bir bilgisayar programının doğru şekilde yürütülmesinin bir zihne ve fenomenal bilince sahip olmak için hem gerekli hem de yeterli olduğunu savunmaktadır (Searle, 1997, s. 9; 1980, s. 417).

John Searle'ün "Çin Odası" düşünce deneyi, işlevselciliğin bu iddiasına yöneltilmiş en temel eleştirilerden birini oluşturmaktadır (Searle, 1980, s. 417; Chalmers, 1996, s. 301). Deneyin kurgusunda yalnızca İngilizce bilen bir kişi, içinde Çince karakterlerin ve bunların birleştirilme kurallarının bulunduğu kapalı bir odaya yerleştirilir. Dışarıdaki Çince konuşan kişilerin odaya semboller aracılığıyla sorular göndermesi durumunda, içerideki kişi sembollerin anlamını bilmeksizin yalnızca yönergelerle uyarak uygun yanıt sembollerini dışarı verir (Yeşilkaya, 2022, s. 108; Altınörs, 2018, s. 47). Bu süreç sonucunda odadaki kişi, dışarıdaki gözlemciler için Çinceyi mükemmel bir şekilde biliyormuş izlenimi uyandırır da, Çince'yi anlıyor olmaktan yoksun olarak yalnızca dilin formel kurallarını işlemektedir (Karataş, 2024, s. 121). Searle bu noktadan hareketle, bilgisayar programlarının özünde sembolik ve biçimsel işlemler yapıyor olduğunu, bilinçli zihnin ise bu sembollerin ötesinde bir anlam dünyasına -yani yönelimselliğe (intentionality) ve öznel deneyime- sahip olduğunu savunmaktadır. Çin Odası

argümanı, kusursuz bir organizasyonel yapının bile öznel bir yaşantıdan yoksun kalabileceğini vurgulayarak, bilincin yalnızca bir yazılımın yürütülmesi faaliyeti değil, beynin özgül biyolojik neden-sonuç ilişkisinden kaynaklanan bir süreç olduğunu savunmaktadır (Searle, 1992, s. 44).

İşlevselciliğe yöneltilen bu eleştiriye karşı geliştirilen savunular, Searle'ün argümanını mantıksal ve sistemsal düzeylerde tahkim etmeyi amaçlamaktadır. Bu karşı argümanlardan ilki olan Sistem Yanıtı (Systems Reply), anlamlandırma ve bilincin tikel bir bileşene değil, sistemin bütününe ait bir özellik olduğunu vurgulamaktadır. Searle'ün odadaki kişinin tek başına Çince anlamadığı yönündeki itirazına karşılık, işlevselci düşünürler “anlama” eyleminin odayı, kural kitabını, veri tabanını ve tüm bağlantı mekanizmalarını içeren toplam sistemin bir çıktısı olduğunu savunurlar (Searle, 2005, s. 42; 2018, s. 75). Bu perspektife göre tek bir nöronun “anlamlandırma” kapasitesine sahip olmaması, bu nöronlardan müteşekkil bütünsel bir sistemin bilinç üretemeyeceği anlamına gelmez; zira bilinç, alt düzey bileşenlerin karmaşık etkileşiminden doğan üst düzey bir sistem özelliğidir (Çelebi, 2025, s. 1109). Karşı argümanların ikincisi olan Robot Yanıtı (Robot Reply) ise, bilincin salt sembolik manipülasyondan ibaret kalmaması için sistemin dış dünya ile yapısal eşleşme (structural coupling) kurması gerektiğini savunmaktadır. Bu argümana göre, eğer bir bilgisayar programı duyuşsal alıcılar ve motor uzuvlarla donatılmış bir robotun içine yerleştirilirse, sistem sadece soyut sembolleri değil, çevresiyle girdiği etkileşimden doğan “bedenlenmiş deneyimleri” de işlemeye başlar (Tekgün ve Erdeniz, 2020, s. 33). Bu durum sembollerin gerçek dünyadaki nesnelerle nedensel bir bağ kurarak bir “anlam” kazanması ihtimalini doğurmaktadır (McFadden, 2023, s. 1635; Karataş, 2024, s. 121).

David Chalmers (1995, s. 215) tarafından formüle edilen Organizasyonel Değişmezlik İlkesi (Principle of Organizational Invariance), işlevselciliğin en sofistike savunusu olarak kabul edilmektedir. Chalmers, “Sönen Qualia” (Fading Qualia) düşünce deneyi aracılığıyla, nöronların tek tek silikon çiplerle değiştirilmesi durumunda bilincin aniden yok olamayacağını, aksine beyin içerisindeki işlevsel organizasyon korunduğu sürece bilincin varlığını sürdüreceğini savunur (Chalmers, 1996, s. 248). Chalmers'a göre bu düşünce deneyinde belirtilen ince taneli işlevsel organizasyon, fenomenal bilincin ortaya çıkması için yeterli bir nedensel altyapıdır (Chalmers, 1996, s. 251, 259). Bu bağlamda meyve sineği konnektomu, işlevselci paradigma içerisinde bilincin içinde taşınabileceği nihai bir kod dizini ve bilincin organizasyonel bir şablonu olarak değerlendirilebilir (Yadav ve ark., 2025, s. 1299).

Bu savununun dayandığı kuramsal zemin, Chalmers'ın fizikselciliğin yetersizliğini ortaya koymak amacıyla geliştirdiği “felsefi zombi” kavramıyla daha da derinleşmektedir. Felsefi zombi, fiziksel ve işlevsel açıdan normal bir insanla bütünüyle özdeş olmasına rağmen, herhangi bir içsel deneyime sahip olmayan varsayımsal bir varlığı tanımlar (Chalmers, 1996, s. 84; Tura, 2021, s. 596). Bu düşünce deneyi, bilgi işleme ile deneyimleme arasındaki ontolojik boşluğu belirginleştiren bir paradigma işlevi görmektedir (D'Ariano ve Faggini, 2023, s. 148).

Searle, bu argümanı bir durumun hayal edilebilir olmasının o durumun ontolojik statüsü hakkında kesin bir kanıt sunamayacağı gerekçesiyle eleştirmektedir (Searle, 1997). Buna göre doğa yasalarının farklı olduğu “mucizevi”

bir dünyayı hayal etmek, bilincin fiziksel bir özellik olmadığını kanıtlamaz; zira fiziksel yapısı bizimle aynı olan ancak “domuzların uçabildiği” bir dünyayı hayal etmek, uçuş eyleminin fiziksel bir fenomen olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir (Searle, 1997). Searle’ün bu anlamda bir başka eleştirisi, zombi argümanının bilinci davranışsal ve dilsel raporlama süreçleri için bütünüyle gereksiz ve “açıklayıcı olarak etkisiz” (explanatorily irrelevant) kılmasına yöneliktir (Searle, 1997). Ona göre bilinç, insan davranışını açıklamak için vazgeçilmez bir unsurdur ve beynin düşük düzey nöronal süreçlerinin neden olduğu yüksek düzey bir sistemik özelliğidir (Searle, 2005, s. 19; Çelebi, 2025, s. 1109). Searle bu nedenle bilinç probleminin çözümünü felsefi zombiler gibi soyut kurgularda değil, beynin bilinci nasıl bir biyolojik süreç olarak ürettiğini anlamaya yönelik araştırmalarda aramak gerektiğini belirtmektedir (Searle, 1997; Çelebi, 2025, s. 1109).

İşlevselciliğin bilinç ile ilgili öngördüğü türden bir organizasyonel şablonu -yani bir yazılımı- eksiksiz biçimde temsil edebilecek olan konnektom verileri, felsefi düzlemde iki farklı yorum olanağı sunmaktadır. Chalmers’ın organizasyonel değişmezlik ilkesine (1996, s. 248-249) göre, eğer bir sistem beynin ince taneli işlevsel organizasyonunu muhafaza ediyorsa, bu organizasyonun silikon tabanlı bir sistemde gerçekleştirilmesi bilincin de ortaya çıkmasını olanaklı kılar. Konnektom da bu türden bir işlevsel organizasyonun haritası olarak görülebileceğinden, Chalmers’ın çerçevesi bilincin biyolojik tabandan bağımsız olarak gerçekleştirilebileceği yönünde bir öngörüye kapı aralamaktadır. Buna karşılık Searle’ün biyolojik doğalcılık perspektifinden (1980, s. 418) değerlendirildiğinde ise, konnektomun sunduğu yapısal veri bilincin gerekli koşullarını ortaya koysa dahi yeterli koşulları sağlamaktan uzaktır. Zira Searle’ün vurguladığı biçimde, bir şeyi simüle edebiliyor olmak onun gerçekleştirildiği anlamına gelmez; bir mide simülasyonunun gerçek bir sindirim eylemini gerçekleştirmediği gibi, beynin bağlantısal bir simülasyonu da bilincin gerektirdiği biyofiziksel nedensel güçleri üretemez. Konnektom bu anlamda bilincin yalnızca bir “nota kâğıdını” sunmakta; bilinçli deneyimi canlandıracak olan biyolojik enstrümanın icrasını dışarıda bırakmaktadır.

Bu iki karşıt felsefi çerçeve, yapay zekâ araştırmalarının merkezindeki “bilinçli bir yapay zekâ mümkün müdür?” sorusuna yanıt ararken de belirleyici bir rol oynamaktadır. Chalmers’ın organizasyonel değişmezlik ilkesi uyarınca, beynin nedensel mimarisinin konnektom düzeyinde birebir kopyalanması durumunda silikon tabanlı bir sistemde de aynı bilinçli deneyimlerin ortaya çıkması beklenir (Chalmers, 1995, s. 215). Bu perspektiften konnektomun dijital bir simülasyonu, bilinçli bir yapay zekânın teorik olarak mümkün olduğunu gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir. Searle’ün biyolojik doğalcılık argümanı ise tam tersi bir sonuca işaret eder: Bilinç yapısal organizasyonlara indirgenemeyen ve biyofiziksel süreçlere bağımlı bir fenomen olduğundan, konnektomun dijital bir simülasyonu üzerinden inşa edilecek bir sistemin öznel deneyim (qualia) barındırması beklenemez. Bu çerçevede işlevselciliğin aksine bilinçli bir yapay zekânın teorik olarak mümkün olup olmadığı sorusu olumsuz yanıtlanmak durumunda kalır.

Searle’ün işlevselciliğe yönelttiği eleştiriler, konnektom gibi yapısal şablonların -işlevselci paradigmanın öngördüğü türden bir “yazılımı” temsil etmelerine rağmen- bilinçli deneyimi açıklamakta neden yetersiz kaldığını

anlamak için bir anahtar işlevi görmektedir. Zira konnektomun sunduğu yapısal veri, bilincin gerekli koşullarını - yapısal organizasyonu- ortaya koymakla birlikte, Searle'ün vurguladığı biyofiziksel realizasyon düzlemindeki yeterli koşulları sağlamaktan uzaktır. Bununla birlikte biyolojik doğalcı yaklaşımın simülasyon ile realizasyon arasına ördüğü keskin sınırlar, indirgemeci olarak kabul edilen açıklamaların varlık ilkesini reddetmediği gerçeğiyle çelişmektedir. Searle'ün ontolojik indirgemeyi zorunlu olarak eleyicilikle (eliminativizm) özdeşleştirmesi, bilincin doğal dünya içindeki konumunu soruşturma imkânını daraltan metodolojik bir kısıta dönüşebilmektedir (Tümekaya, 2022, s. 896-897).

Sonuç

Bu çalışma, bilincin doğasına ilişkin temel bir soruyu -statik bir sinaptik bağlantı haritasının bilinçli deneyimi açıklamaya yeterli olup olmadığını- sinirbilimsel bulgular ile felsefi analizleri bütünleştiren çok katmanlı bir çerçevede ele almıştır. İlk bölümde tartışılan Bilincin Nöral Korelasyonları (NCC) ve Entegre Bilgi Teorisi (IIT), bilincin yalnızca nöral bağlantıların varlığına indirgenemeyeceğini; aksine bu bağlantıların belirli bir organizasyon, bütünleşme ve nedensel güç içerisinde işlev kazanmasıyla ortaya çıktığını göstermiştir. NCC araştırmaları, bilincin "arka plan koşulları" olarak adlandırılan nöromodülatör ortam, glikoz ve oksijen dengesi gibi dinamik süreçlere bağlı olduğunu ortaya koyarken (Koch ve ark., 2016, s. 308); IIT, bu örüntülerin ancak indirgenemez bir bütünlük oluşturdıklarında fenomenal bir karakter kazandığını ileri sürmüştür (Tononi, 2012; Oizumi ve ark., 2014). Seth'in kontrollü halüsinasyon yaklaşımı ise bilinci bedenli ve öngörüye dayalı dinamik bir süreç olarak yeniden çerçevelendirerek, sinir sisteminin salt bağlantısal mimarisine odaklanan yaklaşımların ontolojik bir sınırla karşı karşıya olduğunu göstermiştir (Seth, 2017; Korkutata, 2025).

İkinci bölümde ele alınan *Drosophila melanogaster* konnektom araştırmaları, bu kuramsal çerçevenin ampirik bir vaka karşılığını sunmuştur. Meyve sineği beyrinde metamorfoz sürecinde gözlemlenen radikal yeniden yapılanma süreçleri -nöron sayısındaki kırk kat artış, topolojik merkezin mantar cisimciklerinden anten loblarına kayması, istatistiksel dağılımın Weibull'dan güç yasasına evrilmesi- sinir sisteminin sabit bir mimari olmaktan ziyade sürekli dönüşen, bağlamsal ve işlevsel olarak yeniden organize olan bir yapı olduğunu göstermiştir (Yadav ve ark., 2025, s. 1304, 1313, 1315). Bununla birlikte nöromodülatör sistemlerin anlık düzenlemeleri, gliyal hücrelerin aktif katkıları ve sinaptik plastisitenin çok katmanlı zaman ölçekleri, bilincin yalnızca bağlantıların "haritası" ile değil, bu haritayı sürekli yeniden yapılandıran dinamik süreçlerle birlikte anlaşılabilceğini ortaya koymuştur (Nadim ve Bucher, 2014, s. 48; Hyder, 2009, s. 6; D'Angelo ve ark., 2013, s. 157). Bu bağlamda konnektom verileri sinir sisteminin yapısal olanaklarını gösteren güçlü bir araç olmakla birlikte, bilinçli deneyimin gerçekleştiği zamansal ve biyofiziksel boyutu doğrudan temsil edememektedir.

Üçüncü bölümde tartışılan felsefi yaklaşımlar, bu biyolojik bulguların sınırlarını ve anlamını değerlendirme imkânı sağlamıştır. Metzinger'in fenomenal benlik modeli, benlik hissinin dinamik bir temsil süreci olduğunu ve konnektomun statik şemasının bu sürecin "şeffaflık" özelliğini açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymuştur

(Metzinger, 2010; Neslioğlu Serin, 2022). İşlevselcilik bilinç olgusunu onu oluşturan maddi yapının ne olduğundan bağımsız olarak salt mantıksal bir yapıya indirgerken; Searle tarafından savunulan biyolojik doğalcılık, deneyimin ancak uygun biyolojik bir enstrümanda icra edilebileceğini, bilincin dijital bir simülasyonunun fenomenal bir öznenen yoksun, ontolojik bir "zombi" yaratacağını ileri sürmüştür (Searle, 1980, s. 417-418; 1997). Çin Odası argümanı, kusursuz bir işlevsel organizasyonun bile neden öznel bir yaşantıdan yoksun kalabileceğini vurgulayarak, bilincin yalnızca bir yazılımın yürütülmesi değil, beynin özgül biyolojik neden-sonuç ilişkisinden kaynaklanan bir süreç olduğunu göstermektedir (Searle, 1992, s. 44). Chalmers'ın "Zor Problem" olarak adlandırdığı bilinç problemi ile ilgili açıklayıcı boşluk (explanatory gap), bu tartışmanın merkezinde yer almakta; nöral organizasyon ile öznel deneyim arasındaki ilişkinin hâlâ tam anlamıyla çözümlenemediğini göstermektedir (Chalmers, 1995, s. 201).

Bu üç aşamalı analizin ulaştığı temel bulgu, bilincin yalnızca yapısal bir organizasyonun ürünü olmadığı; aksine yapı, süreç ve biyofiziksel ortamın ayrılmaz birlikteliği içerisinde ortaya çıkan dinamik ve indirgenemez bir fenomen olduğudur. Bu bulgu, çalışmanın özgün kuramsal katkısını oluşturan Bilinç = Yapı + Süreç + Ortam formülüyle kavramsallaştırılmıştır. Bu denklemden yapı (konnektom), bilincin üzerinde yükseldiği mimari iskeleti sağlamakta, ancak tek başına sessiz kalan bir "nota kâğıdı" hükmünde kalmakta; süreç (nöromodülasyon, plastisite, öngörüye dayalı dinamikler) bu yapıyı zamansal bir akış içinde canlandırmakta; ortam (biyofiziksel koşullar, gliyal etkileşimler, arka plan durumları) ise bu icranın gerçekleştiği zorunlu bağlamı oluşturmaktadır. Konnektom çalışmaları bu üç bileşenden yalnızca ilkinin yüksek çözünürlükle ortaya koymakta; süreç ve ortam bileşenlerini ise zorunlu olarak dışarıda bırakmaktadır ki bu durum, konnektom verilerinin bilincin açıklanması için gerekli ancak tek başına yeterli olmayan bir biyolojik betimleme niteliğinde kalmasına yol açmaktadır.

Çalışmanın formülasyonu, bilinç literatüründeki iki hâkim eğilim arasındaki gerilime üçüncü bir yol önermektedir. Bir yanda bilinci salt nöral yapıya ya da soyut işlevsel organizasyona indirgeyen yaklaşımlar, öznel deneyimin dinamik ve bedenli karakterini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Diğer yanda bilinci yalnızca biyolojik bir süreç olarak konumlandıran Searle'cü çerçeve ise, yapısal organizasyonun sunduğu imkân koşullarının kuramsal statüsünü yeterince hesaba katmamaktadır. Bu çalışmanın önerdiği üç bileşenli model, yapısal organizasyonun gerekliliğini teslim etmekte; ancak bilinçli deneyimin ortaya çıkışı için süreçsel ve bağlamsal boyutların da aynı ölçüde zorunlu olduğunu vurgulayarak, ampirik bulgular ile ontolojik analiz arasında bir köprü kurmaktadır. Bu yönüyle formül, literatürdeki "açıklayıcı boşluğun" kapatılmasına yönelik mevcut girişimlerin hangi noktalarda eksik kaldığını sistematik biçimde görünür kılan tanımlayıcı bir çerçeve işlevi görmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları, aynı zamanda gelecekteki araştırmalar için yeni yönelim alanlarına işaret etmektedir. Konnektom benzeri ampirik verilerin nörokimyasal ve zamansal dinamiklerle bütünleştirildiği çok katmanlı modellerin geliştirilmesi, yapı-süreç-ortam etkileşiminin deneysel olarak sınanmasına olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda işlevselcilik ile biyolojik doğalcılık arasındaki felsefi tartışma, ampirik bulgularla daha sıkı bir etkileşim içerisinde yeniden formüle edilmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu iki yönelimin kesişiminde ise bilinçli bir yapay

zekânın mümkün olup olmadığı sorusu, güncel ve merkezi bir tartışma alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Chalmers'ın kavramsal çerçevesinde kolay problemler; bilincin nitelikleri bağlamında uyaranları ayırt etme, bilginin entegrasyonu, zihinsel durumların raporlanabilirliği ve davranışın kasıtlı kontrolü gibi işlevsel yetenekleri kapsamakta ve bu problemlerin çözümü mevcut bilişsel bilim yöntemleriyle prensipte mümkün görünmektedir (Chalmers, 1995, s. 200). Nitekim modern üretici yapay zekâ sistemleri ve büyük dil modelleri, kolay problemler kapsamındaki bilgi işleme ve dil üretimi görevlerinde dikkat çekici başarılar sergilese de, bu başarı söz konusu yapay sistemlerin fenomenal duyumsama veya öz-farkındalık gibi Zor Problem'e ait kapasitelere sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bu çalışmanın bulguları, gelecekte bilinçli bir yapay zekâdan söz edebilmek için yalnızca konnektom benzeri yapısal bir organizasyonun değil, aynı zamanda süreçsel ve çevresel bileşenlerin de yapay bir sistemde tesis edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu gereklilik salt teknik bir problem olmanın ötesinde, bilincin ontolojik statüsüne ilişkin temel felsefi sorularla iç içe geçmiş kapsamlı bir araştırma programını zorunlu kılmaktadır. Bilincin anlaşılması, nörobiyolojik altyapının haritalanmasının ötesinde, bu altyapıyı sürekli yeniden yapılandıran işlevsel doğanın ve onu mümkün kılan biyofiziksel koşulların bütüncül bir analizini gerektirmektedir. Bu bağlamda bilinç problemi ne yalnızca sinirbilimin ne de yalnızca felsefenin sınırları içinde çözümlenebilecek bir mesele olarak görünmekte; aksine, her iki disiplinin kesişiminde araştırma programını genişleterek derinleştiren, çok katmanlı ve açık uçlu bir inceleme alanı olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynaklar

- Altınörs, S. A. (2018). Zihin-beden problemine Searle'ün yaklaşımı. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 9, 39–59.
- Azevedo, F. A., Carvalho, L. R., Grinberg, L. T., Farfel, J. M., Ferretti, R. E., Leite, R. E., Filho, W. J., Lent, R., & Herculano-Houzel, S. (2009). Equal numbers of neuronal and nonneuronal cells make the human brain an isometrically scaled-up primate brain. *Journal of Comparative Neurology*, 513(5), 532–541. <https://doi.org/10.1002/cne.21974>
- Block, N. (2005). Two neural correlates of consciousness. *Trends in Cognitive Sciences*, 9(2), 46–52. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2005.04.009>
- Chalmers, D. J. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2(3), 200–219.
- Chalmers, D. J. (1996). *The conscious mind: In search of a fundamental theory*. Oxford University Press.
- Cowey, A., & Stoerig, P. (1997). Visual detection in monkeys with blindsight. *Neuropsychologia*, 35(7), 929–939.
- Çelebi, V. (2025). Searle'ün zihin felsefesinde nörobiyolojik açıklama ve ontolojik indirgeme problemi bağlamında bilinç-beyin ilişkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 24(3), 1098–1110. <https://doi.org/10.21547/jss.1637172>
- D'Angelo, E., Solinas, S., Garrido, J., Casellato, C., Pedrocchi, A., Mapelli, J., Gandolfi, D., & Prestori, F. (2013). Realistic modeling of neurons and networks: Steps towards brain simulations. *Functional Neurology*, 28(3), 153–166.
- de Reus, M. A., & van den Heuvel, M. P. (2013). The focal point of the connectome: Parcelling the brain. *NeuroImage*, 80, 397–404. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2013.03.053>
- Doğan, M. (2018). Biyolojik doğalcılık ekseninde John Searle ve zihin-beden problemi. *MetaZihin*, 1(2), 227–240.
- Franklin, S., & Graesser, A. C. (1997). Is it an agent, or just a program? A taxonomy for autonomous agents. In J. P. Müller, M. J. Wooldridge, & N. R. Jennings (Eds.), *Intelligent agents III* (pp. 21–35). Springer.
- Heil, J. (2020). *Zihin felsefesi: Çağdaş bir giriş* (S. Akbıyık & M. Bilgili, Çev.; E. Süzgün, Ed.). Küre Yayınları.
- Herculano-Houzel, S. (2012). The remarkable, yet not extraordinary, human brain as a scaled-up primate brain and its associated cost. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(Supplement 1), 10661–10668.
- Hyder, F. (2009). Dynamic imaging of brain function. *Methods in Molecular Biology*, 489, 3–21. https://doi.org/10.1007/978-1-59745-543-5_1
- Karataş, M. D. (2024). Nörofelsefi bir perspektiften bilinç çözümlemesi. *MetaZihin*, 7(2), 99–125. <https://doi.org/10.51404/metazihin.1510855>

- Keppler, J. (2013). A new perspective on the functioning of the brain and the mechanisms behind conscious processes. *Frontiers in Psychology*, 4, Article 242. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00242>
- Kleiner, J., & Tull, S. (2021). The mathematical structure of Integrated Information Theory. *Frontiers in Applied Mathematics and Statistics*, 6, Article 602973. <https://doi.org/10.3389/fams.2020.602973>
- Koch, C., Massimini, M., Boly, M., & Tononi, G. (2016). Neural correlates of consciousness: Progress and problems. *Nature Reviews Neuroscience*, 17(5), 307–321. <https://doi.org/10.1038/nrn.2016.22>
- Korkutata. (2025). Bilinç ve Gerçeklik Algısı Üzerine [Dataset]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19324747>
- Levine, J. (1983). Materialism and qualia: The explanatory gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64, 354–361.
- Metzinger, T. (2010). *The ego tunnel: The science of the mind and the myth of the self*. Basic Books.
- Metzinger, T. (2011). The no-self alternative. In S. Gallagher (Ed.), *The Oxford handbook of the self* (pp. 279–296). Oxford University Press.
- McFadden, J. (2023). Carving nature at its joints: A comparison of CEMI field theory with Integrated Information Theory and Global Workspace Theory. *Entropy*, 25(12), Article 1635. <https://doi.org/10.3390/e25121635>
- Nadim, F., & Bucher, D. (2014). Neuromodulation of neurons and synapses. *Current Opinion in Neurobiology*, 29, 48–56. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2014.05.003>
- Neslioğlu Serin, E. F. (2022). Kurgu veya olgu oluş bağlamında benlik sorunu. *Kaygı*, 21(1), 354–373. <https://doi.org/10.20981/kaygi.1082691>
- Noë, A., & Thompson, E. (2004). Are there neural correlates of consciousness? *Journal of Consciousness Studies*, 11(1), 3–28.
- Oizumi, M., Albantakis, L., & Tononi, G. (2014). From the phenomenology to the mechanisms of consciousness: Integrated Information Theory 3.0. *PLoS Computational Biology*, 10(5), Article e1003588. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1003588>
- Rees, G., Kreiman, G., & Koch, C. (2002). Neural correlates of consciousness in humans. *Nature Reviews Neuroscience*, 3(4), 261–270. <https://doi.org/10.1038/nrn783>
- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417–457.
- Searle, J. R. (1992). *The rediscovery of the mind*. MIT Press.
- Searle, J. R. (1997). *The mystery of consciousness*. New York Review Books.
- Searle, J. R. (2004). *Zihnini yeniden keşfi* (M. Macit, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Searle, J. R. (2005). *Bilinç ve dil* (M. Macit & C. Özpilavcı, Çev.). Litera Yayıncılık.

- Searle, J. R. (2018). *Bilincin gizemi* (İ. Karagöz İçyüz, Çev.). Küre Yayınları.
- Seth, A. K., Barrett, B., & Barnett, L. (2011). Causal density and integrated information as measures of conscious level. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 369(1952), 3748–3767. <https://doi.org/10.1098/rsta.2011.0079>
- Seth, A. (2017). *Your brain hallucinates your conscious reality* [TED Talk]. TED Conferences. <https://www.ted.com/>
- Seth, A. K. (2021). *Being you: A new science of consciousness*. Faber & Faber.
- Strawson, G. (1994). *Mental reality*. MIT Press.
- Tekgün, E., & Erdeniz, B. (2020). Bedensel öz-bilincin nörolojik temelleri ve ilişkili psikopatolojiler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(1), 33–53.
- Tononi, G. (2012). The integrated information theory of consciousness: An updated account. *Archivio Italiano di Biologia*, 150(2–3), 56–90.
- Tononi, G. (2012). *Phi: A voyage from the brain to the soul*. Pantheon.
- Tononi, G. (2015). Integrated information theory. *Scholarpedia*, 10(1), Article 4164. <https://doi.org/10.4249/scholarpedia.4164>
- Tononi, G., & Koch, C. (2015). Consciousness: Here, there and everywhere? *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 370(1668), Article 20140167. <https://doi.org/10.1098/rstb.2014.0167>
- Tsuchiya, N., Taguchi, S., & Saigo, H. (2016). Using category theory to assess the relationship between consciousness and Integrated Information Theory. *Neuroscience Research*, 107, 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.neures.2015.12.007>
- Tsuchiya, N., Wilke, M., Frässle, S., & Lamme, V. A. (2015). No-report paradigms: Extracting the true neural correlates of consciousness. *Trends in Cognitive Sciences*, 19(12), 757–770. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2015.09.002>
- Tümkaya, S. (2022). Yapay bilinç tartışmasında biyolojik doğalcı yaklaşımın hataları. *Kaygı*, 21(2), 881–901.
- Tura, S. M. (2021). *Zor problem: Bilinç, bilinç nörobiyolojisinin fenomenal dünya yorumu*. Metis Yayınları.
- Tülüce, H. A. (2023). Zihin felsefesi bağlamında ruh kavramının bilinç kavramına dönüşümü. *Mütefekkir*, 10(20), 325–344. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1405261>
- Uzbay, İ. T. (2015). Beyni anlamak sadece nörobilim ile mümkün mü? Beyin yüzyılında nörolojik bilimlerden sosyal bilimlere yeni açılımlar, yeni yaklaşımlar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 123–172.

Yadav, P., Shinde, P., & Singh, A. (2025). Brain rewiring during development: A comparative analysis of larval and adult *Drosophila melanogaster* connectomes. *Network Neuroscience*, 9(4), 1299–1322. <https://doi.org/10.1162/NETN.a.26>

Yeşilkaya, N. (2022). Felsefî bir sorun olarak yapay zekâ. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 97–126. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1093773>

Yazar Katkıları: *Tek Yazar* Fikir - Tasarım Denetleme-; Gök, M. A Kaynaklar- ; Gök, M. A Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Gök, M. A Analiz ve/ veya Yorum-; Gök, M. A Literatür Taraması ; Gök, M. A Yazıyı Yazan; Gök, M. A Eleştirel İnceleme; Gök, M. A

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: *Sole Author* Concept -; Gök, M. A Design-; Gök, M. A Supervision -Resources; Gök, M. A Data Collection and/or Processing ; Gök, M. A Analysis and/or Interpretation ; Gök, M. A Literature Search- ; Gök, M. A Writing Manuscript- ; Gök, M. A Critical Review; Gök, M. A

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Sokratesçi Diyaloglarda Psikolojik Çözümleme: Bilinç, Cehalet ve Savunma Mekanizmaları

Ceren DİRİCAN¹
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹Erzurum Teknik Üniversitesi,
Akademik Ünvani Yok,
Erzurum -Türkiye,
psk.cerendirican@gmail.com

Mustafa BİNGÖL²
(Yazar- Author)
Erzurum Teknik Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Felsefe
Bölümü, Erzurum -Türkiye,
mustafa.bingol@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 02.02.2026
Kabul Tarihi/Accepted: 24.06.2026

Atıf/Cite this article:

Dirican, C., Bingöl, M.
(2026), Sokratesçi
Diyaloglarda Psikolojik
Çözümleme: Bilinç, Cehalet
ve Savunma
Mekanizmaları, *Anadolu
Felsefe Dergisi*, 4, 21-35.

DOI 10.5281/zenodo.21414021

This article checked by

 iThenticate

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution Noncommercial 4.0
International License.

Psychological Analysis in Socratic Dialogues: Consciousness, Ignorance, and Defense Mechanisms

Öz

Bu makale, Sokratesçi diyalogları yalnızca klasik felsefi metinler olarak değil, bireyin “çifte cehalet” durumundan reflektif farkındalığa geçişini mümkün kılan çok katmanlı psikolojik çözümleme alanları olarak ele almaktadır. Platon’un erken dönem diyalogları olan Charmides, Lysis ve Gorgias merkez alınarak yürütülen çalışmada, Sokrates’in elenkos olarak bilinen sorgulama pratiğinin inkâr, yansıtma ve rasyonalizasyon gibi ego temelli savunma örüntülerini nasıl harekete geçirdiği nitel metin analizi yoluyla incelenmektedir. Bulgular, bu savunmacı tepkilerin özellikle mantıksal tutarlılığın çözüldüğü aporia anlarında yoğunlaştığını; bilişsel çelişkiden kaynaklanan kaygının bastırılması ve toplumsal statüyle özdeşleşmiş “bilgelik” imgesinin muhafazası amacıyla devreye sokulduğunu göstermektedir. Çalışma, “bilmediğini bilmemek” durumundan çıkışın, egonun direncini kıran sarsıcı ve çoğu zaman sancılı bir psikolojik süreç olmaksızın mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu bağlamda Sokrates’in, muhatabını “elektrikli balık” benzetmesiyle tarif edilen bir duruma sürükleyerek yarattığı kriz, sahte benlik yapılanmasının çözüldüğü zorunlu bir arınma ve yeniden yapılanma evresi olarak yorumlanmaktadır. Antik dönemde gözlemlenen bu savunma refleksleri ile çağdaş dijital kültürde belirginleşen sosyal medya narsisizmi ve algoritmik yankı odaları arasında yapısal paralellikler kuran makale, Sokratesçi yöntemin salt yıkıcı bir pratik olmadığını; aksine maieutik süreç aracılığıyla bireyi dogmatik kesinliklerden arındırarak daha esnek, eleştirel ve öğrenmeye açık bir öz-bilinç düzeyine taşıyan terapötik işlevini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sokrates, bilinç süreçleri, psikolojik savunular, aporia, felsefi çözümleme, bilişsel dönüşüm.

Abstract

This article examines Socratic dialogues not merely as canonical philosophical texts, but as multilayered psychological arenas through which individuals are guided from a condition of double ignorance toward reflective self-awareness. Drawing on Plato’s early dialogues—Charmides, Lysis, and Gorgias—the study employs qualitative textual analysis to explore how Socrates’ elenchus, understood as a destabilizing mode of inquiry, activates ego-based defensive responses such as denial, projection, and rationalization. The analysis demonstrates that these defensive patterns intensify particularly at moments of aporia, when logical coherence disintegrates and anxiety generated by cognitive inconsistency threatens the subject’s socially constructed image of wisdom. The article argues that liberation from the state of “not knowing that one does not know” cannot occur without a disruptive psychological process capable of undermining ego resistance. In this sense, the crisis induced by Socratic questioning—famously likened to the numbing effect of an “electric fish”—constitutes a necessary cathartic phase in which false self-structures are dismantled. By establishing structural parallels between these ancient defensive reactions and contemporary phenomena such as social media narcissism and algorithmically sustained echo chambers, the study contends that the Socratic method functions not as a purely destructive force, but as a maieutic and quasi-therapeutic practice. Through guided destabilization rather than didactic instruction, it enables the emergence of a more flexible, critically engaged, and learning-oriented form of self-consciousness.

Keywords: Socrates, self-awareness, psychological defenses, aporia, philosophical analysis, cognitive transformation.

Giriş

Sokratesçi diyaloglar, felsefe tarihinde çoğunlukla epistemolojik ve etik tartışmalar bağlamında ele alınmış, yöntemin psikolojik boyutu ise uzun süre ikincil planda kalmıştır. Oysa diyalogların yapısal dinamiği incelendiğinde, Sokratesçi sorgulamanın yalnızca kavramsal doğruluğu sınayan bir mantık pratiği olmadığı; aynı zamanda bireyin benlik algısını, bilişsel güvenliğini ve duygusal tepkilerini doğrudan etkileyen bir yüzleşme süreci içerdiği görülmektedir. Modern psikoloji literatüründe bilişsel çelişki, savunma mekanizmaları ve öz-farkındalık süreçleri üzerine yapılan çalışmalar, Sokratesçi diyalogların bu yönünün yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır (Festinger, 1957, s. 3; Lear, 2006, s. 593).

Mevcut literatürde Sokratik elenkos çoğunlukla epistemolojik bir çürütme yöntemi ya da pedagojik bir öğretim tekniği olarak incelenmiş; buna karşılık bilinç, cehalet ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişkinin bütüncül bir psikolojik çerçeve içinde ele alındığı çalışmalar sınırlı kalmıştır. Psikanalitik okumalar elenkosun yüzleştirici doğasına dikkat çekerken (Lear, 2006, s. 597), bilişsel psikoloji çalışmaları çelişki deneyiminin öğrenme ve farkındalık üzerindeki etkisini açıklamaktadır (Göregenli, 2014, s. 6). Ancak bu yaklaşımlar çoğu zaman birbirinden bağımsız ilerlemekte ve Sokratesçi diyalogların hem epistemik hem de psikodinamik yönünü birlikte açıklayan bütünlük bir model ortaya koyamamaktadır.

Bu çalışma, söz konusu kuramsal boşluktan hareketle Sokratesçi diyalogları yalnızca felsefi bir yöntem olarak değil, bireyin bilinçlenme sürecini şekillendiren çok katmanlı bir psikolojik etkileşim alanı olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda Platon'un erken dönem diyalogları nitel metin analizi yöntemiyle incelenmekte; Sokratesçi elenkosun bireyde nasıl bir bilişsel gerilim ürettiği ve bu gerilimin bilinç, cehalet ve savunma mekanizmalarıyla nasıl ilişkili olduğu ortaya konulmaktadır. Analiz sürecinde elenkos yöntemi, bilişsel çelişki kuramı çerçevesinde bireyde ortaya çıkan zihinsel gerilimle; cehalet kavramı, öz-değerlendirme yanlışlıkları ve farkındalık eksikliğiyle; savunma mekanizmaları ise psikanalitik direnç ve ego koruma süreçleriyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır (Freud, 1936, s. 47; Kruger & Dunning, 1999, s. 1123; Liu, 2022, s. 26).

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Sokratesçi sorgulamayı yalnızca bilgi üretimine yönelik bir diyalektik teknik olarak değil, bireyin öz-farkındalığını dönüştüren psikolojik bir süreç olarak açıklamaktır. Çalışmanın temel iddiası ise Sokratesçi diyalogların başarısının yalnızca mantıksal tutarlılığa değil, aynı zamanda bireyin bilişsel çelişkiyle yüzleşme ve savunma mekanizmalarını askıya alabilme kapasitesine bağlı olduğudur. Bu nedenle bilinç, cehalet ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişki, Sokratesçi sorgulamanın neden bazı durumlarda dönüşümle, bazı durumlarda ise direnç ve *aporia* ile sonuçlandığını açıklayan temel analitik çerçeve olarak değerlendirilmektedir (Flammia, 2023, s. 399; Greve, 2025, s. 14).

Sokratesçi Bilinç Anlayışı ve Öz-Farkındalık

Sokratesçi felsefede bilinç, bireyin zihnini doğrulanmış bilgilerle donatması anlamına gelmez; aksine, kişinin kendi bilişsel kapasitesini, sınırlarını ve yanılabilirliğini fark edebilmesini mümkün kılan eleştirel bir öz-farkındalık durumunu ifade eder. Bu yaklaşımın temelini oluşturan “Kendini bil” (*gnōthi seauton*) ilkesi, bireyin yalnızca dünyaya ilişkin bilgilerini değil, aynı zamanda kendi düşünme biçimini ve bilgi iddialarının meşruiyetini sorgulamasını zorunlu kılar (Cevizci, 2012, s. 78). Bu bağlamda Sokrates’te bilinç, pozitif bilgiye sahip olmaktan çok, bilmediğini fark edebilme yetisiyle ilişkilidir. Nitekim Sokrates’in kendisini diğerlerinden daha bilge kılan unsur olarak “bilmediğini bildiğini sanmaması”, bu bilinç anlayışının epistemik yönünü açıkça ortaya koymaktadır (Plato, n.d./Apology, 21d; Nails, 2005). Bu nedenle Sokratesçi öz-bilgi, bireyin sahip olduğu inançlara yönelik refleksif bir mesafe geliştirmesini gerektiren dinamik bir süreçtir. Cevizci’nin (2018, s. 132) vurguladığı üzere, bu anlayış bireyin kendisine ilişkin sabit bir içerik edinmesinden ziyade, kendi düşüncelerini sürekli sınamaya açık tutan eleştirel bir tutumu ifade eder.

Sokratesçi diyaloglar, felsefe tarihinde çoğunlukla epistemolojik ve etik tartışmalar bağlamında ele alınmış, yöntemin psikolojik boyutu ise uzun süre ikincil planda kalmıştır. Oysa diyalogların yapısal dinamiği incelendiğinde, Sokratesçi sorgulamanın yalnızca kavramsal doğruluğu sınayan bir mantık pratiği olmadığı; aynı zamanda bireyin benlik algısını, bilişsel güvenliğini ve duygusal tepkilerini doğrudan etkileyen bir yüzleşme süreci içerdiği görülmektedir. Sokratik elenkhos, muhatabı yalnızca yanlış bir yargıdan vazgeçmeye değil, aynı zamanda kendisine ilişkin yerleşik kabullerini yeniden değerlendirmeye zorlayarak bilişsel ve duygusal düzeyde bir gerilim üretmektedir. Modern psikoloji literatüründe bilişsel çelişki, savunma mekanizmaları ve öz-farkındalık süreçleri üzerine yapılan çalışmalar, bu yüzleştirici yapının psikolojik açıdan yeniden yorumlanmasını mümkün kılmaktadır (Festinger, 1957, s. 3; Lear, 2006, s. 593).

Mevcut literatürde Sokratik elenkhos çoğunlukla epistemolojik bir çürütme yöntemi ya da pedagojik bir öğretim tekniği olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık bilinç, cehalet ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişkinin bütüncül bir psikolojik çerçeve içinde ele alındığı çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Psikanalitik okumalar elenkhosun yüzleştirici doğasına dikkat çekerken (Lear, 2006, s. 597), bilişsel psikoloji çalışmaları çelişki deneyiminin öğrenme ve farkındalık üzerindeki dönüştürücü etkisini açıklamaktadır (Göregenli, 2014, s. 6). Ancak bu yaklaşımlar çoğu zaman birbirinden bağımsız ilerlemekte ve Sokratesçi diyalogların hem epistemik hem de psikodinamik yönünü birlikte açıklayan bütünlük bir model ortaya koyamamaktadır. Bu durum, Sokratesçi sorgulamanın bireysel bilinçlenme sürecindeki rolünün, cehaletin çözülmesi ve savunma mekanizmalarının işleyişiyle birlikte ele alınmasını kuramsal bir gereklilik hâline getirmektedir.

Bu çalışma, söz konusu kuramsal boşluktan hareketle Sokratesçi diyalogları bilinçlenme, cehaletin çözülmesi ve savunma mekanizmalarının işleyişi arasındaki karşılıklı etkileşim üzerinden yeniden yorumlamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda diyaloglar, tarihsel ve felsefi bağlamlarından koparılmadan, çağdaş psikoloji kuramlarının sağladığı kavramsal araçlar aracılığıyla analiz edilmektedir. Elenkhos yöntemi, bilişsel çelişki kuramı çerçevesinde bireyde ortaya çıkan zihinsel gerilimle; cehalet kavramı, öz-değerlendirme yanlılıkları ve farkındalık eksikliğiyle; savunma mekanizmaları ise psikanalitik direnç ve ego koruma süreçleriyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır (Freud, 1936, s. 47; Kruger & Dunning, 1999, s. 1123; Liu, 2022, s. 26).

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Sokratesçi sorgulamayı yalnızca bilgi üretimine yönelik bir diyalektik teknik olarak değil, bireyin öz-farkındalığını dönüştüren psikolojik bir süreç olarak açıklamaktır. Çalışmanın temel iddiası ise Sokratesçi diyalogların başarısının yalnızca mantıksal tutarlılığa değil, aynı zamanda bireyin bilişsel çelişkiyle yüzleşebilme ve savunma mekanizmalarını askıya alabilme kapasitesine bağlı olduğudur. Bu nedenle bilinç, cehalet ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişki, Sokratesçi sorgulamanın neden bazı durumlarda dönüşümle, bazı durumlarda ise direnç ve *aporia* ile sonuçlandığını açıklayan temel analitik çerçeve olarak değerlendirilmektedir (Flammia, 2023, s. 399; Greve, 2025, s. 14).

Cehalet Kavramı: Sokratik Cehalet ve Yanılsamalı Bilgi

Sokratesçi sorgulamanın merkezinde yer alan *elenkhos* yöntemi, muhatabın yerleşik inançları ile bu inançlardan mantıksal olarak türeyen sonuçlar arasında bilinçli bir uyumsuzluk oluşturarak bireyi bilişsel bir gerilimle karşı karşıya bırakır. Bu süreç, modern psikolojide Festinger'in bilişsel çelişki kuramında açıklanan dinamikle büyük ölçüde örtüşmektedir. Festinger'e göre bireyler, inançları, tutumları ve davranışları arasında ortaya çıkan tutarsızlıkları psikolojik açıdan rahatsız edici bulmakta ve bu rahatsızlığı azaltmak amacıyla çeşitli bilişsel ya da davranışsal stratejilere başvurmaktadır (Festinger, 1957, s. 3). Nitekim Festinger bu durumu şu şekilde ifade eder: "Birey, sahip olduğu iki biliş arasında uyumsuzluk bulunduğu psikolojik bir rahatsızlık yaşar ve bu rahatsızlığı azaltmaya yönelik bir baskı hisseder" (Festinger, 1957, s. 3). Bu çerçevede bilişsel çelişki, yalnızca zihinsel bir tutarsızlık değil, aynı zamanda bireyi dönüşüme zorlayan temel bir psikolojik mekanizma olarak değerlendirilebilir.

Bilişsel çelişkinin öğrenme sürecindeki rolü literatürde çift yönlü bir yapı içinde ele alınmaktadır. Bir yandan bu çelişki, bireyin mevcut bilişsel şemalarını yeniden değerlendirmesini sağlayarak öğrenmenin ön koşullarından biri olarak görülmektedir. Festinger (1957, s. 21) ve Göregenli'nin (2014, s. 6) vurguladığı üzere, bireyin inançları ile deneyimleri arasındaki uyumsuzluk, onu yeni bilgi arayışına yönlendirerek daha tutarlı bilişsel yapılara ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Bu açıdan bilişsel çelişki, mevcut bilgi yapılarını yıkan değil, onları yeniden organize ederek

öğrenmeyi derinleştiren bir işlev üstlenmektedir. Sokratesçi diyaloglarda da benzer bir süreç gözlemlenmekte; muhatap, kendi iddialarının temelsizliğini fark ettiğinde başlangıçtaki kesinlik duygusunu terk ederek daha eleştirel bir düşünme tutumu geliştirebilmektedir.

Bununla birlikte bilişsel çelişki her zaman öğrenmeyle sonuçlanmamaktadır. Bazı durumlarda ortaya çıkan zihinsel gerilim, bireyin mevcut inançlarını yeniden değerlendirmesine yol açmak yerine savunma ve direnç tepkilerini tetikleyebilmektedir. Psikanalitik literatüre göre savunma mekanizmaları, bireyin benlik bütünlüğünü tehdit eden durumlar karşısında geliştirdiği bilinçdışı koruma süreçleridir (Freud, 1936, s. 47). Bu bağlamda savunma mekanizmaları, “içsel çatışmaların yarattığı kaygıyı düzenleyen ve benlik bütünlüğünü koruyan psikolojik süreçler” olarak tanımlanmaktadır (Cramer, 2015, s. 525). Dolayısıyla Sokratesçi sorgulama, bireyin sahip olduğunu düşündüğü bilgilerin temelsizliğini açığa çıkardığında, bu tür savunma süreçlerinin devreye girmesi büyük ölçüde kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Sokratesçi diyaloglarda savunma mekanizmaları, muhatapın çelişkiyle karşılaştığı anlarda verdiği söylemsel tepkiler aracılığıyla görünür hâle gelmektedir. Öfke, alay, konunun saptırılması, sorulara dolaylı yanıtlar verilmesi ya da tartışmanın terk edilmesi gibi tepkiler, bilişsel çelişkinin savunmacı biçimde yönetildiğini gösteren göstergeler olarak değerlendirilebilir (Lear, 2006, s. 598; Flammia, 2023, s. 400). Bu tür stratejiler, bireyin yaşadığı bilişsel gerilimi azaltmaya yönelik dilsel ve davranışsal tepkiler olup, sorgulamanın epistemik düzlemde uzaklaşmasına neden olmaktadır (Fiore, 2020, s. 223; Greve, 2025, s. 15).

Bu çerçevede Sokratesçi diyaloglar, bilişsel çelişkinin çift yönlü doğasını açık biçimde ortaya koymaktadır: aynı süreç bir yandan bilinçlenme ve öğrenmenin önünü açarken, diğer yandan benlik bütünlüğünü tehdit ettiği ölçüde savunma mekanizmalarını harekete geçirerek sorgulamanın ilerleyişini sınırlandırabilmektedir. Böylece *elenkhos*, öğrenme ile direnç arasında sürekli bir gerilim üreten ve sonucunu büyük ölçüde muhatapın psikolojik açıklığı belirleyen dinamik bir bilinçlenme süreci olarak anlaşılmalıdır.

Sokratesçi diyaloglar, yalnızca epistemik bir sorgulama sürecini değil, aynı zamanda bireyin benlik bütünlüğünü tehdit eden psikolojik bir yüzleşmeyi de içermektedir. Bu yüzleşme anlarında ortaya çıkan dirençler, modern psikoloji bağlamında psikanalitik savunma mekanizmaları aracılığıyla anlamlandırılabilir. Savunma mekanizmaları, bireyin benlik algısını tehdit eden içsel çatışmalar ve kaygı verici farkındalıklar karşısında geliştirdiği bilinçdışı stratejiler olarak tanımlanmaktadır (Freud, 1936, s. 47; Vaillant, 1992, s. 537). Sokratesçi sorgulama, bireyin sahip olduğunu düşündüğü bilgilerin temelsizliğini açığa çıkardığında, bu tür savunma süreçlerinin devreye girmesi büyük ölçüde kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Bu bağlamda Sokratesçi diyaloglarda savunma mekanizmaları, muhatapın çelişkiyle karşılaştığı anlarda verdiği

söylemsel ve davranışsal tepkiler aracılığıyla görünür hâle gelmektedir. Elenkhos yöntemi, bireyi yalnızca hatalı bir yargıdan vazgeçmeye değil, aynı zamanda kendisine ilişkin olumlu benlik imgelerini sorgulamaya zorladığı için egonun tehdit algısını harekete geçirmekte ve savunma süreçlerini tetiklemektedir (Lear, 2006, s. 598). Bu süreçte öfke, alay, küçümseme ya da tartışmayı terk etme gibi tepkiler, epistemik bir anlaşmazlıktan ziyade benliğin korunmasına yönelik psikolojik savunma stratejileri olarak ortaya çıkmaktadır (Fiore, 2020, s. 223; Greve, 2025, s. 14).

Sokratesçi diyaloglarda en belirgin savunma mekanizmaları inkâr, yansıtma ve ussallaştırma biçiminde gözlemlenmektedir. İnkâr, bireyin tehdit edici bir gerçeği kabul etmek yerine sorgulamanın geçerliliğini reddetmesiyle ortaya çıkar. *Euthyphro* diyalogunda Euthyphro'nun dindarlık tanımını her çelişki ortaya çıktığında değiştirmesi ve önceki tanımının yetersizliğini kabul etmekten kaçınması, bilişsel tehdidin inkâr yoluyla yönetildiğini göstermektedir (Plato, n.d./Euthyphro, 15e–16a). Bu durum, bireyin bilişsel çelişkiyi çözmek yerine sorgulama ortamından uzaklaşarak benlik bütünlüğünü koruma eğilimiyle uyumludur (Freud, 1936, s. 47).

Yansıtma mekanizması ise bireyin kendi bilişsel yetersizliklerini karşısındaki kişiye atfetmesiyle belirginleşmektedir. *Apology* diyalogunda Sokrates'e yöneltilen suçlamalar, bu mekanizmanın tipik bir örneğini sunmaktadır. Sokrates, insanların “bilge görünmek isteyen fakat bilge olmayan kişilerin” kendisine öfke duyduğunu belirtirken, muhatapların kendi bilgisizliklerini kabul etmek yerine sorunu Sokrates'in kişiliğine yüklediklerini ifade etmektedir (Plato, n.d./Apology, 23c–24a). Morrison'a (2000, s. 120) göre bu durum, eleştirel sorgulamanın yarattığı tehdit karşısında geliştirilen savunmacı bir tepki olarak yorumlanabilir.

Ussallaştırma ise bireyin hatalı ya da tutarsız inançlarını koruyabilmek için sonradan mantıklı görünen gerekçeler üretmesiyle ortaya çıkmaktadır. *Gorgias* diyalogunda Polos'un, Sokrates'in güçlü karşı argümanlarına rağmen adaletsizliğin avantajlı olduğu yönündeki iddiasını sürdürmesi, epistemik tutarlılıktan ziyade benlik algısını korumaya yönelik bir gerekçelendirme çabasını yansıtmaktadır (Plato, n.d./Gorgias, 466a–468e). Bu tür söylemler, bireyin kendi konumunu rasyonel göstermeye çalıştığı bilişsel yeniden çerçeveleme stratejileriyle örtüşmektedir (Cramer, 2015, s. 529).

Bu savunma biçimlerinin ortak noktası, bireyin temelsiz bilgi iddialarını ve şişirilmiş benlik algısını koruma çabasıdır. Bu durum, modern psikolojide Dunning–Kruger etkisi olarak adlandırılan bilişsel yanlılıkla doğrudan ilişkilidir. Nitekim Kruger ve Dunning, düşük yetkinliğe sahip bireylerin “kendi yetersizliklerini fark etme konusunda da yetersiz olduklarını” belirtmektedir (Kruger & Dunning, 1999, s. 1121). Bu bağlamda Sokratesçi diyaloglarda gözlemlenen direnç biçimleri, bireyin yalnızca hatalı yargılarda bulunmakla kalmayıp aynı zamanda bu hataların fark edilmesini engelleyen psikolojik bariyerler de inşa ettiğini göstermektedir.

Sokratesçi sorgulamanın birey üzerindeki psikolojik etkisi, diyaloglarda doğrudan ifade edilmektedir. *Meno* diyalogunda Meno'nun Sokrates'i "elektrikli balık"a benzeterek onun insanları uyuşturduğunu söylemesi, sorgulamanın yarattığı bilişsel felç ve yönsüzlük hissine verilen savunmacı bir tepkiyi yansıtmaktadır (Plato, n.d./Meno, 80a–b). Bu tür tepkiler, bilişsel çelişkinin dönüştürücü potansiyelinin savunma mekanizmaları aracılığıyla nasıl sınırlandırılabilirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla savunma mekanizmaları, yalnızca bireysel bir psikolojik tepki değil, aynı zamanda Sokratesçi sorgulamanın ilerleyişini belirleyen yapısal bir faktör olarak işlev görmektedir. Bu noktada temel sorun, dönüşümün savunma mı yoksa yüzleşme yoluyla mı mümkün olduğu meselesinde düğümlenmektedir. Sokratesçi perspektifte gerçek dönüşüm, bireyin savunma mekanizmalarını askıya alarak kendi cehaletini kabul etmesiyle başlar. Bu durum, pasif bir boyun eğmeden ziyade sahte bilgelik iddialarından vazgeçmeyi ve öz-farkındalığı kabul etmeyi içeren aktif bir etik tutum olarak değerlendirilmelidir (Cevizci, 2012, s. 91; Leigh, 2020, s. 134).

Savunma mekanizmalarının sorgulamayı sekteye uğratma biçimi, Sokratesçi diyalogların yapısal akışında açıkça izlenebilir. Muhatap, savunma stratejileri aracılığıyla sorgulamanın odağını saptırır, sorulara dolaylı yanıtlar verir ya da tartışmayı kişiselleştirerek epistemik düzlemi terk eder. Bu durumun belirgin örneklerinden biri, Platon'un *Gorgias* diyalogunda görülmektedir. Gorgias ve özellikle Polos ile yapılan tartışmalarda muhataplar, Sokrates'in mantıksal sorularına doğrudan yanıt vermek yerine retorik üstünlüğe başvurarak tartışmayı söylemsel bir güç mücadelesine dönüştürürler (Plato, n.d./Gorgias, 461b–466a). Benzer biçimde *Euthyphro* diyalogunda Euthyphro, dindarlığın tanımını tutarlı biçimde açıklayamaması karşısında sürekli yeni ve belirsiz tanımlar üretmekte, böylece sorgulamanın mantıksal ilerleyişini kesintiye uğratmaktadır (Plato, n.d./Euthyphro, 6d–11b).

Bu tür tepkiler, bilişsel çelişkinin dönüştürücü potansiyelini etkisiz hâle getirerek diyalogların *aporia* ile sonuçlanmasına yol açar. *Aporia* durumunun psikolojik etkisi, *Meno* diyalogunda Meno'nun Sokrates'i "elektrikli balık"a benzetmesiyle açıkça ifade edilir. Meno, Sokrates'in sorgulama yöntemi karşısında zihinsel olarak uyuşturduğunu ve ne bildiğini açıklayamaz hâle geldiğini belirtir (Plato, n.d./Meno, 80a–b). Bu örnek, bilişsel çelişkinin savunma ve direnç üretme potansiyelini açık biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca *Apology* diyalogunda Sokrates'e yöneltilen suçlamalar, muhatapların kendi bilişsel yetersizliklerini Sokrates'e yansıtarak savunma geliştirdiklerini göstermektedir (Plato, n.d./Apology, 23a–24b).

Sokratesçi sorgulamanın birey üzerindeki etkisi, diyaloglarda doğrudan ifade edilmektedir.

Meno, bu durumu şu şekilde dile getirir: “Sen bana bir torpil balığı gibi davranıyorsun; dokunduğun anda insanı uyuşturuyorsun” (Plato, n.d./Meno, 80a).

Dolayısıyla savunma mekanizmaları, yalnızca bireysel bir psikolojik tepki değil, aynı zamanda felsefi

sorgulamanın ilerleyişini belirleyen yapısal bir faktör olarak işlev görmektedir (Flammia, 2023: 399). Bu noktada temel sorun, dönüşümün savunma mı yoksa teslimiyet yoluyla mı mümkün olduğu meselesinde düğümlenir. Sokratesçi perspektifte gerçek dönüşüm, bireyin savunma mekanizmalarını askıya alarak kendi cehaletini kabul etmesiyle başlar. Bu teslimiyet, pasif bir boyun eğme değil, sahte bilgelik iddialarından vazgeçmeyi ve öz-farkındalığı kabul etmeyi içeren aktif bir etik tutumdur (Cevizci, 2012: 91; Leigh, 2020: 134). Savunmanın sürdürüldüğü durumlarda ise diyalog, bilinçlenme yerine direnç üretir ve sorgulama süreci başarısızlıkla sonuçlanır.

Sokratesçi diyaloglar, yalnızca epistemik bir sorgulama sürecini değil, aynı zamanda bireyin benlik bütünlüğünü tehdit eden psikolojik bir yüzleşmeyi de içermektedir. Bu yüzleşme anlarında ortaya çıkan dirençler, modern psikoloji bağlamında psikanalitik savunma mekanizmaları aracılığıyla anlamlandırılabilir. Savunma mekanizmaları, bireyin benlik algısını tehdit eden içsel çatışmalar ve kaygı verici farkındalıklar karşısında geliştirdiği bilinçdışı stratejiler olarak tanımlanmaktadır (Freud, 1936: 47; Vaillant, 1992: 537). Sokratesçi sorgulama, bireyin sahip olduğunu düşündüğü bilgilerin temelsizliğini açığa çıkardığında, bu tür savunma süreçlerinin devreye girmesi büyük ölçüde kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Sokratesçi diyaloglarda savunma mekanizmaları, muhatapın kendi ifadeleriyle çelişkiye düşmesi sonucunda ortaya çıkan bilişsel ve duygusal gerilime verdiği tepkiler aracılığıyla görünür hâle gelmektedir. Elenkhos yöntemi, bireyi yalnızca hatalı bir yargıdan vazgeçmeye değil, aynı zamanda kendisine ilişkin taşıdığı olumlu benlik imgelerini sorgulamaya da zorlamaktadır. Bu durum, egonun tehdit algısını harekete geçirerek savunma süreçlerini tetiklemektedir (Lear, 2006: 598). Diyaloglarda sıkça gözlemlenen öfke, alay, küçümseme ya da tartışmayı terk etme gibi tepkiler, salt epistemik bir anlaşmazlıktan ziyade benliğin korunmasına yönelik psikolojik savunma tepkileri olarak yorumlanabilmektedir (Fiore, 2020: 223; Greve, 2025: 14).

İnkâr, Sokratesçi diyaloglarda en sık gözlemlenen savunma mekanizmalarından biridir. Muhatap, kendi çelişkili konumunu kabul etmek yerine sorgulamanın geçerliliğini reddederek ya da yöneltile soruların anlamsız olduğunu ileri sürerek bilişsel tehdidi bertaraf etmeye çalışmaktadır. Ussallaştırma ise bireyin hatalı inançlarını korumak amacıyla görünürde mantıklı gerekçeler üretmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu strateji, bireyin hem kendisini hem de karşısındaki kişiyi ikna etmeye yönelik bir savunma işlevi görmektedir (Cramer, 2015: 529; Köse, 2017: 123). Yansıtma mekanizması ise muhatapın kendi bilişsel yetersizliğini Sokrates'e atfetmesi, onu "aldatıcı", "kurnaz" ya da "gençleri yoldan çıkaran" biri olarak nitelemesiyle belirginleşmektedir (Plato, n.d./Apology, 23a–24b; Morrison, 2000: 120).

Bu direnç biçimlerinin ortak noktası, bireyin temelsiz bilgi iddialarını ve şişirilmiş benlik algısını koruma

çabasıdır. Empirik psikoloji literatürü, bireylerin kendi yetersizlikleriyle yüzleştiklerinde savunma mekanizmalarını yoğun biçimde kullandıklarını ve bu savunmaların öz-farkındalık gelişimini geciktirdiğini göstermektedir (Bond et al., 1983: 336; Vaillant, Bond, & Vaillant, 1986: 789). Bu durum, Dunning–Kruger etkisiyle de örtüşmektedir. Nitekim birey yalnızca hatalı yargılarda bulunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu hataların fark edilmesini engelleyen psikolojik bariyerler de inşa etmektedir (Kruger & Dunning, 1999: 1123). Sokratesçi diyaloglarda gözlemlenen direnç biçimleri, bu psikolojik bariyerlerin erken dönem felsefi yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Savunma mekanizmalarının sorgulamayı sekteye uğratma biçimi, Sokratesçi diyalogların yapısal akışında açıkça izlenebilir. Muhatap, savunma stratejileri aracılığıyla sorgulamanın odağını saptırır, sorulara dolaylı yanıtlar verir ya da tartışmayı kişiselleştirerek epistemik düzlemi terk eder. Bu durumun belirgin örneklerinden biri, Platon’un Gorgias diyalogunda görülmektedir. Gorgias ve özellikle Polos ile yapılan tartışmalarda muhataplar, Sokrates’in mantıksal sorularına doğrudan yanıt vermek yerine retorik üstünlüğe başvurarak tartışmayı söylemsel bir güç mücadelesine dönüştürürler (Plato, n.d./Gorgias, 461b–466a). Benzer biçimde Euthyphro diyalogunda Euthyphro, dindarlığın tanımını tutarlı biçimde açıklayamaması karşısında sürekli yeni ve belirsiz tanımlar üretmekte, böylece sorgulamanın mantıksal ilerleyişini kesintiye uğratmaktadır (Plato, n.d./Euthyphro, 6d–11b).

Bu tür tepkiler, bilişsel çelişkinin dönüştürücü potansiyelini etkisiz hâle getirerek diyalogların aporia ile sonuçlanmasına yol açar. Aporia durumunun psikolojik etkisi, Meno diyalogunda Meno’nun Sokrates’i “elektrikli balık”a benzetmesiyle açıkça ifade edilir. Meno, Sokrates’in sorgulama yöntemi karşısında zihinsel olarak uyuştüğunu ve ne bildiğini açıklayamaz hâle geldiğini belirtir (Plato, n.d./Meno, 80a–b). Bu örnek, bilişsel çelişkinin savunma ve direnç üretme potansiyelini açık biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca Apology diyalogunda Sokrates’e yöneltilen suçlamalar, muhatapların kendi bilişsel yetersizliklerini Sokrates’e yansıtarak savunma geliştirdiklerini göstermektedir (Plato, n.d./Apology, 23a–24b).

Dolayısıyla savunma mekanizmaları, yalnızca bireysel bir psikolojik tepki değil, aynı zamanda felsefi sorgulamanın ilerleyişini belirleyen yapısal bir faktör olarak işlev görmektedir (Flammia, 2023: 399). Bu noktada temel sorun, dönüşümün savunma mı yoksa teslimiyet yoluyla mı mümkün olduğu meselesinde düğümlenir. Sokratesçi perspektifte gerçek dönüşüm, bireyin savunma mekanizmalarını askıya alarak kendi cehaletini kabul etmesiyle başlar. Bu teslimiyet, pasif bir boyun eğme değil, sahte bilgelik iddialarından vazgeçmeyi ve öz-farkındalığı kabul etmeyi içeren aktif bir etik tutumdur (Cevizci, 2012: 91; Leigh, 2020: 134). Savunmanın sürdürüldüğü durumlarda ise diyalog, bilinçlenme yerine direnç üretir ve sorgulama süreci başarısızlıkla sonuçlanır.

Modern psikoloji literatürü, Sokratesçi diyalogları yalnızca tarihsel-felsefi metinler olarak değil, bireyin bilişsel ve duygusal süreçlerini harekete geçiren erken dönem psikolojik müdahale örnekleri olarak da yorumlamaktadır. Bu yaklaşımlar özellikle psikanalitik, bilişsel-psikolojik ve eğitim ya da terapi temelli okumalar etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmaların ortak noktası, Sokratesçi sorgulamanın bireyin kendine ilişkin yanılsamalarını açığa çıkaran ve öz-farkındalık ile dönüşüm potansiyeli taşıyan bir süreç olarak değerlendirilmesidir (Lear, 2006: 593; Ding, 2024: 6).

Psikanalitik yorumlar, Sokratesçi diyaloglarda ortaya çıkan direnç ve duygusal tepkileri, benlik savunularının erken görünümüleri olarak ele almaktadır. Lear (2006), Sokratesçi yöntemin bireyin bilinçdışı düzeyde benimsediği savunma düzeneklerini harekete geçirdiğini ve bu yönüyle psikanalitik terapilerdeki yüzleştirme süreçleriyle benzerlik taşıdığını ileri sürmektedir (Lear, 2006: 597). Diyalog sırasında muhatabın öfke, inkâr veya alaycı tutumlar sergilemesi, benliğin tehdit algısına verdiği psikolojik tepkiler olarak yorumlanabilir (Freud, 1936: 47; Vaillant, 1992: 538). Bu bakış açısına göre Sokrates, bilinçdışı içerikleri doğrudan açığa çıkarmasa da, bireyin kendisine ilişkin idealize edilmiş benlik imgelerini sarsarak psikolojik bir çözülme sürecinin zeminini hazırlar (Bond et al., 1983: 335; Cramer, 2015: 528).

Bilişsel-psikolojik okumalar, Sokratesçi diyalogları bilişsel çelişki ve üstbilişsel farkındalık bağlamında ele almaktadır. Festinger’in (1957) bilişsel çelişki kuramı, diyaloglarda sistematik biçimde ortaya çıkarılan tutarsızlıkların neden güçlü bir psikolojik etki yarattığını açıklamak için sıklıkla başvurulan bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Festinger, 1957: 3). Bu yaklaşıma göre Sokratesçi sorgulama, bireyin sahip olduğu inançlar ile bu inançların mantıksal sonuçları arasındaki uyumsuzluğu görünür hâle getirerek bilişsel yeniden yapılandırma sürecini tetiklemektedir (Fiore, 2020: 222; Flammia, 2023: 396).

Kruger ve Dunning’in (1999) ortaya koyduğu öz-değerlendirme yanlılıkları da Sokrates’in eleştirdiği sahte bilgelik iddialarının modern psikoloji literatüründeki karşılığı olarak yorumlanmaktadır (Kruger & Dunning, 1999: 1123; Liu, 2022: 31; Liu, 2025: 9). Bu bilişsel perspektiften bakıldığında, Sokratesçi yöntem bir tür metabilişsel müdahale modeli olarak değerlendirilebilir. Birey, ne bildiğini ve ne bilmediğini sorgulamaya yönlendirilerek kendi bilişsel süreçleri üzerine düşünmeye teşvik edilmektedir.

Ding’in (2024) geliştirdiği “düşünce analizi” yaklaşımı, bu noktada Sokratesçi yöntemin çağdaş bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre bireyin inançları ile eylemleri arasındaki tutarsızlıkların sistematik biçimde analiz edilmesi, bilinçlenme ve bilişsel dönüşüm sürecini desteklemektedir (Ding, 2024: 10). Bu yönüyle Sokratesçi diyaloglar, modern bilişsel terapi yaklaşımlarında kullanılan sorgulayıcı tekniklerle önemli benzerlikler göstermektedir (Göregenli, 2014: 7; Kağıtçıbaşı, 2010: 214).

Eğitim ve terapi bağlamında yapılan yorumlar, Sokratesçi yöntemin pedagojik ve iyileştirici potansiyeline odaklanmaktadır. Eğitim literatüründe Sokratik yöntem, eleştirel düşünmeyi ve öz-farkındalığı geliştiren etkili bir öğrenme stratejisi olarak değerlendirilirken, terapötik bağlamda bu yöntem, danışanın kendi düşünce kalıplarını sorgulamasını sağlayan bir rehberlik modeli olarak ele alınmaktadır (Demir, 2019: 54; Yıldırım, 2020: 352). Bu çerçevede felsefi sorgulama ile psikolojik terapi arasında belirgin benzerlikler bulunmaktadır: her iki pratik de bireyin yerleşik inançlarını sorgulamasını, bilişsel çelişkilerle yüzleşmesini ve daha tutarlı bir benlik anlatısı geliştirmesini hedefler (Leigh, 2020: 131). Bununla birlikte, modern psikolojik yorumların belirli sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle Sokratesçi diyaloglar sistematik bir terapi süreci sunmaz; empati, duygusal güvenlik ve iyileştirici ilişki gibi çağdaş terapilerin merkezinde yer alan unsurlar bu diyaloglarda çoğu zaman ikincil planda kalır. Ayrıca Sokratesçi yöntemin sert yüzleştirme tarzı, bazı bireylerde dönüşüm yerine direnç ve savunmayı pekiştirebilir (Flammia, 2023: 401). Bu durum, yöntemin her birey için eşit derecede dönüştürücü olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Sokratesçi diyalogları yalnızca felsefi bir tartışma geleneği olarak değil, bilinç, cehalet ve savunma mekanizmaları ekseninde işleyen çok katmanlı bir psikolojik süreç olarak ele almayı amaçlamıştır. Yapılan literatür incelemesi ve kavramsal çözümleme, Sokratesçi sorgulamanın bireyin zihinsel içeriklerini aktarmaya yönelik bir öğretim yöntemi olmaktan ziyade, bireyin kendi bilişsel sınırlarıyla yüzleşmesini hedefleyen dönüştürücü bir öz-farkındalık pratiği olduğunu ortaya koymuştur (Flammia, 2023: 392; Yıldırım, 2020: 349). Bu bağlamda Sokratesçi bilinç anlayışının, bilmeye sahip olmaktan çok bilmediğini fark edebilme yetisiyle tanımlandığı ve bu yönüyle modern metakognitif yaklaşımlarla güçlü bir kesişim alanı sunduğu görülmektedir (Cevizci, 2012: 84; Lear, 2006: 594).

Çalışmanın temel bulgularından biri, Sokratik cehaletin mutlak bir bilgi yoksunluğu değil, bireyin sahip olduğunu sandığı bilgilerin geçerliliğine dair taşıdığı yanılsamalardan kaynaklanan bilişsel bir sorun olarak anlaşılması gerektiğidir. Bu tür bir cehalet, bireyin kendi bilişsel yeterliliğini abartmasıyla beslenmekte ve modern psikolojide tanımlanan öz-değerlendirme yanlışlıklarıyla, özellikle Dunning–Kruger etkisiyle dikkat çekici paralellikler taşımaktadır (Kruger & Dunning, 1999: 1123; Karaduman, 2021: 95). Dolayısıyla Sokratesçi cehalet, çağdaş bilişsel psikolojide ele alınan farkındalık eksikliği probleminin erken bir felsefi formülasyonu olarak değerlendirilebilir (Göregenli, 2014: 6; Ding, 2024: 8).

Çalışma ayrıca, Sokratesçi diyaloglarda bilinçlenme sürecinin çoğunlukla bilişsel çelişki ve psikolojik gerilim aracılığıyla tetiklendiğini göstermektedir. Elenchos yöntemiyle üretilen tutarsızlıklar, bireyi hem epistemik hem de

duygusal düzeyde rahatsız eden bir *aporia* durumuna sürüklemekte; bu durum ise ya öz-farkındalığa dayalı bir dönüşüme ya da savunma mekanizmalarının devreye girmesiyle dirence yol açmaktadır (Fiore, 2020: 221; Festinger, 1957: 3). Bu noktada savunma mekanizmaları, Sokratesçi sorgulamanın neden her zaman başarıyla sonuçlanmadığını açıklayan kilit bir psikolojik unsur olarak öne çıkmaktadır. İnkâr, ussallaştırma ve yansıtma gibi savunmalar, bireyin benlik bütünlüğünü koruma işlevi görürken aynı zamanda felsefi sorgulamanın ilerleyişini sekteye uğratmaktadır (Freud, 1936: 47; Vaillant, Bond, & Vaillant, 1986: 788; Köse, 2017: 122).

Modern psikolojik yaklaşımlar ışığında yapılan değerlendirme, Sokratesçi yöntemin belirli açılardan bir psikolojik müdahale modeli olarak okunabileceğini, ancak çağdaş terapi pratikleriyle tam anlamıyla örtüşmediğini göstermektedir. Sokratesçi diyaloglar, bilişsel yüzleştirme ve öz-farkındalık geliştirme bakımından güçlü bir potansiyele sahip olmakla birlikte, empati, duygusal güvenlik ve sistematik iyileştirme gibi modern terapötik unsurları içermemektedir (Cramer, 2015: 531; Lear, 2006: 601). Bu durum, yöntemin dönüştürücü gücünü sınırlayan bir etken olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Sokratesçi sorgulama, evrensel bir psikolojik çözüm modeli olarak değil, bilinçlenme ve etik dönüşüm için güçlü fakat bağlamsal bir pratik olarak anlaşılmalıdır (Greve, 2025: 12; Leigh, 2020: 135).

Kaynaklar

- Bond, M., Gardner, S. T., Christian, J., & Sigal, J. J. (1983). Empirical study of self-rated defense styles. *Archives of General Psychiatry*, 40(3), 333–338. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1983.01790030103013>
- Cevizci, A. (2012). *Sokrates*. Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Felsefeye giriş*. Paradigma Yayınları.
- Cramer, P. (2015). Understanding defense mechanisms. *Psychodynamic Psychiatry*, 43(4), 523–552. <https://doi.org/10.1521/pdps.2015.43.4.523>
- Çotuksöken, B. (2016). *Felsefeyi öğrenmek: Soru sormanın gücü*. Notos Kitap.
- Demir, M. (2019). Sokratesçi sorgulama yöntemi ve eleştirel düşünme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 45–62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefe/issue/46892/588321>
- Ding, X. (2024). Beyond dissonance: The transformative power of thought analysis. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article 414. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-04143-6>
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Fiore, G. (2020). Reconsidering the Socratic elenchus. *Classica et Mediaevalia Debrecen*, 56, 215–236.
- Flammia, M. (2023). Socratic dialogue and cognitive dissonance in philosophy teaching. *Journal of Philosophy of Education*, 57(3), 389–405.
- Freud, A. (1936). *The ego and the mechanisms of defence*. Hogarth Press.
- Göregenli, M. (2014). Sosyal psikolojide bilişsel çelişki kuramı üzerine bir değerlendirme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 1–12. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpy/issue/32862/365275>
- Greve, S. S. (2025). Method and morality: Elenchus from Socrates to Wittgenstein. *Philosophical Investigations*, 48(1), 1–19.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınları.
- Karaduman, S. (2021). Platon diyaloglarında cehalet ve bilgi ilişkisi. *Felsefe Arkivi*, 55, 89–110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefearkivi/issue/66105/1028473>
- Köse, A. (2017). Savunma mekanizmaları ve benlik algısı. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 120–128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kpd/issue/34292/378901>

- Kruger, J., & Dunning, D. (1999). Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1121–1134. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1121>
- Lear, J. (2006). Socratic method and psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 87(3), 589–607.
- Leigh, F. (2020). Self-knowledge, elenchus and authority in early Plato. *Phronesis*, 65(2), 123–147.
- Liu, W. (2022). Ignorance in Plato's *Protagoras*: An inquiry into humanity's dark side. *Ancient Philosophy*, 42(1), 25–46.
- Liu, W. (2025). The anatomy of ignorance in Plato's *Republic*. *Journal of the History of Philosophy*, 63(1), 1–24.
- Morrison, D. (2000). On the alleged historical reliability of Plato's *Apology*. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 82(2), 113–135.
- Nails, D. (2005). Socrates. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/socrates/>
- Özlem, D. (2019). *Felsefe ve doğa bilimleri*. Notos Kitap.
- Plato. (n.d.). *Apology* (E. B. T., Trans.). Center for Hellenic Studies, Harvard University. <https://chs.harvard.edu>
- Plato. (n.d.). *Meno* (W. R. M. Lamb, Trans.). Perseus Digital Library. <https://www.perseus.tufts.edu>
- Vaillant, G. E. (1992). Ego mechanisms of defense and personality psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 101(3), 535–540.
- Vaillant, G. E., Bond, M., & Vaillant, C. O. (1986). An empirically validated hierarchy of defense mechanisms. *Archives of General Psychiatry*, 43(8), 786–794. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1986.01800080072010>
- Xenophon. (n.d.). *Memorabilia* (E. C. Marchant & O. J. Todd, Trans.). Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org>
- Yıldırım, A. (2020). Sokratik yöntem ve diyalog temelli düşünme eğitimi. *Eğitim ve Bilim*, 45(203), 345–360.

Yazar Katkıları¹: *Tek Yazar Fikir; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL -Tasarım; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL Denetleme; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL - Kaynaklar; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL - Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL; Analiz ve/veya Yorum; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL - ; Literatür Taraması; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL- Yazıyı Yazan ; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL - Eleştirel İnceleme; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL*

Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*

Çıkar Çatışması: *Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*

Finansal Destek: *Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: *Sole Author Concept; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL – Design; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL - Supervision -Resources ; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL - Data Collection and/or Processing ; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL -Analysis and/or Interpretation ; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL- Literature Search ; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL- Writing Manuscript ; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL - Critical Review; C. DİRİCAN, M. BİNGÖL*

Peer-review: *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*

Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*

Ethical Committee Approval: -

-
1. Yazarlık hakkı sunulan kriterlerden en az 3 tanesinde katkıda bulunmuş olmayı gerektirir. Katkıda bulunanlar **(İsmi ilk harfi. Soyisim şeklinde: Örn: M. BİNGÖL) örnekteki gibi yazılmalıdır.**
 2. Tüm yazarların makale taslağını hazırlamaları veya içerik açısından önemli entelektüel ve eleştirel inceleme yapmaları zorunludur.
 3. Makalenin baskıdan önceki son versiyonunun onaylanması tüm yazarların sorumluluğundadır.
 4. **Tüm yazarların ilk 3 maddede belirtilen koşulları karşılamaları zorunludur.**
 5. Belirtilen katkı sayısı ve koşulları karşılamayan kişiler makalenin son bölümünde "Teşekkür" başlığı altında belirtilmelidir.
 6. Bu kurallar Council of Science Editors (CSE) ve International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) kılavuzları çerçevesinde oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için: <http://www.councilscienceeditors.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=3376> www.icmje.org/ethical/1author.html

Mekânın Deneyime Dönüşmesi: Temalı Kafeler Üzerine Benjaminici Bir Okuma

The Transformation of Space into Experience: A Benjaminian Reading of Themed Cafés

Gamze BATGI¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹Mardin Artuklu Üniversitesi,
Doktorant,
Mardin -Türkiye,
gamzebatgi@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 12.06.2026
Kabul Tarihi/Accepted: 28.07.2026

Atıf/Cite this article:

Batgi, G., (2026), Mekânın
Deneyime Dönüşmesi:
Tema Kafeler Üzerine
Benjaminici Bir Okuma,
Anadolu Felsefe Dergisi, 4,
36-57.

DOI [10.5281/zenodo.21870047](https://doi.org/10.5281/zenodo.21870047)

This article checked by

 iThenticate

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution Noncommercial 4.0
International License.

Öz

Bu çalışma, temalı kafeleri çağdaş kent yaşamında mekânın tasarlanmış, görüntülenebilir ve dolaşıma açık bir deneyime dönüştüğü alanlar olarak incelemektedir. Araştırmanın temel sorusu, temalı kafelerin Walter Benjamin'in pasaj, meta fantazmagoryası, *flâneur*, *Erfahrung*, *Erlebnis* ve aura kavramları aracılığıyla modern pasaj mantığının dijital kültürdeki dönüşmüş bir biçimi olarak okunup okunamayacağıdır. Çalışma, kavramsal yeniden kurma ve içkin eleştiri yöntemiyle Benjamin'in birincil metinlerini, Benjamin araştırmalarındaki güçlü ikincil literatürü ve güncel kafe kültürüne ilişkin ampirik çalışmaları aynı problem çevresinde değerlendirmektedir. Makalenin temel savı, temalı kafenin pasajla özdeş olmadığı, fakat metanın sergilenmesi, atmosferin arzu nesnesine dönüşmesi, dolaşan bakışın örgütlenmesi ve tüketimin düşsel bir dünya biçiminde sunulması bakımından pasaj mantığını dijital koşullarda yeniden ürettiğidir. Bu dönüşümde klasik *flâneur*'ün anonim ve mesafeli bakışı, hem bakan hem de bakılmak üzere kendini düzenleyen dijital özneye yaklaşır. Yoğun ve paylaşılabılır yaşantılar çoğalırken, birikimli ve aktarılabilir deneyimin zayıflama riski ortaya çıkar. Temalı kafe ayrıca tekillik ve özgünlük vaadi üretir, ancak bu vaat aynı kadralların seri biçimde çoğaltılmasıyla çelişir. Çalışmanın özgün katkısı, "dijital pasaj", "imgeleştirilmiş deneyim" ve "üretilmiş aura vaadi" kavramlarını aynı Benjaminici problem içinde ilişkilendirmesi, bu benzetmenin sınırlarını açıkça göstermesi ve görünürlük rejimine karşı bir dikkat etliği önermesidir.

Anahtar Kelimeler: Walter Benjamin, temalı kafeler, meta fantazmagoryası, dijital pasaj, deneyim, aura.

Abstract

This article examines themed cafés as sites where urban space is transformed into a designed, image-ready and circulable experience. Its central question is whether themed cafés can be read, through Walter Benjamin's concepts of the arcade, commodity phantasmagoria, the *flâneur*, *Erfahrung*, *Erlebnis* and aura, as a transformed version of the arcade logic under digital conditions. Using conceptual reconstruction and immanent critique, the study brings Benjamin's primary texts, major secondary scholarship on Benjamin and recent empirical research on café culture into a single problematic. The main argument is that the themed café is not identical with the nineteenth-century arcade. It nevertheless rearticulates the arcade logic through commodity display, the conversion of atmosphere into an object of desire, the organization of the mobile gaze and the presentation of consumption as a dream world. In this transformation, the anonymous and distanced gaze of the classical *flâneur* approaches a digital subject who both looks and arranges the self to be seen. While intense and shareable moments proliferate, cumulative and transmissible experience risks becoming weaker. The themed café also promises singularity and authenticity, yet this promise conflicts with the serial reproduction of similar frames on social media. The article's original contribution lies in relating the concepts of "digital arcade", "imagified experience" and "manufactured promise of aura" within a Benjaminian framework, clarifying the limits of this analogy and proposing an ethics of attention against the reduction of experience to visibility.

Keywords: Walter Benjamin, themed cafés, commodity phantasmagoria, digital arcade, experience, aura.

Giriş

Çağdaş kentte kafe, içecek ve yiyecek tüketilen bir hizmet mekânından daha fazlasını üstlenmektedir. Özellikle temalı kafelerde dekor, ışık, ses, koku, menü dili, servis nesneleri, fotoğraf çekim noktaları ve sosyal medya hesabı tek bir estetik düzen içinde bir araya gelir. Kullanıcı bu düzene girdiğinde bir masaya oturmakla kalmaz. Önceden düşünülmüş bir atmosferin içine yerleşir, bakışını belirli ayrıntılara yöneltir, bedenini kadraja göre konumlandırır ve yaşantısını fiziksel mekânın dışına taşıyan bir görüntü üretir. Mekân böylece kullanım değerinin ötesine geçer ve yaşanması, kaydedilmesi, paylaşılması ve başkalarının bakışında doğrulanması beklenen bir deneyim biçimi kazanır.

Bu dönüşüm, “deneyim ekonomisi” ya da “Instagramlanabilir tasarım” gibi güncel kavramlarla betimlenebilir. Ne var ki betimleme düzeyi, mekânın neden bir arzu düzeni kurduğunu, kullanıcının bakışıyla metanın sergilenme biçiminin nasıl birleştiğini ve görünürlük talebinin deneyimin iç yapısını nasıl değiştirdiğini tek başına açıklamaz. Temalı kafeyi felsefi açıdan önemli kılan nokta, dekorun güzel veya yapay olması değildir. Asıl mesele, meta, görüntü, hafıza, beden, dolaşım ve toplumsal ilişki arasında kurulan bağın gündelik bir mekânda yoğunlaşmasıdır.

Walter Benjamin’in pasajlar üzerine çalışması bu baği çözümlemek için güçlü bir odak sunar. Pasaj, Benjamin’de bir mimari türün tarihinden ibaret değildir. Vitrin, meta, ışık, kalabalık, dolaşım, teknik yenilik ve kolektif düş aynı mekânsal düzen içinde görünür hâle gelir. Pasajın düşünsel önemi, modernliğin soyut işleyişini küçük nesneler ve gündelik ayrıntılar üzerinden okunabilir kılmasıdır. Benjamin’in kent düşüncesi, bir dönemi büyük kavramlarla dışarıdan sınıflandırmak yerine dönemin yüzeylerinde, modalarında, vitrinlerinde ve artıklarında saklanan çelişkiyi açığa çıkarır. Temalı kafe de bu nedenle Benjaminci bir okuma için elverişlidir. Burada çağdaş tüketim kültürü, büyük alışveriş merkezlerinin ölçeğinde değil, fincanın, neon yazının, nostaljik radyonun, çiçekli duvarın ve telefon ekranının yakın planında görünür olur.

Makalenin temel araştırma sorusu şudur: Temalı kafeler, Benjaminci anlamda modern pasaj mantığının dijital kültürde aldığı dönüşmüş bir biçim olarak okunabilir mi? Bu soruya verilecek yanıt, doğrudan bir özdeşlik kurmamalıdır. On dokuzuncu yüzyıl pasajı ile günümüz temalı kafesi tarihsel işlev, ölçek, kamusalılık ve mimari örgütlenme bakımından farklıdır. Buna karşılık ikisi arasında metanın sergilenmesi, bakışın yönlendirilmesi, tüketimin düşsel bir dünya içinde sunulması ve öznenin dolaşım aracılığıyla kurulması bakımından yapısal benzerlikler vardır. “Dijital pasaj” kavramı bu benzerliği açıklamak için kullanılmaktadır. Kavram, temalı kafeyi pasajın güncel kopyası saymaz. Pasaj mantığının ekran, profil, paylaşım ve ölçülebilir görünürlük aracılığıyla yeniden düzenlenmesini ifade eder.

Çalışmanın savı üç aşamada kurulmaktadır. İlk aşamada pasajın meta fantazmagoryası olarak nasıl işlediği

açıklanır. İkinci aşamada *flâneur* figürünün dijital özneye benzerliği ve ayrıldığı noktalar tartışılır. Üçüncü aşamada *Erfahrung* ile *Erlebnis* arasındaki gerilim ve aura kavramı, temalı kafenin deneyim vaadiyle ilişkilendirilir. Bu çerçeve, temalı kafeyi yüzeysel bir “sahte mekân” olarak mahkûm etmez. Mekânda yaşanan duygunun gerçek olabileceğini kabul eder, fakat bu duygunun hangi estetik, ekonomik ve medyatik düzenekler içinde üretildiğini sorar.

Makalenin özgün katkısı dört kavramsal öneride toplanmaktadır. “Dijital pasaj”, pasaj mantığının fiziksel dolaşımdan çevrim içi dolaşıma genişlemesini anlatır. “İmgeleştirilmiş deneyim”, yaşantının sonradan görüntüye çevrilmesinden daha fazlasını ifade eder. Burada görüntülenebilirlik, yaşantının kurulma anına önceden yerleşir. “Üretilmiş aura vaadi”, seri biçimde tekrarlanabilir tasarımların kullanıcıya tekillik hissi sunmasını adlandırır. “Dikkat etiği” ise deneyimin değerini görünürlük ölçüleriyle sınırlamayan, görüntünün dışında kalan emek, süre, mesafe ve ortak dünya boyutlarını fark etmeye yönelen normatif bir öneridir.

Başlıktaki “mekânın deneyime dönüşmesi” ifadesi, mekânın maddi varlığını yitirerek öznel bir yaşantıya indirgenmesi anlamında kullanılmamaktadır. Buradaki dönüşüm, ontolojik bir tür değişiminden çok mekânın görünme ve ilişki kurma kipindeki değişimi anlatır. Fiziksel düzen, bedensel yönelim, duyuşal ritim, toplumsal beklenti ve dijital dolaşım aynı örgüde birleştiğinde mekân, yalnızca içinde eylem gerçekleşen bir kap olmaktan çıkar ve eylemi önceden biçimlendiren deneyimsel bir düzenek hâline gelir. Bu nedenle aşağıdaki çözümleme, fenomenolojinin yaşanan mekân ve bedensel deneyim vurgusunu Benjamin’in tarihsel-materyalist meta ve görüntü eleştirisiyle eklemlenmektedir.

1. Yöntemsel Konum, Korpus ve Analiz Süreci

Bu çalışma ampirik bir saha araştırması değildir. İnsan katılımcılardan veri toplanmamış, görüşme, anket, odak grup ya da katılımcı gözlem yapılmamıştır. Bu nedenle etik kurul izni gerektiren bir araştırma niteliği taşımaz. Çalışma, kavramsal yeniden kurma ve içkin eleştiri yöntemlerini bir araya getiren kuramsal bir incelemedir. Kavramsal yeniden kurma, Benjamin’in farklı metinlere dağılmış pasaj, fantazmagorya, *flâneur*, deneyim ve aura kavramlarını tek bir sorun çevresinde ilişkilendirmeyi amaçlar. İçkin eleştiri ise temalı kafenin kendi vaatlerini, özgünlük, sıcaklık, aidiyet, hatırlama ve deneyim vaatlerini, bu vaatlerin üretildiği meta ve görüntü düzeni içinden sorgular.

İncelemenin birincil korpusunu Benjamin’in Pasajlar, Son Bakışta Aşk ve Parıltılar içinde Türkçeye çevrilen metinleri oluşturmaktadır. Pasajlar, pasajın meta, vitrin, kalabalık ve tarihsel düşle ilişkisini kurmak için kullanılmıştır. Baudelaire ve *flâneur* üzerine metinler, modern bakışın hareket, mesafe ve kalabalıkla ilişkisini açıklamak için değerlendirilmiştir. “Deneyim ve Yoksulluk” ile teknik yeniden üretim üzerine çalışma,

Erfahrung–Erlebnis gerilimini ve aura sorununu temellendirmek için ele alınmıştır. Benjamin’in kavramlarının tek bir sözlük tanımına indirgenmemesi için Susan Buck-Morss, Esther Leslie ve Howard Eiland ile Michael W. Jennings’in çalışmaları ikincil korpus olarak kullanılmıştır.

Analiz dört adımda yürütülmüştür. İlk adımda Benjaminci kavramların tarihsel bağlamı ve birbirleriyle ilişkisi belirlenmiştir. İkinci adımda pasaj ile temalı kafe arasında özdeşlik değil, yapısal benzerlikler aranmıştır. Üçüncü adımda benzetmenin sınırları açıkça test edilmiştir. Dördüncü adımda güncel Türkiye literatüründeki kafe tasarımı, sosyal medya, nostalji ve üçüncü mekân bulguları Benjaminci problemle ilişkilendirilmiştir. Bu sıra, kavramları olguya dışarıdan uygulamayı önlemek için önemlidir. Temalı kafe önce “Benjamin’e uydurulan” bir örnek olarak değil, Benjamin’in kavramlarını güncel koşullarda sınavan bir karşılaşma alanı olarak ele alınmıştır.

Metinde *Erfahrung*, birikimli, aktarılabilir ve hafızayla yoğunlaşan deneyim anlamında kullanılmaktadır. *Erlebnis*, anlık yaşantı ve tekil izlenim boyutunu ifade eder. Flâneur, modern kentte dolaşan ve kalabalığı gözlemleyen figürdür. Aura, bir şeyin burada ve şimdi oluşuna, mesafesine ve tekrarlanamazlığına bağlı tekillik etkisidir. Fantazmagorya, metaların ve toplumsal ilişkilerin tarihsel üretim koşullarını gizleyerek büyüleyici, doğal ve kendiliğinden bir görünüm kazanmasıdır. Bu terimler Türkçe karşılıklarıyla birlikte kullanılmış, yabancı sözcükler metinde ilk geçtiği yerde açıklanmıştır.

2. Mekân ve Deneyimin Fenomenolojik-Ontolojik Zemini

Fenomenolojik açıdan mekân, bedenden bağımsız, nötr ve boş bir kap değildir. Mekân, bedenin yönelme, yaklaşma, uzaklaşma, tutma, oturma ve bakma imkânları içinde yaşanır. Merleau-Ponty’nin bedeni “bir dünyaya sahip olmanın genel ortamı” olarak düşünmesi, mekânsallığın önce geometrik koordinatlarda değil, bedenin dünyaya açılan hareketlerinde kurulduğunu gösterir (Merleau-Ponty, 2002, s. 169). Bu yaklaşımda beden, mekânın içinde duran nesnelerden biri değildir. Mekânın anlam kazanmasının başlangıç noktasıdır.

Temalı kafe bu nedenle yalnızca belirli nesnelerin yerleştirildiği bir iç hacim olarak ele alınamaz. Işığın bakışı belirli bir yüzeye çekmesi, masa aralıklarının yakınlık veya mahremiyet üretmesi, sesin konuşma ritmini ayarlaması, kokunun hatırlamayı harekete geçirmesi ve fotoğraf köşesinin bedeni belirli bir açıya çağırması, mekânı yaşanan bir yönelim alanına dönüştürür. Kullanıcı hazır bir atmosferi sadece algılamaz. Bedeni, hareketi ve dikkatiyle bu atmosferin gerçekleşmesine katılır. Dolayısıyla mekânın deneyime dönüşmesi, maddi olanın ortadan kalkması değil, maddi düzenin bedensel ve duyuşsal bir ilişki içinde etkinleşmesidir.

Deneyim kavramı da tek tek uyarıların toplamına indirgenemez. Dewey, canlı varlık ile çevresel koşullar arasındaki etkileşimin yaşam boyunca kesintisiz sürdüğünü belirtir (Dewey, 1934, s. 35). Bununla birlikte her etkileşim, kendi içinde bütünlük taşıyan “bir deneyim” niteliği kazanmaz. Bir deneyim, başlangıç, gelişme ve

tamamlanma duygusuyla diğer akışlardan ayrılan özgül bir birlik oluşturur (Dewey, 1934, s. 36). Temalı kafenin tasarımı da kullanıcının girişten oturmaya, sipariştten fotoğrafa ve ayrılışa uzanan sürecini böyle bir bütünlük duygusu içinde örgütlemeye çalışır.

Bu çerçevede başlıktaki dönüşüm, ontolojik olarak “mekân artık mekân değildir” iddiası taşımaz. Dönüşen, mekânın varlık türü değil, kullanıcıya açılma ve toplumsal ilişkide iş görme biçimidir. Mekân, kullanılabılır bir fiziksel düzen olmayı sürdürürken aynı anda duygu, hafıza, benlik sunumu ve dolaşıma girecek görüntü üreten bir olay örgüsüne dönüşür. Başka bir ifadeyle temalı kafe, mekânın deneyim tarafından ikame edildiği değil, mekânsal maddiliğin deneyim üretme işlevi etrafında yeniden örgütlendiği bir yapıdır.

Fenomenolojik zemin, mekânın beden tarafından nasıl yaşandığını açıklar. Benjaminci eleştiri ise bu yaşanabilirliğin hangi tarihsel, ekonomik ve medyatik koşullar içinde biçimlendirildiğini sorar. Merleau-Ponty ve Dewey, deneyimin bedensel, çevresel ve zamansal kuruluşunu görünür kılarken Benjamin, aynı deneyimin meta sergisi, teknik yeniden üretim, kolektif düş ve modern dikkat rejimiyle ilişkisini açığa çıkarır. Bu nedenle fenomenoloji ile Benjaminci yaklaşım birbirinin alternatifi değildir. İlki yaşanan mekânın ontolojik koşulunu, ikincisi bu koşulun tarihsel biçimlenişini açıklayan tamamlayıcı iki düzey oluşturur.

3. Benjaminci Yöntem: Gündelik Nesneden Diyalektik İmgeye

Benjaminci okumanın gücü, gündelik nesneyi büyük tarih anlatısının önemsiz ayrıntısı olarak görmemesinden gelir. Buck-Morss’a göre Pasajlar Projesi, modernliğin sıradan kalıntıları felsefi düşüncenin somut malzemesi hâline getirir. Pasajlarda sergilenen tarak, düğme, eski fotoğraf ve moda nesnesi, kavramın örneği olmaktan çok tarihsel hakikatin görünür olduğu bir düşünce imgesine dönüşür (Buck-Morss, 1989, s. 5). Bu yaklaşım, temalı kafedeki nesneleri sadece dekoratif tercih olarak okumamayı gerektirir. Neon yazı, eski radyo, kitap rafı, fincan, yapay çiçek ya da masalsı figür, belirli bir dönemin arzu, hafıza ve görünürlük biçimlerini taşıyan maddi işaretlerdir.

Pasajın felsefi değeri, modernliğin çelişkilerini “küçük bir dünya” içinde yoğunlaştırmasında yatar. Buck-Morss, pasajı modern ticaretin erken biçimi ve gündelik deneyimle felsefi çözümleme arasındaki mesafeyi kapatan bir alan olarak değerlendirir (Buck-Morss, 1989, s. 4). Temalı kafe de benzer biçimde çağdaş kentin küçük ölçekli bir yoğunlaşmasıdır. Tasarım, ürün, hizmet emeği, sosyal medya, kullanıcı bedeni ve marka anlatısı aynı sahnede buluşur. Büyük platform ekonomisinin, görünürlük kültürünün ve estetik tüketimin soyut mantığı, küçük bir masa düzeninde somutlaşır.

Benjamin’in yöntemi, yüzeydeki büyüğü dağıtmak için yüzeyi önemsizleştirmez. Tam tersine yüzeye daha dikkatli bakar. Eiland ve Jennings, Pasajlar’ın okunma biçimini flânerieye benzetir ve *flâneur*’ün kenti tarihsel bir

palimpsest olarak deneyimlediğini belirtir (Eiland & Jennings, 2014, s. 288). Bu bakışta mekân, tek bir zamana ait değildir. Geçmişin nesneleri, güncel tüketim biçimleri ve geleceğe ilişkin arzular aynı anda görünür olur. Nostalji temalı bir kafede eski radyo geçmişini temsil eder, telefon ekranı bugünün dolaşım aracıdır, paylaşım ise gelecekte hatırlanacak bir benlik görüntüsü üretir. Bir aradalık, doğrusal bir tarih anlatısından çok montaj mantığıyla işler.

Montaj, Benjaminci çözümlemenin biçimsel ilkelerinden biridir. Eiland ve Jennings, Pasajlar'ın kaleydoskopik yapısının modern deneyimin çoğulluğunu ve pasajın temel belirsizliğini yansıttığını vurgular (Eiland & Jennings, 2014, s. 292). Temalı kafede de nesneler tarihsel bağlamlarından kopararak yeni bir kompozisyona yerleştirilir. Osmanlı kahve fincanı, 1980'lerin kasetçaları, Fransız kafe sandalyesi ve güncel bir marka logosu aynı görüntü içinde buluşabilir. Bu kompozisyon tarihsel doğruluk iddiası taşımaz. Duygusal ve görsel bir yakınlık üretir. Benjaminci soru, bu montajın “gerçek” olup olmadığı değil, hangi arzuyu uyandırdığı ve hangi tarihsel ilişkileri görünmez kıldığıdır.

Bu nedenle çalışma, temalı kafeyi tek bir olumsuz kavramla kapatmaz. Benjamin'in pasajı da hem büyüleyici hem eleştiriye açık bir alandır. Pasaj, metanın cazibesini artırır, fakat modernliğin gizli işleyişini görünür kılan bir arşiv işlevi de görür. Temalı kafe de standartlaşmış görüntüler üretebilir, fakat kullanıcıya hafıza, karşılaşma ve estetik dikkat için gerçek imkânlar sunabilir. Felsefi derinlik, bu ikiliği bozmak yerine çelişkiyi aynı kavramsal çerçevede tutabilmekle oluşur.

3.1. Kavramsal Boşluk ve Özgün Katkının Benjamin Literatüründeki Konumu

Benjamin literatürü, pasajı meta sergisi ve kolektif düş mekânı olarak, flâneur'ü modern kentin dolaşan bakışı olarak, Erfahrung ile Erlebnis ayrımını modern deneyimin kırılması olarak ve aurayı teknik yeniden üretimle dönüşen tekillik ilişkisi olarak ayrıntılı biçimde tartışmaktadır. Buck-Morss'un teşhir edilen metanın temsili değerine ilişkin çözümlemesi (Buck-Morss, 1989, s. 82), Eiland ve Jennings'in pasajı tarihsel bir palimpsest ve dolaşan okuma alanı olarak ele alması (Eiland & Jennings, 2014, s. 288) ve Leslie'nin deneyim ile aura tartışmalarını açıklaması (Leslie, 2007, s. 161) bu birikimin temel örnekleridir. Bu makalenin özgünlük iddiası söz konusu Benjaminci kavramlara yeni bir sözlük tanımı vermek değildir. Özgün katkı, bu kavramları temalı kafe, kullanıcı bedeni ve platform dolaşımı arasında kurulan tek bir çağdaş devreyi açıklayacak biçimde yeniden ilişkilendirmektir.

“Dijital pasaj” bu bakımdan interneti doğrudan on dokuzuncu yüzyıl pasajına benzetmekten ayrılır. Kavram, yalnızca çevrim içi bir arayüzü değil, küratörlü fiziksel iç mekânı, mekânda dolaşan bedeni, telefon kamerasını, paylaşım akışını ve ölçülebilir etkileşimi aynı dolaşım düzeninin parçaları olarak ele alır. Pasajın vitrin mantığı burada ekranla yer değiştirmez. Fiziksel vitrin, bedensel performans ve platform görünürlüğü birbirine eklenir.

Böylece kavram, Benjamin'in tarihsel pasaj çözümlemesini tekrarlamak yerine onun analitik mantığını fiziksel ve dijital katmanların eşzamanlılığına taşır.

“İmgeleştirilmiş deneyim”, temsil, fotoğraf kaydı veya dijital benlik sunumuyla özdeş değildir. Kavramın ayırt edici yönü, görüntünün yaşantı bittikten sonra üretilen bir sonuç olmaktan çıkıp yaşantının başlangıcında davranışı düzenleyen bir beklentiye dönüşmesini açıklamasıdır. “Üretilmiş aura vaadi” de auranın geri döndüğü iddiasını taşımaz. Leslie'nin açıkladığı auratik mesafe ve tekillik sorunu (Leslie, 2007, s. 161), burada seri tasarımın kullanıcıya özgünlük hissi vaat etmesi bakımından yeniden kurulur. Kavram, çoğaltılabilirliğin tekilliği sadece aşındırmadığını, aynı zamanda pazarlanabilir bir tekillik vaadi üretmek için kullanıldığını göstermektedir.

“Dikkat etiği” ise Benjamin'in doğrudan kullandığı bir terim değildir. Makalede bu kavram, meta düş dünyasının içinden tarihsel ilişkileri görünür kılan uyanış yaklaşımının normatif bir uzantısı olarak önerilmektedir. Buck-Morss'un uyanışı fantazmagoryanın basitçe dışına çıkmak yerine onun maddi ve tarihsel yapısını okunabilir kılan bir hareket olarak yorumlaması (Buck-Morss, 1989, s. 110), bu önerinin Benjaminci dayanağını oluşturur. Dikkat etiğinin özgül katkısı, teşhisi emek, süre, mesafe, erişim ve kadraj dışında kalan ortak dünya için geliştirilen açık bir sorumluluk yönelimine dönüştürmesidir.

Tablo 1. Önerilen Kavramların Benjamin Literatürüyle İlişkisi ve Ayırışma Noktaları

Kavram	Benjaminci dayanak	Literatürde baskın odak	Bu çalışmanın özgül katkısı
Dijital pasaj	Pasaj, fantazmagorya ve flâneur	On dokuzuncu yüzyıl meta mekânı ve kentte dolaşan bakış	Fiziksel kafe, kullanıcı bedeni, kamera, platform dolaşımı ve ölçülebilir görünürlüğü tek devre olarak açıklama
İmgeleştirilmiş deneyim	Erfahrung ve Erlebnis	Modern deneyimin parçalanması, şok ve aktarım kaybı	Görüntülenebilirliğin deneyim sonrasında değil, deneyimin kuruluş anında davranışı önceden biçimlendirmesi

Kavram	Benjaminci dayanak	Literatürde baskın odak	Bu çalışmanın özgül katkısı
Üretilmiş aura vaadi	Aura ve teknik yeniden üretim	Auratik tekilliğin çözülmesi ve yeniden üretimle dönüşmesi	Seri tasarımın tam da çoğaltılabilirliği aracılığıyla tekillik ve özgünlük vaadi üretmesi
Dikkat etiği	Uyanış ve diyalektik imge	Meta düş dünyasının eleştirel teşhisi	Emek, süre, mesafe ve kadraj dışını görünür kılmaya yönelik açık normatif yönelim

Not: İlk üç kavram bu çalışmada geliştirilen analitik araçlardır. “Dikkat etiği” Benjamin’in doğrudan kullandığı bir terim değil, uyanış ve diyalektik imge yaklaşımından türetilen normatif bir öneridir.

4. Pasaj ve Meta Fantazmagoryası

Benjamin’in pasaj çözümlemesinde merkezi kavramlardan biri fantazmagoryadır. Kavram, optik bir yanılsama gösterisini çağırırsa da Benjamin’de ekonomik ve duysal bir yapı kazanır. Buck-Morss, on dokuzuncu yüzyıl Paris’inin ışık, ayna, vitrin ve tüketim aracılığıyla insanları üretici olarak değil tüketici olarak yansıttığını, üretim ilişkilerini görüntünün öte yanında görünmez bıraktığını belirtir (Buck-Morss, 1989, s. 82). Fantazmagorya bu anlamda basit bir yalan değildir. Gerçek nesneler, gerçek hazlar ve gerçek duygular üretir, fakat bunları mümkün kılan toplumsal ilişkileri büyümlü bir yüzey içinde silikleştirir.

Pasaj, metanın pazarda bulunmasından daha fazlasını yapar. Metayı sergiler. Buck-Morss’un vurguladığı gibi Benjamin’in çıkış noktası, pazardaki metadan çok teşhir edilen metadır. Sergileme anında kullanım ve değişim değerinin yanına temsili değer yerleşir. Nesne, sahip olunacak bir ürün kadar arzu edilen yaşam biçiminin işaretine dönüşür (Buck-Morss, 1989, s. 82). Temalı kafede kahve bu nedenle sadece içecek değildir. Fincanın biçimi, masanın yüzeyi, arka plandaki duvar ve kullanıcının bedeniyle birlikte bir yaşam sahnesinin parçası olur. Satın alınan şey ürünle sınırlı kalmaz. Ürünün içinde görüldüğü atmosfer de tüketim nesnesine dönüşür.

Leslie, Paris pasajlarının alışverişi estetik bir olaya çevirdiğini belirtir (Leslie, 2007, s. 85). Bu tespit temalı kafe için doğrudan önem taşır. Kafe, hizmet sunumunu estetik bir olay gibi düzenler. Siparişin hazırlanması, servis tabağının yerleşimi, ışığın fincana düşüşü ve fotoğraf köşesine yöneliş, tüketicinin işlevsel sürecini sahneye dönüştürür. Atmosfer, ürünü çevreleyen nötr bir kabuk değildir. Ürünün arzu edilirliliğini kuran etkin bir bileşendir.

Meta fantazmagoryası, temalı kafede atmosferin kendisini metalaştırır. Nostalji, masal, edebiyat, yerellik, doğallık veya lüks gibi temalar, tarihsel ve kültürel anlamlarından seçilmiş parçalarla düzenlenir. Kullanıcıya belirli bir dünyaya kısa süreli giriş vaadi sunulur. Bu vaat çoğu zaman gerçek bir duygu yaratır. Nostaljik nesneler huzur, yakınlık ya da kayıp zaman hissi uyandırabilir. Fantazmagorya eleştirisi bu duyguyu geçersiz saymaz. Duygunun hangi seçme, ayıklama ve sergileme işlemleriyle üretildiğini açığa çıkarır.

Bahçecioğlu'nun nostalji konseptli kafelerin Instagram hesaplarına ilişkin araştırması, geçmişe ait nesnelerin benzer temalar ve tekrarlanan görsel düzenler içinde sunulduğunu göstermektedir (Bahçecioğlu, 2024, s. 99). Eski telefon, dantel, siyah beyaz fotoğraf, plak ya da Yeşilçam imgesi, geçmişin çatışmalı yapısını taşımaz. Paylaşımına uygun bir geçmiş hissi üretir. Benjaminci açıdan burada geçmiş, bilgi nesnesi olmaktan çok arzu görüntüsüne yaklaşır. Geçmişin maddi izi korunur, fakat tarihsel gerilimi yumuşatılır.

Fantazmagoryanın önemli sonucu, emeğin görüntüden çekilmesidir. Temalı kafenin sıcaklığı, temizliği, düzeni, hızlı servisi ve sürekli fotoğrafa hazır oluşu hizmet emeğiyle sürdürülür. Buna rağmen paylaşım kadrajında çoğu zaman fincan, dekor ve kullanıcı vardır. Barista, mutfak çalışanı, servis elemanı ve temizlik görevlisi görünmez kalır. Buck-Morss'un pasaj çözümlemesinde üretici ile tüketici arasındaki ilişkinin aynalı yüzeyde silinmesi, burada telefon ekranında yinelenir. Görüntü, emeğin sonucunu gösterir, emeğin süresini ve koşullarını dışarıda bırakır.

Bu durum temalı kafenin her zaman bilinçli bir aldatma düzeni kurduğu anlamına gelmez. Fantazmagorya kişilerin niyetinden bağımsız işleyebilir. Tasarımcı estetik bir bütünlük, işletmeciler marka tanınırlığı, kullanıcı güzel bir an ve çalışan düzenli hizmet üretmeye çalışır. Buna rağmen ortaya çıkan görüntü, bu farklı emek ve çıkarları tek bir pürüzsüz atmosfer içinde birleştirir. Benjaminci eleştiri, tam da pürüzsüzlüğün içindeki tarihsel ve toplumsal gerilimi yeniden görünür kılar.

4.1. Nostalji, Arzu ve Kolektif Düş

Buck-Morss, pasajları ilk tüketici düş dünyaları olarak niteler ve onların yirminci yüzyılda geçmişin terk edilmiş kalıntılarına dönüştüğünü belirtir (Buck-Morss, 1989, s. 38). Pasajın çift karakteri burada belirginleşir. Bir dönemde yeniliğin ve bolluğun büyüdüğü olan nesne, başka bir dönemde modası geçmiş bir kalıntı hâline gelir. Temalı kafe bu zamansal dönüşümü bilinçli biçimde kullanır. Artık işlevini yitirmiş nesne, dekor içinde yeniden değer kazanır. Eski daktilo yazı yazmak için değil, geçmiş hissi üretmek için sergilenir. Plakçalar müzik teknolojisi olarak değil, analog yakınlığın işareti olarak konumlandırılır.

Benjaminci düş imgesi, geçmişe kaçışı ifade etmez. Geçmiş nesnede hem kayıp hem de gerçekleşmemiş bir imkân olarak belirir. Buck-Morss, pasajları düş gören kolektifin maddi karşılığı olarak yorumlar. Pasajlarda meta

fetişizmi ve içe kapanma kadar toplumsal özelemler de bulunur (Buck-Morss, 1989, s. 40). Temalı kafedeki nostalji de bu ikili yapı içinde ele alınmalıdır. Nostaljik atmosfer, geçmişti ticarileştirir. Bununla birlikte kullanıcının yavaşlık, süreklilik, yakınlık ve dokunsal dünya özlemini açığa çıkarabilir. Eleştiri, özlemi küçümsemek yerine onun neden güncel kentte ücretli bir iç mekân içinde aranır hâle geldiğini sormalıdır.

Bu noktada temalı kafe, çağdaş kentin eksiklerini de görünür kılar. İnsanların sıcak, güvenli, estetik ve hatırlanabilir bir ortam için ödeme yapması, kamusal mekânda bu niteliklerin yetersizliğine işaret edebilir. Nostaljiye yöneliş, modern yaşamdan basit bir kaçış olarak okunmamalıdır. Hızlı dolaşım, standart hizmet, dijital yorgunluk ve anonim kent deneyimi karşısında süre ve aidiyet arayışını da gösterebilir. Fantazmagorya, bu arayışı meta formuna sokar. Ancak arayışın kendisini ortadan kaldırmaz.

Bu nedenle Benjaminci okuma iki karşıt hükümden uzak durur. Temalı kafe ne sahici geçmişin korunmuş kalıntısıdır ne de bütünüyle sahte bir dekor evrenidir. Geçmişin maddi işaretleri, güncel tasarım ve platform dolaşımı içinde yeni bir işlev kazanır. Nesnelerin tarihsel bağlamı zayıflar, fakat çağdaş arzuların biçimi görünür olur. Temalı kafenin eleştirel önemi de burada yatar. Mekân geçmişi doğru biçimde temsil ettiği için değil, bugünün ne tür bir geçmişe ihtiyaç duyduğunu gösterdiği için düşünsel değer taşır.

5. Flâneur'den Dijital Özneye: Bakışın ve Dolaşımın Dönüşümü

Flâneur, Benjamin'in modern kent çözümlemesinde dolaşan, gözlemleyen ve kalabalığın içinde mesafe kuran figürdür. Benjamin, Baudelaire okumalarında *flâneur*'ü hem kalabalığa karışan hem de onu seyreden bir özne olarak ele alır (Benjamin, 2018, s. 134). Figürün temelinde hareket, anonimlik, dikkat ve amaçsızlığa açık bir dolaşım vardır. Flâneur, kenti önceden belirlenmiş bir güzergâhın nesnesi olarak tüketmez. Rastlantıya, ayrıntıya ve beklenmedik karşılaşmaya alan bırakır.

Eiland ve Jennings, *flâneur*'ün büyük kent fantazmagoryası tarafından sarhoş edilen bir figür olduğunu vurgular (Eiland & Jennings, 2014, s. 296). Bu sarhoşluk, sadece haz anlamına gelmez. Kalabalık, vitrin, ışık ve hızlı uyaranlar, bakışı sürekli harekete geçirir. Temalı kafede de kullanıcı bakışını dekoratif işaretler arasında dolaştırır. Duvar yazısı, özel tasarım fincan, kitaplık, ayna, çiçekli fon ve servis biçimi, dikkat için rekabet eden küçük vitrinler hâline gelir.

Bununla birlikte temalı kafe kullanıcıyı doğrudan *flâneur* olarak adlandırmak kavramsal bir kolaycılık olur. Klasik *flâneur* kamusal sokakta ve pasajda dolaşır. Temalı kafe kullanıcısı ücretli, sınırlı ve küratörlü bir iç mekâna girer. Flâneur'ün rotası ilkesel olarak açıkken, temalı kafedeki dolaşım tasarım tarafından yönlendirilir. Fotoğraf köşesi nerede durulacağını, ışık hangi açıya dönüleceğini, marka işareti hangi arka planın seçileceğini önceden telkin eder. Rastlantı bütünüyle ortadan kalkmaz, fakat tasarlanmış olasılıkların içine alınır.

İkinci fark anonimliktedir. Flâneur kalabalık içinde görünmeden görebilir. Dijital özne ise görürken görünmek üzere kendini düzenler. Kafe deneyimi, çekilen fotoğraf aracılığıyla profilin sürekliliğine eklenir. Masa, içecek ve dekor kullanıcının benlik sunumuna dâhil olur. Böylece bakış çift yönlü hâle gelir. Kullanıcı mekâna bakar, aynı anda gelecekteki izleyicinin bakışını varsayar. Fotoğraf çekilmeden önce bile bu varsayılan bakış bedeninin duruşunu, masanın düzenini ve seçilen köşeyi etkileyebilir.

Üçüncü fark dolaşımın biçimidir. Klasik *flâneur* fiziksel olarak hareket eder ve kent izlenimlerini kendi belleğinde taşır. Dijital öznenin ürettiği görüntü, kişi mekândan ayrıldıktan sonra da dolaşır. Görüntü arkadaşların akışına, etiketlere, keşfet sayfasına ve işletmenin yeniden paylaşımlarına katılabilir. Temalı kafe bu nedenle iki eşzamanlı dolaşım üretir. Beden iç mekânda hareket eder, görüntü platformda hareket eder. “Dijital pasaj” kavramı bu ikinci dolaşım olmadan eksik kalır.

Dördüncü fark ölçülebilirliktir. Flâneur’ün bakışı iz bırakmadan kaybolabilir. Dijital görüntü beğeni, yorum, kaydetme ve paylaşım gibi sayısal işaretlerle değerlendirilir. Deneyimin kamusal değeri, görünür tepkiyle ölçülebilir hâle gelir. Kullanıcı bu ölçüleri her zaman bilinçli biçimde önemsemese de platformun yapısı görünürlük ile değer arasında bir bağ kurar. Mekân da bu bağa uyum sağlar. Fotoğrafa elverişli köşe, sadece estetik bir ayrıntı olmaktan çıkar ve kullanıcı üretimli tanıtımın altyapısına dönüşür.

Erdoğan ve Özdemir’in çalışmasının özünde, sosyal medya paylaşımının fotoğraf çekim alanları, tematik dekorasyon, ışık ve marka kimliği üzerinden mekân tasarımını etkilediği açıkça belirtilmektedir (Erdoğan & Özdemir, 2025, s. 187). Bu bulgu, dijital öznenin sonradan mekâna eklenmediğini gösterir. Varsayılan kullanıcı, tasarım aşamasında fotoğraf çekecek, paylaşacak ve markayı dolaşıma sokacak bir özne olarak düşünülür. Başka bir deyişle dijital bakış, mekânın mimari ve dekoratif kuruluşuna önceden yerleşir.

Klasik *flâneur* ile dijital özne arasındaki benzerlik, her ikisinin de meta mekânında dolaşan bakış olmasıdır. Fark ise dijital öznenin kendisinin de sergilenebilir içeriğe dönüşmesidir. Temalı kafede kullanıcı vitrinin önünde durmaz. Vitrinin içine girer ve kendi bedenini sergilenen kompozisyonun parçası hâline getirir. Bu dönüşüm, modern bakışın çağdaş biçimini açıklar. Özne artık sadece tüketici ve gözlemci değildir. Kendi yaşantısını üreten, düzenleyen ve dolaşıma sokan bir içerik üreticisidir.

6. Erfahrung–Erlebnis Gerilimi ve İmgeleştirilmiş Deneyim

Benjamin’in deneyim düşüncesi, temalı kafenin sunduğu yoğun yaşantıyı değerlendirmek için merkezi önemdedir. *Erfahrung*, zaman içinde biriken, hafıza ve aktarım aracılığıyla derinleşen deneyimi ifade eder. *Erlebnis* ise tekil, çarpıcı ve kişisel yaşantıya yakındır. Bu ayrım, *Erlebnis*’in değersiz olduğu anlamına gelmez. Sorun, anlık yaşantıların birbirine bağlanamaması ve ortak bir anlatıya dönüşmemesidir. Benjamin’in “Deneyim ve

Yoksulluk” metninde modern insanın paylaşılabılır deneyim bakımından yoksullaşmasına ilişkin tespiti, yoğun uyaran ile derin deneyim arasındaki farkı görünür kılar (Benjamin, 2016, s. 25).

Leslie, *Erfahrung* sözcüğünün yolculuk ve edinilmiş bilgiyle ilişkisini hatırlatır. Deneyim, zanaat ortamında yerleşik ustanın geçmiş bilgisiyle gezgin kalfanın uzak yerlerden getirdiği bilginin aktarılması sayesinde oluşur (Leslie, 2007, s. 168). Bu çerçevede deneyim, kişinin başına gelen tek bir olay değildir. Süre, tekrar, anlatı, bedensel alışkanlık ve başkalarına aktarım içerir. Temalı kafede güçlü bir görsel yaşantı ortaya çıkabilir, fakat bu yaşantının *Erfahrung*’a dönüşmesi için görüntünün ötesinde süreklilik ve ilişki gerekir.

Temalı kafeler çoğu zaman *Erlebnis* üretmekte başarılıdır. Renk, ışık, müzik, koku, menü ve servis sunumu, kısa süre içinde yoğun bir izlenim yaratır. Mekân “bir kerede anlaşılabilen” bir tema sunar. Kullanıcı hangi duygunun amaçlandığını hızla kavrar. Masalsı, nostaljik, gotik, kitap kokulu veya tropik bir atmosfer, anlık yaşantıyı belirginleştirir. Ancak yaşantının belirginliği, onun otomatik olarak birikimli deneyime dönüşeceği anlamına gelmez.

Bu noktada “imgeleştirilmiş deneyim” kavramı önerilmektedir. Kavram, yaşantının sonradan fotoğrafa çevrilmesini anlatmaz. Görüntü üretme olasılığının deneyimin başlangıcından itibaren davranışı örgütlemesini ifade eder. Kullanıcı içeceği tatmadan önce kadrajı düzenleyebilir. Sohbet başlamadan önce masa üzerindeki nesneleri yerleştirebilir. Mekânın en dikkat çekici noktasına, orada daha iyi hissedeceği için değil, orada daha iyi görüntü üreteceği için yönelebilir. Böylece görüntü, yaşantının kaydı olmaktan çıkar ve yaşantının senaryosuna dönüşür.

Konuk Kandemir, Kaya ve Gümüüşoğlu’nun yeme içme mekânlarının Instagram sunumlarını inceleyen çalışması, mekânların dijital ortamda kültürel anlam ve kimlik ürettiğini göstermektedir (Konuk Kandemir vd., 2024, s. 236). Öztürk’ün Instagram ve gösterişçi tüketim üzerine araştırması da tüketim pratiklerinin dijital benlik sunumuyla birleştiğini ortaya koymaktadır (Öztürk, 2022, s. 449). Bu bulgular, imgeleştirilmiş deneyimin kişisel bir alışkanlıktan daha geniş bir kültürel düzen içinde işlediğini destekler.

Bununla birlikte her fotoğraf çekme eylemi deneyimi yoksullaştırmaz. Fotoğraf hafıza kurabilir, uzak kişilerle paylaşımı sağlayabilir ve mekânın ayrıntılarına dikkati artırabilir. Benjaminci sorun teknoloji karşılığı değildir. Sorun, kaydın yaşantının yerine geçmesi ve deneyimin değerinin dolaşımdaki performansla ölçülmesidir. Kullanıcı bir kafede uzun süreli arkadaşlık, tekrar eden karşılaşma ve kişisel hafıza geliştirebilir. Böyle bir kullanımda temalı kafe *Erfahrung* için de zemin olabilir. Kuramsal ayırım, tüm kullanıcıları tek biçimde sınıflandırmak için değil, mekânın hangi yönde baskı ürettiğini göstermek için kullanılmalıdır.

Kurtar Anlı ve Yavan, deneyim ekonomisi içinde mekânın tüketiciye sunulan deneyimin arka planı olmaktan

çıkarak deneyimin kurucu unsuruna dönüştüğünü belirtir (Kurtar Anlı & Yavan, 2019, s. 121). Bu tespit, Benjaminsci ayrımıyla birlikte düşünüldüğünde yeni bir soru doğurur. Mekân deneyimin kurucu unsuru olduğunda, deneyim ne ölçüde kendiliğinden gelişebilir? Temalı kafe yaşantıya zengin duysal malzeme sunar, fakat bu malzemeyi önceden belirlenmiş bir duygusal güzergâh içinde düzenler. Deneyimin tasarlanması, onun olanaklarını artırırken beklenmedik karşılaşmayı daraltabilir.

Solmaz, Bayrakçı ve Kahya'nın çalışması, modern kafelerin statü, genç kullanıcılar ve kadınların kamusal katılımı bakımından kahvehanelerden farklılaşan bir toplumsal çevre sunduğunu belirtmektedir (Solmaz vd., 2026, s. 132). Aynı çalışma, geleneksel kahvehane kültürünün ataerki yapısı ile yeni nesil kafelerin popüler kültür odaklı yapısı arasındaki ayrımı ayrıca vurgulamaktadır (Solmaz vd., 2026, s. 145). Bu iki bulgu tek bir genellemeye indirgenmemelidir. Kafe, bazı kullanıcılar için daha açık bir karşılaşma alanı yaratabilir. Aynı anda marka, fiyat ve görünürlük kodlarıyla yeni dışlama biçimleri üretebilir. *Erfahrung–Erlebnis* ayrımı bu çelişkiyi de taşır. Kafe hem süreklilik ve aidiyet sağlayabilir hem de hızlı tüketilen deneyimlere dayanabilir.

7. Aura Vaadi ve Seri Görüntünün Çelişkisi

Benjamin'in aura kavramı, bir eserin burada ve şimdi oluşuna, özgün varlığına ve mesafesine bağlı tekillik etkisini anlatır. Teknik yeniden üretim, nesneyi bulunduğu yerden kopararak çoğaltılabilir hâle getirir ve auratik mesafeyi dönüştürür (Benjamin, 2018, s. 55). Leslie, aurayı eseri dokunulmaz, erişilmez ve özel kılan bir mevcudiyet etkisi olarak açıklar. Teknik çoğaltmanın bu ayrıcalıklı mesafeyi zayıflattığını belirtir (Leslie, 2007, s. 161). Temalı kafe bu tartışmaya ilginç bir terslik ekler. Mekân, seri üretilebilir tasarım öğeleriyle kullanıcıya tekil ve özel bir an vaat eder.

Temalı kafenin pazarlama dili çoğu zaman “eşsiz”, “başka bir dünya”, “zamanda yolculuk” veya “sana özel” gibi tekillik ifadelerine dayanır. Kullanıcı da gündelik hayatın sıradan akışından ayrılmış bir an yaşamayı bekler. Aura burada doğrudan geri dönmez. Çünkü mekânın özgünlük hissi, fotoğraflanmak ve dolaşıma girmek üzere tasarlanmıştır. Biriciklik vaadi, çoğaltılabilirliğe karşı değil, çoğaltılabilirlik sayesinde değer kazanır.

Bu çelişki “üretilmiş aura vaadi” olarak adlandırılabilir. Kavram, mekânın gerçekten auratik olduğunu iddia etmez. Tekillik hissinin tasarım ve marka stratejisiyle üretildiğini belirtir. Neon yazı, özel duvar resmi, antika görünümlü eşya veya belirli bir servis ritüeli, kullanıcıya o yere özgü bir karşılaşma hissi verir. Ne var ki aynı öğeler, farklı kullanıcıların benzer kadrarlarında tekrarlandıkça standart bir görüntü şablonuna dönüşür.

Sosyal medyada aynı köşede çekilen çok sayıda fotoğraf, biriciklik vaadini ortadan kaldırmaz. Tersine mekânın tanınabilirliğini güçlendirebilir. Kullanıcı, daha önce gördüğü kareyi kendi bedeniyle yeniden üretmek için mekâna gider. Burada tekrar kusur değil, katılım koşuludur. Kişisel farklılık, ortak şablon içinde görünür olur. Kıyafet, yüz

ifadesi ve beden değişir. Duvar, masa ve marka işareti sabit kalır. Mekânın başarısı, kullanıcıya hem tanınabilir bir şablon hem de o şablon içinde kendine ait bir an sunduğu ölçüde artar.

Aura tartışmasının felsefî sonucu, sahiciliğin kaybolduğu yönündeki basit hüküm değildir. Sahicilik hissi de üretilebilir, pazarlanabilir ve seri biçimde tekrarlanabilir. Kullanıcının duygusu bu nedenle sahte sayılmaz. Duygunun özel oluşu ile onu mümkün kılan formun standart oluşu aynı anda doğrudur. Benjaminci yaklaşım bu ikiliği korur. Teknik çoğaltma tekilliği yok ederken yeni tür bir tanınma ve yakınlık da yaratır. Temalı kafe, mesafenin azalması ile tekillik arzusunun sürmesi arasındaki gerilimi gündelik düzeyde görünür kılar.

Bu gerilim, mekânın dijital değerini de açıklar. Fotoğrafi çekilemeyen veya görüntüde ayırt edilemeyen atmosfer, platform dolaşımında zayıf kalabilir. Bu nedenle tasarım, görsel olarak tanınabilir işaretlere yönelir. Renk paleti, logo, aydınlatma ve dekor tekrarlanabilir bir marka imgesi oluşturur. Tekillik, maddi mekânın tekrarlanamaz mevcudiyetinden çok, görüntünün akış içinde hızla tanınmasına bağlanır. Aura vaadi, algoritmik tanınabilirlikle birleşir.

8. Temalı Kafe Neden “Dijital Pasajdır”? Benzetmenin Gücü ve Sınırları

Temalı kafeyi dijital pasaj olarak adlandırmak, güçlü olduğu kadar sınırlandırılması gereken bir benzetmedir. Benjamin’in pasajı belirli bir tarihsel döneme, demir ve cam mimarisine, erken tüketim kültürüne ve Paris’in kentsel dönüşümüne bağlıdır. Temalı kafe ise platform ekonomisi, marka tasarımı ve görsel paylaşım koşullarında ortaya çıkar. Bu nedenle dijital pasaj kavramı tarihsel süreklilik iddiası taşımaz. İşlevsel ve deneyimsel bir dönüşümü işaret eder.

Benzetmenin ilk dayanağı, içeri alınmış vitrin mantığıdır. Klasik pasajda kullanıcı vitrinlerin önünden geçer. Temalı kafede kullanıcı, vitrinin içine girer ve metalaşmış atmosferin parçası olur. Masa, fincan, dekor ve beden tek bir sergileme düzeninde birleşir. İkinci dayanak, düş dünyasıdır. Pasaj yeni teknolojiyi, bolluğu ve lüksü kolektif arzu biçiminde sunar. Temalı kafe de nostalji, doğallık, masal, entelektüellik veya lüks gibi yaşam imgelerini kısa süreli deneyim paketlerine çevirir.

Üçüncü dayanak, dolaşan bakıştır. Pasaj *flâneur*’ün bakışını vitrinler arasında hareket ettirir. Temalı kafe, kullanıcıyı görsel odaklar arasında yönlendirir. Dördüncü dayanak, metanın temsili değeridir. Ürün, kullanımının ötesinde yaşam tarzı ve benlik sunumunun işaretine dönüşür. Beşinci dayanak, dolaşımın mekân dışına taşmasıdır. Dijital pasajda görüntü, kullanıcı ayrıldıktan sonra da platform içinde hareket eder ve yeni ziyaretçileri mekâna çağırır.

Benzetmenin sınırları en az benzerlikleri kadar önemlidir. Pasaj, farklı dükkânları ve sokakları birbirine bağlayan

yarı kamusal bir geçiş alanıdır. Temalı kafe tek işletmenin kontrol ettiği, oturma ve tüketim süresi fiyatlandırılmış bir hizmet mekânıdır. Pasajın dolaşımı kentsel bağlantı kurar. Temalı kafenin dolaşımı çoğu zaman iç mekânın seçilmiş noktaları arasında gerçekleşir. Pasajın *flâneur*'ü görünmeden görebilir. Dijital pasajın öznesi profil, konum, etiket ve ölçülebilir etkileşim aracılığıyla iz bırakır.

Bir başka sınır, tarihsel ölçektektir. Pasajlar modern tüketim toplumunun kurucu mekânsal biçimlerindendir. Temalı kafeler ise zaten gelişmiş bir tüketim ve platform kültürünün özgül görünümleridir. Bu nedenle temalı kafe, pasajın yaptığı tarihsel işi aynı ölçekte yapmaz. Onun mantığını yoğunlaştırır ve görünür kılar. Dijital pasaj, bir çağın tek merkezi değil, çağın dikkat ve tüketim rejimini küçük ölçekte okuyabileceğimiz bir laboratuvarıdır.

Aşağıdaki tablo, benzetmenin analitik dayanaklarını ve sınırlarını birlikte göstermektedir.

Tablo 2. Pasaj ile Temalı Kafe Arasındaki Yapısal Benzerlikler ve Sınırlar

Boyut	Benjaminci pasaj	Temalı kafe / dijital pasaj	Analojinin sınırı
Mekânsal biçim	Sokakları bağlayan cam ve demir geçit, çoklu vitrin düzeni	Tek işletmenin küratörlü iç mekânı, fotoğraf odakları ve marka sahnesi	Pasaj kentsel geçiş alanıdır, kafe ücretli hizmet alanıdır.
Meta ve arzu	Metanın sergilenmesi, kullanımın yaşam imgesine dönüşmesi	Ürün ile atmosferin birlikte satılması, deneyimin marka değerine dönüşmesi	Kafede ürün, hizmet ve kullanıcı performansı aynı kompozisyonda birleşir.
Özne	Kalabalık içinde dolaşan, gözlemleyen ve kısmen anonim flâneur	Hem bakan hem görünmek üzere kendini düzenleyen dijital özne	Anonim mesafe, profil görünürlüğü ve ölçülebilir etkileşimle zayıflar.
Dolaşım	Bedenin pasaj ve kent içinde hareketi	Bedenin iç mekândaki hareketi ile görüntünün platformdaki dolaşımı	Dijital dolaşım fiziksel mekândan sonra da sürer ve veri izi üretir.
Zamansallık	Yenilik, moda, eskime ve kolektif düş arasında gerilim	Nostalji, anlık paylaşım ve gelecekteki benlik arşivinin aynı karede birleşmesi	Temalı kafe pasajın tarihsel devamı değil, mantığının güncel bir yeniden kuruluşudur.

Not: Tablo, Benjamin'in pasaj çözümlemesi ile makalede geliştirilen dijital pasaj kavramsallaştırması temelinde yazar tarafından oluşturulmuştur.

9. Dikkat Etiği, Emek ve Kamusalılık

Benjamin eleştiri teşhisle sınırlı kaldığında temalı kafenin büyüünü çözümler, fakat öznenin nasıl bir yönelim geliştirebileceğini açık bırakır. Bu makalede “dikkat etiği” adı verilen öneri, görünürlükten tümüyle çekilmeyi savunmaz. Fotoğraf çekmek, paylaşmak ve estetik haz duymak başlı başına etik bir sorun değildir. Sorun, deneyimin değerinin görüntüyle özdeşleşmesi ve görüntünün dışında kalan unsurların sürekli biçimde ihmal edilmesidir.

Dikkat etiği, Benjamin'in uyanış fikrinden türetilen normatif bir uzantıdır. Buck-Morss, pasajın düş dünyasının eleştirel amacının kolektif düşü basitçe yok etmek değil, onun içindeki arzu ve yanılsamayı tarihsel olarak okunabilir hâle getirmek olduğunu gösterir (Buck-Morss, 1989, s. 110). Uyanış, büyüünün dışına saf bir konumdan çıkmak değildir. Büyünün içinde görünen nesneleri başka bir ilişki içinde fark etmektir. Temalı kafede dikkat etiği de dekoru reddetmez. Dekorun ardında kalan emeği, fiyatı, erişim koşulunu, zaman baskısını ve platform beklentisini görünür kılar.

Bu etik yönelimin ilk ilkesi, deneyim ile kayıt arasında mesafe kurmaktır. Her yaşantının paylaşılacak zorunda olmadığını kabul etmek, deneyimi görünmezliğe mahkûm etmez. Kişinin bir anı ölçülebilir tepkiye açmadan yaşayabilmesi, *Erlebnis*'in hızını yavaşlatabilir ve *Erfahrung* için süre yaratabilir. İkinci ilke, bakışın kadraj dışına yönelmesidir. Kullanıcı, fotoğraf köşesi kadar mekânın çalışma düzenini, çalışanların yoğunluğunu ve tüketim koşullarını da fark edebilir. Üçüncü ilke, tekrarın bilincidir. “Bana özgü” görünen kadrajın ortak bir şablona dayandığını bilmek, kişisel deneyimi değersizleştirmez. Onu daha dürüst bir ilişkiye yerleştirir.

Emek boyutu bu etik çerçevenin merkezindedir. Temalı kafenin atmosferi, sadece tasarım aşamasında kurulmaz. Her gün yeniden üretilir. Masa temizlenir, ışık ayarlanır, ürün sunulur, nesneler düzenlenir, müşteri akışı yönetilir ve dijital hesap güncellenir. Bu süreklilik görünmez kaldığında fantazmagorya güçlenir. Dikkat etiği, estetik hazzın karşısına emeği cezalandırıcı bir gerçeklik olarak koymaz. Hazzın hangi emek sayesinde mümkün olduğunu hesaba katar.

Kamusallık açısından temalı kafe çelişkili bir konuma sahiptir. Kurtar Anlı ve Yavan'ın üçüncü yer ölçütleri üzerinden yaptığı değerlendirme, kafenin ev ile iş arasındaki sosyalleşme işlevini gösterir (Kurtar Anlı & Yavan, 2023, s. 145). Temalı kafe güvenli, sıcak ve kimlik sunan bir karşılaşma alanı oluşturabilir. Buna rağmen giriş, sipariş verme gücü ve mekânın kültürel kodlarına uyumla sınırlıdır. Herkes için açık görünse de fiyat, konum, menü dili ve estetik beğeni örtük eşikler yaratabilir.

Kentsel mekânın dönüşümüne ilişkin güncel çalışmalar, mekânsal değişimin gündelik ilişkiler ve kolektif bellek üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Beyaz Özbey, 2025, s. 102). Koçak Turhanoglu da kentsel kolektif belleğin toplumsal ve mekânsal örgütlenmeyle birlikte kurulduğunu vurgular (Koçak Turhanoglu, 2024, s. 641). Temalı kafeler bu sürecin küçük ama görünür parçalarıdır. Bir mahalleye canlılık ve güven duygusu getirebilir, fakat kira artışı ve kullanıcı profiline değişmesiyle yerel hafızanın dönüşümüne de katılabilir. Bu sonuç her temalı kafe için otomatik değildir. Araştırılması gereken bir kentsel etkidir.

Dikkat etiği bu nedenle bireysel farkındalıkla sınırlı kalmamalıdır. İşletme tasarımında erişilebilir fiyat seçenekleri, çalışan emeğinin görünür ve adil koşullarda örgütlenmesi, fotoğraf dışı kullanım alanlarının korunması ve ücretsiz kent mekânlarının güçlendirilmesi kamusal boyutu oluşturur. Temalı kafenin eleştirisi, insanların estetik ve güvenli iç mekân arzusunu küçümsememelidir. Bu arzunun neden özel tüketim alanlarında karşılandığını ve kentte ortak, ücretsiz, dinlenmeye açık mekânların neden yetersiz kaldığını sorgulamalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, temalı kafelerin Benjaminci pasaj mantığının dijital koşullarda dönüşmüş bir biçimi olarak okunabileceğini savunmuştur. Bu sav, tarihsel bir özdeşlik iddiasına dayanmaz. On dokuzuncu yüzyıl pasajı ile günümüz temalı kafesi mimari ölçek, kentsel işlev ve kamusal bakımından farklıdır. Benzerlik, metanın sergilenmesi, tüketimin düşsel bir atmosfer içinde sunulması, bakışın dolaşım aracılığıyla örgütlenmesi ve toplumsal ilişkilerin büyüleyici bir yüzey altında görünmezleşmesi düzeyindedir.

Makalenin ilk temel sonucu, fantazmagorya kavramının temalı kafeyi “sahte dekor” eleştirisinin ötesine taşmasıdır. Temalı kafede hissedilen haz, nostalji veya aidiyet gerçek olabilir. Fantazmagorya, bu duyguları inkâr etmez. Duyguların hangi meta, tasarım, emek ve görüntü ilişkileri içinde üretildiğini açığa çıkarır. Atmosfer, ürünün çevresi olmaktan çıkar ve satın alınan deneyimin parçasına dönüşür. Bu sırada emeğin koşulları, fiyatlandırma ve sınıfsal eşikler pürüzsüz görüntünün dışında kalabilir.

İkinci sonuç, *flâneur* ile dijital özne arasında hem benzerlik hem de kopuş bulunduğu. Her iki figür de meta mekânında dolaşan bakışla ilişkilidir. Ancak klasik *flâneur*’ün anonim ve mesafeli konumu, temalı kafede hem bakan hem de bakılmak üzere kendini düzenleyen özneye dönüşür. Bedenin fiziksel dolaşımına görüntünün platform dolaşımı eklenir. Kullanıcı vitrinin dışındaki gözlemci olmaktan çıkar ve sergilenen kompozisyonun parçası olur.

Üçüncü sonuç, *Erfahrung* ile *Erlebnis* geriliminin temalı kafe deneyimini tek yönlü biçimde açıklamadığıdır. Temalı kafeler yoğun, çarpıcı ve paylaşılabılır yaşantılar üretir. Bu yaşantılar hızla görüntüye çevrildiğinde birikimli deneyime dönüşmeden tüketilebilir. Buna karşılık tekrar, ilişki, hafıza ve anlatı geliştiren kullanımlar

Erfahrung için gerçek bir zemin yaratabilir. Kuramsal eleştiri, kullanıcıları pasif ve birbirinin aynı saymamalıdır. Mekânın yönlendirmesini ve öznenin farklı kullanım imkânlarını birlikte düşünmelidir.

Dördüncü sonuç, aura tartışmasının dijital kültürde basit bir kayıp anlatısıyla sınırlanamayacağıdır. Temalı kafe, seri biçimde çoğaltılabilir tasarımlarla tekillik hissi üretir. Aynı fotoğraf köşesi yüzlerce kez tekrarlandığı hâlde her kullanıcı kendi anını özel sayabilir. “Üretilmiş aura vaadi”, bu çelişkiyi adlandırır. Biriciklik vaadi, çoğaltılabilirliğe rağmen değil, çoğaltılabilirlik aracılığıyla dolaşır.

Çalışmanın kavramsal katkısı, dijital pasaj, imgeleştirilmiş deneyim ve üretilmiş aura vaadi kavramlarını tek bir Benjaminci problem içinde birleştirmesidir. Dijital pasaj, fiziksel vitrin ile ekranı, bedensel dolaşım ile platform dolaşımını ilişkilendirir. İmgeleştirilmiş deneyim, görüntünün yaşantının son ürünü değil, başlangıç koşullarından biri hâline gelmesini açıklar. Üretilmiş aura vaadi ise standart tasarımın tekillik hissi üretme gücünü görünür kılar. Bu üç kavram temalı kafenin estetik, ekonomik ve medyatik yapısını ayrı başlıklara bölmeden düşünmeyi sağlar.

Bu kavramsal setin doldurduğu boşluk, mekânın yaşanma kipini açıklayan fenomenolojik hat ile bu yaşantıyı tarihsel olarak düzenleyen meta ve görüntü rejimini aynı analizde birleştirmesidir. Fenomenoloji bedeninin mekânı nasıl yaşadığını, Benjaminci eleştiri ise bu yaşanabilirliğin hangi tarihsel, ekonomik ve medyatik koşullarla biçimlendirildiğini açıklar. Çalışmanın teorik iddiası bu iki düzeyi birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcı açıklama katmanları olarak kurmasıdır.

Normatif düzeyde önerilen dikkat etiği, görünürlükten kaçış çağrısı değildir. Deneyimi görüntüye indirgemeyen, kadraj dışındaki emek ve sınıf ilişkilerini gören, paylaşılmamış anın değerini koruyan ve mekânın kamusal sonuçlarını hesaba katan bir yönelimdir. Benjaminci uyanış, büyüünün dışına çıkmak yerine büyüünün içindeki tarihsel ilişkileri fark etmeyi gerektirir. Temalı kafede dikkat etiği de estetik hazzı reddetmez. Hazzı mümkün kılan koşulları düşüncenin konusu hâline getirir.

Bu sonuçlardan hareketle üç düzeyde öneri geliştirilebilir. Kuramsal araştırmalar, fiziksel mekân, yaşanan deneyim ve platform dolaşımını ayrı değişkenler olarak değil, birbirini kuran bir devre olarak incelemelidir. İşletme ve tasarım pratikleri, yalnızca fotoğraf üretimine ayrılmış odaklar yerine uzun süreli oturma, karşılaşma ve fotoğraf dışı kullanım imkânlarını korumalı, atmosferi sürdüren emeği görünür ve adil koşullarda örgütlemelidir. Kentsel politika ise estetik, güvenli ve dinlenmeye açık deneyimlerin yalnızca ücretli mekânlarda bulunmasını doğal kabul etmemeli, ücretsiz kamusal alanların niteliğini ve erişilebilirliğini güçlendirmelidir.

Çalışmanın sınırlılığı, kullanıcı deneyimini ve işletme pratiklerini doğrudan gözlemlememesidir. Gelecek araştırmalar, farklı tema türlerinde fotoğraf çekme davranışlarını, kullanıcıların deneyim anlatılarını, çalışanların görünmeyen duygusal ve estetik emeğini, fiyatların erişime etkisini ve mahalle dönüşümüyle ilişkiyi

karşılaştırmalı saha çalışmalarıyla inceleyebilir. Böyle bir ampirik yönelim, dijital pasaj kavramının hangi kafe türlerinde açıklayıcı olduğunu ve hangi durumlarda sınırlarına ulaştığını test edecektir.

Sonuç olarak temalı kafe, çağdaş kentin küçük bir ayrıntısı değildir. Meta, görüntü, hafıza, beden, emek ve görünürlük aynı mekânda kesişir. İnsan burada bir yerde bulunur, fakat aynı anda o bulunmayı başkalarının bakışına hazırlayabilir. Mekân yaşanır, görüntülenir ve dolaşıma girer. Benjaminci okuma bu süreci tek bir ahlaki yargıyla kapatmak yerine çelişkisini görünür kılar. Temalı kafe hem deneyim imkânı hem de deneyimin önceden biçimlendirilme alanıdır. Felsefi soru bu nedenle hâlâ açıktır: İnsan mekânı yaşadığı için mi görüntüler, yoksa görüntülenebilir bir deneyim üretmek için mi yaşamaktadır?

Kaynaklar

- Bahçecioğlu, E. H. (2024). Nostaljik temanın inşası ve sosyal medya: Instagram’da nostalji konseptli kafelerin yansımaları üzerine bir araştırma. **Global Media Journal Turkish Edition*, 15*(29), 71–105. <https://izlik.org/JA54NW47EX>
- Benjamin, W. (2016). **Parıltılar** (Y. Öner, Çev.). Belge Yayınları.
- Benjamin, W. (2018). **Son bakışta aşk: Walter Benjamin’den seçme yazılar** (N. Gürbilek, Haz., A. Doğukan vd., Çev.; 8. bs.). Metis Yayınları.
- Benjamin, W. (2026). **Pasajlar** (A. Cemal, Çev.; 20. bs.). Yapı Kredi Yayınları.
- Beyaz Özbey, İ. (2025). Türkiye’de kentsel mekânın dönüşümü ve değişen toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri: **Faruk** filmi örneği. **HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13*(26), 92–110. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1696562>
- Buck-Morss, S. (1989). **The dialectics of seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project**. MIT Press.
- Dewey, J. (1934). **Art as experience**. Minton, Balch & Company.
- Eiland, H., & Jennings, M. W. (2014). **Walter Benjamin: A critical life**. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Erdoğan, S., & Özdemir, B. (2025). Sosyal medya paylaşımının mekân tasarımına etkisi. **Mekansal Çalışmalar Dergisi*, 2*(2), 187–197. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jos/article/1788055>
- Koçak Turhanoglu, F. A. (2024). Türkiye’nin kentleşme sürecinde (1923–2023) toplumsal mekânsal örgütlenme ve kentsel kolektif bellek. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24*(2), 629–662. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1336716>
- Konuk Kandemir, N., Kaya, G., & Gümüşoğlu, T. (2024). Kültürel yapının dijital yansımaları: Yeme içme mekânlarının Instagram’da sunum biçimleri (İzmir Buca örneği). **Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 7*(14), 227–261. <https://doi.org/10.35235/uicd.1560971>
- Kurtar Anlı, C., & Yavan, N. (2019). Deneyim yaratmada mekânın rolü: Starbucks ve Kahve Dünyası’nın deneyim ekonomisi ve üçüncü yer bakımından analizi. **Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18*(1), 100–132. <https://doi.org/10.21547/jss.494355>
- Kurtar Anlı, C., & Yavan, N. (2023). Tüketim mekânları olarak yerel ve küresel kafe zincirlerinin üçüncü yer

- kriterleri bakımından analizi. *International Journal of Geography and Geography Education, 49*, 133–157.
<https://doi.org/10.32003/igge.1295563>
- Leslie, E. (2007). *Walter Benjamin*. Reaktion Books.
- Merleau-Ponty, M. (2002). *Phenomenology of perception* (C. Smith, Trans.). Routledge. (Original work published 1945)
- Öztürk, K. M. (2022). Tüketim kültürünün sosyal medya uygulamaları ile dönüşümü ve entegrasyonu: Gösterişçi tüketim bağlamında Instagram paylaşımları üzerine bir araştırma. *Yeni Medya, 13*, 443–456.
<https://doi.org/10.55609/yenimedya.1120616>
- Solmaz, E., Bayrakçı, O., & Kahya, Y. (2026). Üçüncü mekân bağlamında kafe ve kahvehane kültürünün karşılaştırmalı analizi: Bandırma örneği. *Folklor/Edebiyat, 32*(125), 125–148.
<https://doi.org/10.22559/folklor.4927>

Yazar Katkıları¹: *Tek Yazar Fikir; G, BATGİ- Tasarım; G, BATGİ Denetleme; G, BATGİ - Kaynaklar; G, BATGİ - Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; G, BATGİ; Analiz ve/veya Yorum; G, BATGİ - ; Literatür Taraması; G, BATGİ - Yazıyı Yazan ; G, BATGİ - Eleştirel İnceleme; G, BATGİ*

Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*

Çıkar Çatışması: *Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*

Finansal Destek: *Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: *Sole Author Concept G, BATGİ – Design; G, BATGİ - Supervision -Resources ; G, BATGİ - Data Collection and/or Processing ; G, BATGİ - Analysis and/or Interpretation ; G, BATGİ - Literature Search ; G, BATGİ - Writing Manuscript ; G, BATGİ - Critical Review; G, BATGİ*

Peer-review: *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*

Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*

Ethical Committee Approval: -

-
1. Yazarlık hakkı sunulan kriterlerden en az 3 tanesinde katkıda bulunmuş olmayı gerektirir. Katkıda bulunanlar **(İsmi ilk harfi. Soyisim şeklinde: Örnek: M. BİNGÖL) örnekteki gibi yazılmalıdır.**
 2. Tüm yazarların makale taslağını hazırlamaları veya içerik açısından önemli entelektüel ve eleştirel inceleme yapmaları zorunludur.

3. Makalenin baskıdan önceki son versiyonunun onaylanması tüm yazarların sorumluluğundadır.
4. **Tüm yazarların ilk 3 maddede belirtilen koşulları karşılamaları zorunludur.**
5. Belirtilen katkı sayısı ve koşulları karşılamayan kişiler makalenin son bölümünde "Teşekkür" başlığı altında belirtilmelidir.
6. Bu kurallar Council of Science Editors (CSE) ve International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) kılavuzları çerçevesinde oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için:
<http://www.councilscienceeditors.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=3376> www.icmje.org/ethical/1author.html

Estetik İmmoralizmin Eleştirisi

A Critique of Aesthetic Immoralism

Sare UZUNER¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Hacı Bayram Veli
Üniversitesi, Felsefe Bölümü,
Ankara -Türkiye,
sare.uzuner@hbv.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 22.05.2026
Kabul Tarihi/Accepted: 06.08.2026

Atıf/Cite this article:

Uzuner, S. (2026), Estetik
İmmoralizmin Eleştirisi,
Anadolu Felsefe Dergisi, 4,
58-77.

DOI [10.5281/zenodo.21978691](https://doi.org/10.5281/zenodo.21978691)

This article checked by

 iThenticate

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution Noncommercial 4.0
International License.

Öz

Bu çalışma, çağdaş analitik estetikte önemli bir tartışma alanı olan İmmoralizmi (*Immoralism*) sanat ve ahlak ilişkisi bağlamında incelemektedir. Tartışmaların çerçevesini, bir sanat eserindeki ahlaki kusurun, estetik değeri azaltıp azaltmadığı yani eserin estetik başarısı üzerindeki etkisi oluşturmaktadır. İmmoralizm, sanat eserinin ahlaki açıdan övgüye değer olduğunda bu durumun bazen eserin estetik değerinin aleyhine, eser ahlaki açıdan kusurlu olduğunda ise bunun estetik açıdan eserin lehine olduğunu savunur. Özellikle sağlam immoralizm (*robust immoralism*), sanat eserinde ahlaki açıdan rahatsız edici karakterlerin ya da unsurların, estetik deneyim üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Tartışmalardan çıkan sonuca göre etik ve estetik değer arasındaki ilişki tek yönlü ve indirgemeci bir tavırla açıklanamaz. İzleyicinin etik farkındalığı, estetik bağlam ve eserin etki ettiği kapsam alanı gibi unsurlar bu ilişkide dikkate alınması gereken değişkenlerdir. Bu doğrultuda araştırma, Özerkçilik (*Autonomism*) ve Ahlakçılık (*Moralism*) tartışmalarını dahil etmeksizin İmmoralizmin kendi içindeki tutarlılığını sorgulamakta ve sanat felsefesi açısından kritiğini yapmaktadır. Bu çerçevede sağlam immoralizmin kaba kahraman eserleri etrafında gelişen tartışmalar, Antik Yunan estetiğindeki kalokagathia anlayışı ile İslam estetiğindeki tevhid temelli iyi-güzel birlikteliğiyle ilişkilendirilerek okunmaktadır. Böylece iyi ve güzel arasındaki ilişkinin güncel tartışmalar zemininde yeniden incelenmesi mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İmmoralizm, sağlam immoralizm, sanat eleştirisi, sanat felsefesi.

Abstract

This study examines aesthetic immoralism, one of the major debates in contemporary analytic aesthetics, within the context of the relationship between art and morality. The debate centers on whether the moral flaws of an artwork diminish its aesthetic value and, consequently, affect its aesthetic success. Aesthetic immoralism maintains that when an artwork is morally commendable, this may sometimes count against its aesthetic value, whereas when it is morally flawed, this may, under certain conditions, contribute positively to its aesthetic value. In particular, robust immoralism focuses on the effects of morally disturbing characters or elements in an artwork on the aesthetic experience. The findings suggest that the relationship between ethical and aesthetic value cannot be explained through a one-sided or reductionist approach; rather, factors such as the audience's moral awareness, the aesthetic context, and the scope of an artwork's influence must all be taken into consideration. Accordingly, this study questions the internal consistency of aesthetic immoralism and offers a critical evaluation of it from a philosophy of art perspective, without engaging directly in the debates surrounding Autonomism and Moralism. Within this framework, debates surrounding robust immoralism and rough hero works are interpreted in relation to the concept of kalokagathia in Ancient Greek aesthetics and the tawhid-based unity of the good and the beautiful in Islamic aesthetics. This approach enables the relationship between the good and the beautiful to be reconsidered within the context of contemporary debates.

Keywords: Immoralism, robust immoralism, art criticism, philosophy of art.

Giriş

Sanat ve ahlak arasındaki ilişkiye dair tartışmalar, felsefe tarihinin en eski problemlerinden biridir. Sanatın insan üzerindeki etkisi, bireyin karakterini dönüştürme gücü ve toplumsal işlevi tartışılmıştır. Platon, sanatı, insan ruhunu etkileyen çok güçlü bir temsil alanı olarak görmüş ve karakter oluşumu üzerinde etkisi olduğunu savunmuştur. Bu yönüyle sanatın hakikatten uzaklaştırıcı ve kışkırtıcı olması ihtimaline karşı denetlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Platon, 2021, 395a-395c). Aristoteles'e göre de konuşmacının karakteri (ethos) ve izleyiciyi belli bir ruh haline sokmak, duyguların yönlendirilmesinde etkili olan araçlardandır (Aristoteles, 2024a, 1356a4-13). Aristoteles, tragedyanın amacını sadece bir anlatı sanatı olmaktan öteye taşımıştır. Tragedyanın amacı, izleyicisinde acıma ve korku duygularını harekete geçirerek ruhun tutkularından arınmasını sağlamaktır (Aristoteles, 2024b, 1449b25-30). Bu yaklaşım, modern düşünceye kadar sanatın sadece estetik haz veren bir etkinlik olmadığı fikrini beslemiştir. Ancak modern dönemde, sanatın özerkliği fikri ve estetik devrim¹, sanat algısını dönüştürmüştür. Değişen sanat algısında sanatın etik değerlendirmesi meselesi, bir eserin ahlaki değerinin estetik veya sanatsal değeri üzerindeki etkilerini soruşturmak şeklinde odağını değiştirmiştir. Sanat anlayışında meydana gelen değişimle birlikte, sanatın etik değerlendirmesi, özellikle çağdaş etik estetik tartışmalarında, bir eserin ahlaki özelliklerinin onun estetik ya da sanatsal değeri üzerindeki etkisini soruşturmak şeklinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum, sanat ile karakter oluşumu arasındaki ilişkinin bütünüyle ortadan kaktığı anlamına gelmemektedir. Daha genel ifadeyle etik ve estetik arasındaki ilişkinin odağı, sanat ve karakter inşası bağlamından kısmen uzaklaşarak sanat eserinin ahlaki özellikleri ile estetik değeri arasındaki bağlama yönelmiştir.

Modern estetik düşüncede sanatın özerkliği fikrinin belirleyici olması sebebiyle etik ve estetik arasındaki ilişki, sanat eserine dışsal bir müdahale olarak değerlendirilmiştir. Son dönem analitik okumalar, sanat eserinin etik boyutunun estetik değerlendirmeyi etkileyip etkilemediği sorusunu gündeme getirmiştir. Çağdaş estetik teoriler başlangıçta Özerkçi (*Autonomist*) ve Ahlakçı (*Moralist*) iki genel yaklaşım² etrafında şekillenmiştir (Yaran, 2020, s. 86). Matthew Kieran, estetik açıdan ilgili etik bir kusurun estetik değeri azalttığını savunan Etikçilik (*Ethicism*) ile etik ve estetik değerlendirmeyi birbirinden bağımsız gören Estetikçilik (*Aestheticism*) olmak

¹ Estetik devrim, Rancière'in, sanatın, temsil rejiminden estetik rejimine geçişini açıklamak için kullandığı bir kavramdır. Temsil rejiminde sanat, hangi konuların temsil edilmeye değer olduğu ve ne şekilde sunulması gerektiği gibi uygunluk ilkelerine bağlıdır. Estetik rejim ise bu hiyerarşinin bozulması ve sanatsal konuların eşitlenmesini ifade eder. Böylece sıradan, çirkin, rahatsız edici veya sanata uygun görülmeyen olgular da sanatın konusu haline gelebilir. Detaylı bilgi için bkz. Rancière, 2021, 60.

² Etik ve estetik değerler arasındaki modern tartışmada söz konusu argümanların kavramsallaştırması ilk kez Noël Carroll'un 'Moderate Moralism' (1996) adlı makalesinde görülmektedir. Türkçe terminolojide ise bu yaklaşımların, Radikal/Aşırı Özerkçilik (*Radical Autonomism*), Radikal/Aşırı Ahlakçılık (*Radical Moralism*), İlmli/Ölçülü Özerkçilik (*Moderate Autonomism*) ve İlmli/Ölçülü Ahlakçılık (*Moderate Moralism*) şeklinde kullanımı için bkz. Yaran, 2021, s.

üzere tartışmanın iki kutupta ilerlediği görüşünü kabul etmektedir (1996, 337). Ancak güncel tartışmalarda her iki kutupta ılımlı yaklaşımların gelişmesi meselenin katı yaklaşımlarla çözülemeyeceğini göstermiştir. Kieran'ın da etikçiliği savunmasının (1996) ardından daha ılımlı bir konuma geçtiğini (2001) ve sonrasında ahlaken kusurlu bir perspektifin bazen ahlaki anlayışı derinleştirmek bakımından sanatsal başarıya katkıda bulunabileceğini kabul eden uygun biçimde sınırlandırılmış bilişsel immoralizmi (*a suitably qualified cognitive immoralism*) (2006) benimsediğini söylemek mümkündür. Tartışmada etikçi görüşü temsil eden Berys Gaut ise Kieran'ın temsil ettiği immoralizmi, ahlakçılığın karşıtı olan ve her durumda ahlaki kusuru estetik bir başarı olarak gören aşırı immoralist çizgide değil; etik ve estetik değer arasındaki ilişkinin bağlama göre yön değiştirebildiğini savunan bağlamcı (*contextualist*) bir argüman olarak değerlendirir (Gaut, 2007, 53-56). Ek olarak Gaut, İmmoralizmin, “Sanat insanları ahlaki açıdan bozar mı?” sorusuna değil “Hangi durumlarda sanat eserinde ahlaki bir kusur estetik bir başarıya dönüşür?” sorusuna odaklandığına işaret etmektedir (2007, 9-10).

Bu doğrultuda İmmoralizm (*immoralism*)³ ahlakçılığın karşısında olmasına rağmen Özerkçi yaklaşımdan ayrılması bakımından üçüncü bir konum edinmektedir. İmmoralizm, Özerkçi yaklaşımdan farklı olarak etik ve estetik etkileşimin bazen gerçekleştiğini savunurken Ahlakçı yaklaşımdan farklı olarak etik kusurların her zaman sanatsal değeri azalttığını reddeder (Stecker, 2008, s. 148). Bu yönüyle immoralizmin, tartışmadaki muhatabı ılımlı yaklaşımlardır. Sanatın tam özgürlük alanı olup olmadığı ya da etik açıdan yıkıcı ve zarar üretme potansiyelinin olması gibi ihtimaller sanat eserini doğrudan sosyal bir varlık haline getirmektedir. Bu bağlamda her tür sanat eseri, ahlaki açıdan değerlendirilebilir ve dolayısıyla potansiyel olarak etik açıdan kusurlu olabilir (Stecker, 2008, s. 151).⁴ Özellikle İmmoralizm, “Etik kusur estetik kusur mudur?” ya da “Estetik değer sanat eserinin diğer değerlerinden tümüyle bağımsız mıdır?” gibi sorulara verdiği cevaplarla tartışmayı politik, sosyal ve psikolojik bir zemine taşımıştır. İmmoralizm yalnızca, “Sanat eserleri ahlaki açıdan değerlendirilebilir mi?” sorusuna cevap vermekle kalmaz aynı zamanda ahlaki açıdan problemlili olan bir şeyin neden insanları daha çok etkilediğini de tartışmaya açmış olur. Çünkü immoralizm, sanat eserinin etik açıdan kusurlu olmasının bazen estetik açıdan daha iyi olmasına sebep olabileceğini ileri sürmektedir (Eaton, 2012, s. 282). İmmoralizmin temsilcilerinden olan A. W. Eaton'a göre sanat eserleri bazen ahlaki kusurlara sahip olmaları sayesinde estetik değerlerini artırabilirler. Diğer

9-10; Yaran, 2020, s. 86-87.

³ İmmoralizm (*Immoralism*), tartışmadaki diğer yaklaşımlarla uyumlu biçimde (örn. *Moralism*, *Autonomism*) “Ahlaksızcılık” ya da “Ahlaksızlıkçılık” şeklinde tercüme edilebilir. Ancak “ahlaksız” sözcüğünün Türkçedeki izlenimlerinin, immoralism kavramının taşıdığı anlamdan uzakta olması ve yanlış anlaşılmalara müsait olabilmesi sebebiyle, kavramın özgün haliyle kullanılması tercih edilmiştir.

bir ifade ile etik açıdan kusur olarak kabul edilebilecek bir durumun estetik açıdan başarılı bir etkisi olabilir. Bu noktada Eaton, immoralizm içindeki görüşünü sağlam immoralizm (*robust immoralism*) şeklinde ifade etmektedir (Eaton, 2012, s. 281). Bu yaklaşıma kötü karakterlerin bulunduğu filmleri örnek gösteren Eaton, izleyicinin bu tür filmlerde karakterin kötü bir insan olmasını göz ardı ederek onun için üzülebildiğini ya da onun menfaatini isteyebildiğini örnek göstermektedir. Bu ise Eaton’a göre, etik hassasiyeti dahi unutturacak kadar güçlü bir estetik deneyim yaşandığını gösteren ve eser için başarıyı kanıtlayan bir durumdur (Eaton, 2013, s. 379).

Çağdaş sanatta şiddet, sapkınlık, nihilizm ve yabancılaşma gibi temaların meşru sanatsal konular haline gelmesi ve sanatın, rahatsız edici deneyimleri estetik biçimler içinde sunması, estetik devrim ve sonrasında değişen sanat algısının bir yansıması olarak okunabilir. Estetik devrim, ahlaki açıdan problemlili içeriklerin kendiliğinden estetik değer kazandıklarını ifade etmez, bu içeriklerin sanatsal temsili meşru içerikleri olmalarını sağlayan duysal ve temsili düzenin değiştiğine işaret eder. Anderson ve Dean’e göre ise insanları bu tür eserlere çeken şey bir tür ahlaki girişim ya da ihlal ile estetik zekanın birleşimidir (1998, s. 166). Buradaki zekâ ifadesi, tıpkı kavramsal sanatta olduğu gibi sıradan bir nesnenin güçlü bir ilişki kurularak kavramla buluşturulmasının estetik deneyim içinde izleyiciyi daha önce hiç düşünmediği bir bağlamda düşünmeye sevk ettiği deneyim sürecini işaret eder. Benzer şekilde bu tür eserler de gündelik hayatta belki düşünülmemiş olan ahlaki ikilemleri sanat eseri aracılığıyla düşündürerek sanatın yalnızca erdemli ve güzel olanın temsili olarak algılandığı düşüncesini dönüştürür. Ancak sanat eserinin etik açıdan zararlı olma pahasına düşündürücü ya da farkındalık kazandırıcı olması her koşulda kabul edilebilir mi? Diğer bir ifadeyle sanat özgürlüğü mutlak bir özgürlük müdür? Sanat eserinin estetik açıdan başarılı hatta çok başarılı olması etik boyutunu görmezden gelmek için yeterli midir? Dolayısıyla tartışma, basit ve indirgemeci bir sınırlandırma ya da sansür tartışmasından ziyade sanatın ahlaki etkisinin ciddiye alınarak gündeme getirilmesi meselesidir.

İmmoralist yaklaşımda, izleyicinin ahlaken sorunlu bir perspektif benimsemesini sağlayan ve ahlaki açıdan kusurlu olan bazı sanat eserleri, estetik açıdan başarılı kabul edilebilir. Bu tür eserlerde, estetik değer, ahlaki açıdan yozlaşmış karakter ve tutumların olumlanmasından beslenir. Eaton, ‘kaba kahraman/rough heroes’ dediği bu tür karakterlerin son dönemde çok arttığını ve zamanla izleyici üzerindeki şaşırtıcı etkinin azalacağını ifade etmektedir. Eaton’ın asıl iddiası ise bu tür karakterlerin ahlaki içgörü üretmeye imkân tanıyacak olmasıdır. Bu açıdan ahlaksızlığın, ahlakçıların itiraz edemeyeceği bir estetik değere sahip olabileceğini savunur (Eaton, 2012, ss. 288-289). Ancak bir karakterin eylemlerinin, ahlaki açıdan doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesi, karaktere dair yargılardan bağımsız olmalıdır (Jacobson, 1997, s. 169). Eaton kadar güçlü bir versiyonu temsil

⁴ Bu kısımda Stecker, etik ve ahlaki kavramlarını aynı anlamda kullanmaktadır: “all sorts of artworks are morally evaluable, and hence potentially ethically defective.” Detaylı bilgi için bkz. Stecker, 2008.

etmese de ahlakçı ve ılımlı ahlakçı yaklaşımlar karşısında immoralizme yakın duran Daniel Jacobson, estetik dışı herhangi bir gerekçenin, eserin estetik değerine katkıda bulunması fikrine karşı çıkarak Eaton'ın açıklamalarının ahlak ve estetik arasındaki ilişkiyi açıklamakta yetersiz olduğunu savunur (Jacobson, 1997, s. 290). Jacobson'un itirazı, immoralizmin tek taraflı bakış açısına yöneliktir. Öyle ki Eaton, etik açıdan kusur olabilecek bir şeyin, eserin estetik açıdan başarılı olmasına katkıda bulunabileceğini savunmaktadır (Eaton, 2012, s. 282). Bu yönüyle immoralizm, bir eserin ahlaki kusurunun estetik başarısını etkilediğini yani estetik dışı herhangi bir etkinin eserin estetik başarısı üzerinde etkisi olduğunu kabul etmektedir. Ahlaki kusurun, eserin estetik başarısı üzerinde olumlu ya da olumsuz etkisinin nasıl olacağı yönünde bir ispat yapılmadıkça bu etki her iki yönde de kabul edilmelidir. İmmoralizmin savunduğu haliyle, eserin ahlaki kusurunun estetik başarıyı artırabileceği ileri sürüldüğünde iddianın kendi iç mantığı sebebiyle aynı kusurun estetik başarıyı olumsuz etkileyebileceği ihtimalini dışlamak için tutarlı bir gerekçe bulunmamaktadır. Ancak immoralizm, ahlaki kusurun estetik değeri sadece artırabileceğini gösteren bağımsız bir gerekçelendirme yapmaksızın bu etkinin tek taraflı olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla immoralizm, ahlaki kusurun estetik değeri etkilediği öncülünü kabul ederken bu etkinin neden sadece olumlu yönde olacağını yeterince temellendirmemiş görünmektedir. Buradan hareketle Noël Carroll'un, immoralizmi tümüyle reddetmediği, Eaton'un savunduğu versiyonu reddettiği hatta immoralizmin, ılımlı ahlakçılık lehine bir savunu olduğunu göstermeye çalıştığı düşünülebilir. Doğrudan ahlakçı yaklaşımın temsilcileri arasında sayılmasa da immoralizme karşı güçlü eleştirileri olan Panos Paris de benzer görüşlere sahiptir. İmmoralizm, etik kusurun, estetik değere katkısını göstermek isterken etik ve estetik değer arasındaki karşılıklı etkileşimi yeniden görünür kılmaktadır. Bu yönüyle Paris'e göre immoralizm, doğasına aykırı olan gizli ahlakçı varsayımlardan oluşur (Paris, 2019, s. 13).

Carroll'a göre Eaton, izleyicinin eserdeki kaba kahramanla özdeşleşmesini ya da ona sempati duymasını, eserin söz konusu ahlaki kusurları onayladığının bir göstergesi olarak değerlendirir. Carroll ise bir izleyicinin, karakterin zekasını ya da aile bağlarını takdir etmesinin, onun suçlarını ahlaki açıdan onayladığı anlamına gelmediğini savunur. Carroll, immoralizmi savunurken, eserin ahlaki açıdan takdire şayan olmaya zorlayan bir anlatı kalıbı içinde olması gerektiğini ifade etmez. Bir eserde ahlaken kötü bir karakterin olması ile eserin o karakteri ahlaken haklı göstermesi farklı şeylerdir (Carroll, 2013, s. 373). Gaut'a göre de sanat eserleri kötü karakterleri ve durumları temsil ettikleri için kötü olmazlar. Önemli olan eserin bu karakteri nasıl temsil ettiği ve ona karşı hangi tutumu sergilediğidir (Gaut, 2007, 107-108). Bu bağlamda ahlaken kusur olan ve eserde estetik bir kusura yol açan şey bu karakterlerin, ahlaken takdir edilir kişiler olarak sunulmalarıdır. Diğer bir gerekçeyle Carroll, kötü karakterin yaptığı kötülüklerin yanında çekici özelliklerini kabul etmenin ahlaka aykırı olmadığını savunur. Yani bir bakıma kötü adamlar -ahlaka aykırı çekici özellikleriyle- insanların her değerlendirme ölçütü bakımından kusurlu

olmadığını hatırlatması yönüyle iyiliğe hizmet ederler. Bunun önemi ise kötü karakterlerin çekici özelliklerinin neden çekici olduklarını anlamaya sevk etmesidir. Böylece kötülüğün nasıl çalıştığının anlaşılmasını da sağlayabilirler (Carroll, 2013, s. 373). Carroll'un yaklaşımı, kötü karakterlerin estetik çekiciliğinin zorunlu olarak ahlaki bir onay anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Buna göre izleyici, bir karakterin etik açıdan kusurlu yönlerini kabul ederken aynı zamanda onun belirli özelliklerini estetik ya da psikolojik açıdan çekici bulabilir. Çünkü estetik çekicilik ve estetik değerlendirme arasındaki sınır net ve keskin değildir. Özellikle izleyicinin karakterle kurduğu duygusal yakınlık, hayranlık ya da kendini özdeşleştirme gibi durumlar ahlaki yargının yönünü değiştirebilir. Kieran'ın bilişsel immoralizmine göre de bir eser, izleyiciyi ahlaken yanlış bir bakış açısının içine sokarak bu bakış açısının nasıl oluştuğunu ve neden çekici olabildiğini gösterebilir. Eğer eser bu yolla izleyiciye yeni bir anlayış kazandırıyorsa, eserdeki ahlaki kusur sanatsal değeri artırabilir. Ancak bunun olabilmesi için eserin kazandırdığı ilgi çekici perspektifin, izleyicinin hissettiği ahlaki rahatsızlık duygusundan daha güçlü olması gerekir (Kieran, 2006, 138-140). Bu konuda Gaut'un yaklaşımı, ahlaken kusurlu karakterlerin sempatiye neden olan çelişkili durum estetik zenginliğin ve ahlaki kavrayışın kaynağı olabileceği yönündedir (2007, 189). Aynı zamanda Gaut'a göre, izleyicinin karakterle bütünüyle ilişki kurduğu ve dünyayı görüş biçimini ona göre şekillendirdiği düşünülemez (2007, 190-191) Ancak eser, kötü eylemleri sebebiyle aslında acımayı hak etmeyen birine acımamızı istiyorsa, bu öneri hak edilmemiş bir tepki olduğu için, eserin estetik kusuru olarak kabul edilebilir (Gaut, 2007, 233).

Eaton'a göre, çekici ya da yüksek statülü bir insanın, ahlaki kusuruna karşı verilen tepki ve cezai yaptırım ile çekici olmayan ve düşük sosyal statülü kişinin ahlaki kusuruna verilen tepki aynı değildir. Sevimlilik, şöhret ve prestij gibi unsurlar bu kişilerin ahlaki kusurlarının hafife alınmasına sebep olabilir. Eaton bunu, "kirlenme eğilimi" (*contamination tendency*) olarak adlandırır (2013, s. 377). Burada kirlenen estetik değer değil, izleyicinin ahlaki değerlendirmesidir. Bunun sebebi ise izleyiciyi kendisine hayran olmaya ve sempati duymaya sevk eden ama aynı zamanda ahlaki açıdan kötü olan karakterler'in (*Rough Hero*)⁵, ahlaki açıdan kınanabilir olanla onaylanabilir olanı ayırt etmeyi engelleyecek ölçüde iç içe geçmiş olmasıdır (Eaton, 2013, s. 378). Ahlaken kusurlu kahramanı merkeze alan eserler, bu eğilimden yararlanırken aynı zamanda karakterin ahlaki açıdan onaylanabilir özelliklerini birbirinden ayrılması güç bir şekilde iç içe sunarak bu eğilimi güçlendirir. İzleyici bir yandan karakterin ahlaki kusurlarının farkına varıp kınarken diğer yandan zekâsı, mizahı ve liderliği nedeniyle ona

⁵ Eaton'ın makalesinde 'Rough Hero' olarak ifade ettiği karakterler, Türkçede daha anlaşılır olması bakımından "izleyiciyi kendisine hayran olmaya ve sempati duymaya sevk eden ama aynı zamanda ahlaki açıdan kötü olan karakterler" şeklinde tercüme edilmiştir. Metnin devamında kısaca kaba kahramanlar ya da kötü kahramanlar olarak kullanılacaktır. Eaton, izleyicilerin bu kahramanlara olumlu tutumlar benimsemelerini sağlayan bir pencereden sunan eserleri ifade etmek için de "Rough Hero Works / RHW" ifadesini kullanmaktadır. Bkz. Eaton, 2013, s. 376.

sempati duyar. Böylece Eaton'a göre bu tür eserlerde (RHW), kaba kahramanların, izleyiciyi onaylamak ve onaylamamak arasında bırakması, ahlaki bir kusurun estetik bir değer olabileceğini destekler. Carroll'a göre kaba kahramana yönelik sempatinin harekete geçirilmesi, bu sempatinin nasıl yanılmaya müsait olduğunu anlamayı ve ahlaki açıklığa kavuşmayı sağlar. Ama Eaton'a göre bu eserler izleyiciyi ahlaki açıklığa kavuşturmak yerine tıpkı Kant'taki yüce deneyimine benzetilebileceği gibi izleyiciyi ruhsal anlamda bölünmüş ve çözümsüz bir ikirciklik içinde bırakır. Bu sebeple eser, acı verici olmasına rağmen ilgi çekici ve sürükleyici olmaya devam eder (Eaton, 2013, s. 379). Paris'e göre bu karakterler sadece ahlaksız olsalardı izleyiciyi bu kadar etkilemeyeceklerdi. Ancak ahlaksızlıklarının yanında zekâ, mizah, beceri ve iyi ebeveyn olmak gibi özelliklere de sahip oldukları için çekici gelmektedirler (Paris, 2019, s. 17).

Herkes bu tür karakterlerin aşağılık olduğunu bilir ve onlara karşı bu tutumla eseri inceler. Ancak bu kahramanlar, eserin sonunda galip gelirse, bu arzu edilen bir sonuç olarak sunulursa, izleyici bu gidişatta sevinmeye davet edilirse ya da ahlaksız karakterlere karşı beğeni ve hayranlık uyandırılmaya çalışılırsa her ne kadar söz konusu eser zekâ ve yetenek ürünü olsa da bu tür eserlerden tiksilmek ya da eserin eksik olduğunu düşünmek olasıdır (Paris, 2019, s. 19).

Bu bağlamda Paris, Carroll'un eleştirisine katılarak, karakterin ahlaki kusurlu olmasının değil eserin buna karşı nasıl bir yönelim kurduğunun önemli olduğu görüşünü benimser. Yani asıl soru şudur: Bu tür eserler bizi ahlaki kötü karakterin kötülüğünü görmeye mi zorlar yoksa o karakterin temsil ettiği kötülüğü onaylamaya ya da normalleştirmeye mi sevk eder? İmmoralizm, sanat eserlerini, bakış açılarıyla, izleyiciyi ahlaka aykırı bir tutumu fiilen onaylamaya ya da benimsemeye teşvik ettiği, aşıladığı, savunduğu ya da bir şekilde o tutuma davet ediyor gibi görüldüğü ölçüde ahlaka aykırı kabul eder (Paris, 2019, s. 15). Paris'e göre izleyici, ahlaksız kahramanın ne kadar etkileyici olursa olsun, iyi bir hayat sürmediğini ve eserde yüceltilmeyeceğini bildiği için onun yaramazlıklarından dolayı heyecan duymaz. Ancak eserde bu sağlanmazsa eser gerçekten ahlaksız olur ve izleyicinin buna tezahürat etmesi de ahlaksızlığa ortaklık etmek olur (Paris, 2019, s. 25).

Eğer eser izleyiciyi, ahlaksız karaktere maruz bırakmazsa ve bu konuda taktikler kullanıp manipüle etmezse yani bu özellikler izleyiciye doğrudan sunulursa izleyici aynı tepkiyi vermez (Paris, 2019, s. 23). Bu bağlamda izleyici bu tür kahramanları, eserin sonunda ahlaksızlıkları dolayısıyla karşılaşacakları akıbeti görmek için takip ediyor ve çekici buluyor gibi görünmektedir. Zira bu tür kahramanların örneğin polisten kaçtıkları gerilim dolu ve sürükleyici sahneleri de bu bağlamda heyecan verici olmaları için kurgulanmışlardır. Paris'e göre bu tür eserlerin bilinçli olarak ahlaksızlığı övmek üzere yapılmamış olmaları da mümkündür. Ancak bu durum da ya doğrudan ahlaksızlığa ya da sanatçının eser tasarımındaki beceriksizliğe işaret eder. Yani sanatçının bunu bilerek yapması da farkında olmadan yapması da sanat eseri açısından kusur olacaktır (Paris, 2019, s. 25). Bu yaklaşım, ahlaksızlığın,

estetik başarıyı doğrudan artırdığı yönündeki iddiaya güçlü bir eleştiridir. Bir sanat eserinin, estetik açıdan etkileyici olması, eserdeki ahlaki kusurun, estetik değerin kaynağı olduğu anlamına gelmeyebilir. Paris'in işaret ettiği gibi sanat eserinin ahlaki etkisi sanatçının niyetiyle sınırlı değildir. Eser, sanatçının amaçlamadığı ahlaki sonuçlar doğurabilir. Bu olasılık, Platon'un sanatın bireysel karakter ve toplumsal düzen üzerindeki etkileri nedeniyle bazı sanat biçimlerinin sınırlandırılmasına dair görüşlerini desteklemektedir. Bu nedenle ahlaki kusur ve estetik başarı arasındaki ilişkinin durumu, tartışmanın merkezinde yer almaya devam etmektedir.

Bu tartışmalar, estetik ve etik arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ahlâkın, birlikte yaşamayı düzenlemesi, sanatın ise yaşamı anlamlandırmaya katkıda bulunması, her iki alanın da insanın dünyayla kurduğu ilişkinin farklı ama birbiriyle bağlantılı boyutları olduklarını göstermektedir. Nitekim Soykan, ahlâkın birlikte yaşamak, sanatın da yaşamı anlamlı kılmak için gerekli olduğunu belirtmektedir (2022, s. 341). Bu açıdan bakıldığında sanat, dünyayı algılama ve yorumlama biçimini etkileyen bir deneyim alanı olarak görülebilir. Diğer bir ifadeyle estetik deneyimin ahlaki duyarlılığı beslediği, etik yaklaşım da estetik deneyimin nasıl yorumlanacağını etkilediği ifade edilebilir. Estetik deneyim ya da bazı sanat eserleri, etik anlayışı besleyebilir ve başkalarına saygı, özen, empati gibi ahlaki değerleri zenginleştirebilir (Sen, 2023, s. 183). Estetik bağlamın, ahlaki davranışları algılama ve tanıma üzerindeki etkisini inceleyen “Sensitivity to Moral Goodness Under Different Aesthetic Contexts” başlıklı makalede aktarılan bir araştırma bu konuyu ele almaktadır (Wu vd., 2024). Bu araştırma, yüksek ve düşük estetik değere sahip çevrelerin, ahlaki ve ahlak dışı davranışların algılanmasını farklı biçimlerde etkilediğini göstermektedir. Araştırmada, yüksek estetik değere sahip bağlamların, ahlaki davranışların daha hızlı ve özellikle belirsiz durumlarda daha doğru tanınmasını kolaylaştırdığı; düşük estetik değere sahip bağlamların ise ahlak dışı davranışların tanınmasına yönelik duyarlılığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Wu vd., 2024, 290). Makalede aktarılan nörobilimsel bulgular, estetik ve ahlaki yargılar sırasında duygusal beyin bölgelerinde etkileşim görüldüğü yönündedir (Wu vd., 2024, s. 290). Bu etkileşim, etik ve estetik arasındaki ilişkinin yönünü ya da her durumda doğuracağı sonuçları göstermemektedir.⁶ Ahlaki kusurun bazı eserlerde estetik başarıya katkıda bulunabilmesi, aynı kusurun başka eserlerde estetik deneyimi zayıflatamayacağı anlamına gelmez. Dolayısıyla ahlaki kusur ile estetik değer arasında bir etkileşimi kabul etmek, bu etkileşimin zorunlu olarak estetik değeri artırdığı sonucuna varmaz. Bu durum, etkinin eserin yapısına ve alımlanma koşullarına göre her iki yönde de gerçekleşebileceği yönünde okunmalıdır.

Geleneksel anlayış, biçimsel özellikleri her zaman estetik özellikler olarak görmüştür (Carroll, 2006, s. 94). Ancak

⁶ Bu araştırma, ahlaki kusurun, estetik değeri artıran bir unsur olduğu immoralist tezi çürütmez. Bu bağlamda immoralizmin tezinin aksini kanıtlayan bir araştırma olmaktan çok etik ve estetik arasındaki ilişkiyi tek yönlü görmenin yetersizliğini gösteren bir çalışma olarak okunmalıdır.

Carroll'a göre bir sanat eserinde ifade edici her ayrıntının, organik bir yapıyla birbirine bağlandığını ve estetik değerlendirme açısından daima olumlu ya da olumsuz bir önem taşıdığını düşünmek temelsiz bir kabuldür (2006, s. 94). Eserde bulunan ahlaki kusur, bazen tesadüfi olabilir ya da estetik deneyimin merkezinde yer almıyor olabilir. Dolayısıyla immoralizmin, ahlaki kusurun estetik değeri artırdığı yönündeki genelleyici ve aksi yöndeki ihtimali göz ardı eden iddiası yeterli görünmemektedir. Alessandro Giovannelli, Ahlakçı yaklaşıma, Özerkçi yaklaşıma ve özellikle immoralizmin, bir eserin ahlaki açıdan kusurlu olduğu için estetik açıdan başarılı olduğunu savunan iddiasına karşı, estetik açıdan başarılı olan ancak tesadüfen ahlaksız olan eserlerin durumunu örnek vererek itiraz edilebileceğini teklif eder (Giovannelli, 2007, s. 126). Ahlaksız olduğu için başarılı görünen bir eserin tesadüfen sahip olabileceği bu ahlaksız bakış açısını temsil etmesinden dolayı mı başarılı olduğu düşünülmelidir. Yani eserin başarısı bu ahlaksızlığı temsil etmesinden mi gelir yoksa ahlaksızlığın kendisinden mi?

Robert Stecker'in sınıflandırmasına göre immoralizmin lehine geliştirilen dört argüman vardır. Bunlar 1) bilişsel içgörü argümanı (*cognitive insight argument*), 2) deneyim temelli bilişsel içgörü argümanı (*experience-based cognitive insight argument*), 3) yumuşatılmış deneyime dayalı bilişsel içgörü argümanı (*weakened experienced-based cognitive insight argument*) ve 4) bütünsel amaç argümanı (*integral aim argument*) (Stecker, 2008, ss. 151-155). Bu argümanların temel tezleri sırasıyla şu şekildedir: 1) Ahlaki açıdan kusurlu olan bazı eserler, kusurlu ahlaki bakış açılarını anlamayı sağlayabilirler. 2) Bir insanın kötülüğü anlayabilmesi için onu deneyimlemesi gerekir ve sanat eserleri bu deneyime imkân verir. 3) Ahlaki açıdan kusurlu eserler bazen kötülüğü deneyimleme konusunda katkı sunabilir.⁷ 4) Bazı eserlerde ise ahlaki kusur, eserin tasarımının ayrılmaz bir parçası olabilir. Dolayısıyla o kusur olmaksızın eser başarılı olamaz.

Stecker'a göre bu argümanların cevap vermekte yetersiz kaldığı noktalar vardır: Kötüyü anlamak için onu deneyimlemek şart mıdır ya da kusurlu bir ahlaki görüş ve tutumun onaylanması neden izleyiciyi ahlaki içgörüyeye yönlendirir? (Stecker, 2008, s. 152). Yani ahlaki açıdan kusurlu olan şeyin, eserin estetik açıdan değerli olma sebebi olup olmadığı açıklanmamaktadır. Ahlaki kusurun, eserin ayrılmaz bir parçası olması, eserin değerine katkıda bulunmayı beraberinde getirmez. Nasıl ki bir sanat eserinde sanatçının iyi bir amaç taşıması, eserin ahlaki açıdan kusurlu sonuçlar üretmeyeceğini garanti etmez, benzer şekilde ortaya çıkan ahlaki kusurun estetik başarının doğrudan nedeni olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Çünkü bir sanat eserinde kullanılan araçlar ve ortaya çıkardığı ahlaki sonuç birlikte değerlendirildiğinde, etik açıdan kusurlu olan bir sonucun estetik başarı sayılması

⁷ Bu argüman bir öncekinin daha ılımlı halini temsil etmesi bakımından bazı eserlerde bu tezin geçerli olduğu savunulmaktadır. Bkz. Stecker, 2008, s. 155.

mantıksal açıdan da problemli görünmektedir.⁸ Ayrıca kusurlu bir bakış açısını onaylamayan eserler de benzer içgörülere yönlendirebilir. Bu sebeple önemsenen sanat eserinin amaçlarını yerine getirmek için eserde sunulacak kusurlu bakış açısına ihtiyaç olduğu iddiası temellendirilememektedir. Herkesin bildiği gerçekleri dile getirmek bilişsel açıdan değerli olmadığı gibi etik açıdan da değerli olmayacaktır. Dolayısıyla ahlaki açıdan herkesçe bilinen erdemleri temsil eden bir eserin doğrudan bu gerekçeyle değerli olduğu düşünülemez (Stecker, 2008, s. 158). Bir eserde ahlaki açıdan kusur olan şeyler temsil edilebilir, karakterin bu temsili, eseri, estetik açıdan kusurlu yapmaz çünkü benzer temsil deneyimi temsil edilen şeylerin yanlış olduğunu vurgulamak amacıyla da yapılmış olabilir. Ayırt edici unsur, bu ahlaki kusurun eserde nasıl işlendiğidir. Sonuç itibarıyla Stecker'in, ahlaksızlığın argümanlarına ve karşı eleştirilere verdiği cevap bir cümleyle özetlenebilir: Bir eserin etik açıdan kusurlu içerikleri temsil etmesi estetik başarı sağlayabilir ama bu başarı etik kusurun kendisinden kaynaklanmaz, sanatçının onu temsil biçiminden kaynaklanır. Eaton'un savunduğu sağlam immoralizm, sanat eserindeki bazı ahlaki kusurların estetik başarıya katkıda bulunabileceğini ileri sürmektedir. Buna karşılık Stecker, ahlaki özelliklerin estetik değeri etkileyebileceğini kabul etmekle birlikte, ahlaki kusurun doğrudan estetik üstünlük yarattığını göstermenin mümkün olmadığını savunur. Bu nedenle Stecker'ın yaklaşımı Eaton'un immoralizminden ayrılarak daha çok ılımlı ahlakçı ve çoğulcu bir çizgide konumlanmaktadır.

Bu haliyle immoralizm tartışmalarının temel sorusu, sanat eserinin etik özelliklerinin estetik değerini etkileyip etkilemediği ve bu etkinin hangi yönde gerçekleştiğidir. İmmoralizmin sınırlılığı ise etik ve estetik arasındaki ilişkinin yalnızca belirli eser özelliklerinin estetik değer üzerindeki olumlu etkisi üzerinden açıklanmasıdır. Bu yaklaşım, sanatın amacını ya da güzelin insanın ahlaki ve ontolojik yetkinleşmesindeki yerini açıklayan aydınlatıcı bir çerçeve sunmamaktadır. İslam estetiğindeki birlik fikri ise bu mesafeyi aşarak etik ve estetik arasındaki ilişkinin görülmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle İslam estetiği, varlık düzeninin görünüşü ve bilgi anlayışının yansımasıdır (Koç, 2017, s. 50) Tevhid, ölçü, ahenk, denge, kemal, bütünlük, hikmet ve edepli form gibi kavramlar içerisinde anlamını bulan estetik, etik ve ontolojik bütünlükten bağımsız değerlendirilmez. Bu ölçüde insan hem ahlaki açıdan hem de biçimsel açıdan güzel olanı yapmalı ve ilahi iradeyle uyum içinde kendisini gerçekleştirmelidir (Koç, 2017, s. 61). Dolayısıyla bir sanat eserinden, geniş hayal gücü, haz duygusu ve yüksek heyecanın yanı sıra kemal idraki ve derin düşünce uyandırması beklenir (Koç, 2017, s. 74). Bu sebeple sanatın amacı, insan hayatını yüceltmek, insanın yüce amaçlara ulaşmasını sağlamak, insana tefekkür yoluyla hakikati hatırlatmak ve kişi ya da kişileri kemale erdirmektir (Koç, 2017).

İyi ile güzel arasındaki ilişkinin birlikte ele alınması yalnızca İslam düşüncesine özgü bir yaklaşım değildir. Bu

⁸ Bu konuda Aristoteles'in düşüncelerinden hareketle mantıksal bir çıkarım temellendirmesi yapan çalışma için bkz. Uzuner, 2025, s. 131.

birliktelik düşüncesinin farklı biçimlerde temsil edildiği düşünülebilir. Örneğin Antik Yunan'da iyi ve güzel birlikteliği Kalokagathia kavramıyla ifade edilmektedir. Literatürde Antik Yunan'daki kalokagathia anlayışı ile İslam estetiğindeki iyi-güzel birlikteliği arasında kavramsal bir ilgi kurulmuştur (Taşkent, 2014; Şahin, 2011). Ancak mevcut çalışmalar, iki geleneğin, bu birlikteliği dayandırdığı ontolojik ve antropolojik farklılıkları karşılaştırmamaktadır. Öyle ki kalokagathia (kalos+agathos)⁹ fiziksel ve ahlaki yetkinliğin birlikteliğini ifade eder (Weiler, 2002, s. 11). Erdem ve bedensel güç, hız ve güzellik, mükemmel ve soylu insanı karakterize eder (Weiler, 2002, s. 12) Ancak bu kullanım, zihniyet ve karakterin, dış görünüşle örtüştüğü varsayımını ifade ettiği gibi vatandaş olmayanların, yabancı etnik grupların ve toplumsal açıdan marjinal görülen grupların dışlanması için bir araç görevi de görmüştür (Weiler, 2002, s. 14). Fiziksel çirkinlik, anormallik, deformasyon, hastalık ve sakatlık gibi durumların hem kendisine karşılık gelen karakter ve zihniyetteki bozulmayı gösterdiği hem de sosyal yozlaşmaya işaret ettiği düşünülmüştür (Weiler, 2002, s. 14).¹⁰ Böylece insanın dış görünüşü, onun karakterinin ve ahlaki niteliğinin görünür bir göstergesi haline gelmiştir. Burada fiziksel güzellik ile ahlaki iyilik arasında nedensel bir bağ kurmaktan ziyade dış görünüşün içsel ve ahlaki nitelikleri açığa çıkardığı kabul edilmektedir. Kalokagathia'nın güzel ve iyi insan ideali şeklinde anlaşılması, I. Martinkova'nın "tersine çevrilmiş kalokagathia" olarak işaret ettiği şekilde çirkinliğin ve kötülüğün ilişkilendirilmesini de beraberinde getirmektedir (2012, 99).

Bu bağlamda kaba kahramanların ya da çekici ve yüksek statülü insanların ahlaki kusurlarına karşı verilen tepkinin farklı olması, ahlaki ve fiziksel mükemmellik fikriyle ilişkilendirilebilir. Bu ilişki elbette doğrudan tarihsel bir devamlılık olarak kurulamaz. Estetik açıdan olumlu kabul edilen özelliklerin ahlaki değerlendirmeye taşınması bakımından yapısal bir benzerlik olarak anlaşılmalıdır. Kaba kahramanların çekiciliği, zekâsı veya yüksek toplumsal statüsü, dış görünüşü ahlaki karakterin göstergesi olarak kabul eden anlayışta olduğu gibi onun kusurlarının yanlış ya da eksik değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Dolayısıyla iyi ile güzel arasındaki ilişkinin zorunlu olarak dışlayıcı olduğu söylenemez. Temel ayrım, fiziksel güzellik ve kusursuzluğun ahlaki iyiliğin zorunlu göstergesi haline gelmesidir. Etik kusurun estetikleştirilmesi de benzer şekilde estetik başarının ahlaki kusuru örten veya hafifleten bir işleve sahip olması nedeniyle görüldüğünden daha kapsamlı sonuçlar doğurabilir.

Bugün toplumda kendini fiziksel anlamda mükemmel bulmayan ve dışlanmış hissedenlerin ahlaki sapkınlığa düşmeleri bu açıdan değerlendirilebilir. Elliot Rodger¹¹ örneğiyle, etik kusurun estetikleştirilmesinin, etik yargının askıya alınmasına ve şiddetin romantize edilmesine kadar ilerleyebileceği görülmektedir. Bu bağlamda günümüz

⁹ İyi ve güzel birlikteliği hakkında bkz. Platon, 2021, 401a-402e. İngilizce karşılığında ise *nobility-andgoodness* ifadesi kullanılmıştır. Detaylı açıklama için bkz. Aristotle, 1915, 1248b5-1248b30.

¹⁰ Weiler'in savunduğu gibi Kalokagathia'nın bazı yorumlarında fiziksel güzellik, bedensel yetkinlik ve yurttaşlık statüsü, ahlaki üstünlüğün görünür göstergeleri olarak kabul edilmiştir. Ancak Aristotelesçi kalokagathia'nın erdemlerin bütünlüğü ve yurttaşlık idealiyle ilişkilendirilebileceği de savunulmaktadır (Martinkova, 2012, 95-98).

dijital kültüründe, sinema, televizyon dizileri ve sosyal medya içeriklerinde ahlaki açıdan kusurlu karakterlerin, suçun, şiddetin veya çeşitli toplumsal sapmaların estetize edilmesi bakımından incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda yürütülen bazı çalışmalarda televizyon dizileri, sinema filmleri ve popüler kültür örneklerinde şiddet ve şiddetin estetize edilmesi incelenmiştir.¹² Son yıllarda suç, şiddet ve ahlaki sapmaların merkezde olduğu yapımlar yoğun izlenme oranlarına sahiptir. *Breaking Bad* (2008), *Squid Game* (2021)¹³ *You* (2018), *Joker* (2019), *Çukur* (2017)¹⁴ gibi yapımlar, ahlaki açıdan kusurlu karakterlerin estetize edilmesi ve izleyiciye sempatiyle sunulması bakımından incelenen eserlere örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekler, estetik beğenin bazı durumlarda ahlaki değerlendirmeyi geri plana itebildiğini ve ahlaki kusurların estetik deneyimin bir parçası olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Çağdaş estetik tartışmalarında odak noktası, sanat eserlerinin bireyler üzerinde hangi davranışsal sonuçları doğurduğundan ziyade, etik ve estetik değer arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağıdır. Çünkü ahlaki açıdan kusurlu içeriklerin estetik açıdan başarılı bulunabilmesi, esere ilişkin ahlaki yargıların estetik değerlendirmeye dahil edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soru, estetik değer ahlaki değerlendirmeden bağımsız olduğunu savunan Özerkçi yaklaşımlarla eserin ahlaki özelliklerinin estetik değerini etkileyebileceğini savunan Ahlakçı ve İmmoralist yaklaşımlar arasındaki tartışmanın merkezinde yer alır. Dolayısıyla tartışma yalnızca etik kusurun, daha güçlü bir estetik deneyim üretip üretmediğinden ziyade etik yargıların estetik deneyim ve estetik değerlendirme sürecine etkisi üzerinde ilerlemelidir. Bu sebeple etik ve estetik arasındaki ilişkinin farklı estetik gelenekler tarafından hangi kavramsal zeminde ve nasıl kurulduğuna dair değerlendirme önem kazanmaktadır.

Antik Yunan düşüncesindeki kalokagathia anlayışı ve İslam estetiğindeki tevhid fikri etik ve estetik arasındaki birlik fikrine dayanmaktadır. Ancak bu iki gelenek arasındaki temel fark bu birlikteliğin kurulduğu ontolojik ve düşünsel zemindir. Kalokagathia’da güzel ile iyi arasındaki ilişki yalnızca erdemli yurttaş için fiziki ve ahlaki mükemmelliğin göstergesi olarak görülmektedir. İslam estetiğinde ise güzellik, varlığın bütünlüğü, ölçü, ahenk ve hakikat fikriyle ilişkilendirilmektedir. Bu yönüyle estetik deneyim yalnızca haz veren bir unsur değildir. Estetik deneyim, insanın dünyayla, hakikatle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkinin şekillenmesinde etkili bir yönelimdir.

¹¹ İncel erkekler ve Elliot Roger hakkında araştırma için bkz. Vink, 2024.

¹² Şiddetin, Homeros’tan günümüze kadar tüm sanatlarda estetize edildiğini ve sanatın, şiddeti okunabilir, görülebilir, duyulabilir kıldığını ifade eden örnek çalışma için bkz. Erkan, 2014, s. 17.

¹³ Ahlaki açıdan kusurlu ya da belirsiz karakterlerin izleyici tarafından neden ilgi çekici bulunduğunu ve bu durumun estetik başarı üzerindeki etkilerini *Breaking Bad* (2008) dizisindeki Walter White karakteri üzerinden değerlendiren çalışma için bkz. Kjeldgaard-Cristiansen, 2017. Şiddet, sömürü ve eşitsizlik temalarının *Squid Game* (2021) dizisi üzerinden incelendiği bir çalışma olarak bkz. Akyıldız ve Şeşen, 2022.

¹⁴ Bu konuda Türkçe literatürdeki çalışmaların büyük ölçüde şiddetin temsili ve estetizasyonu üzerine yoğunlaştığı, etik ve estetik değer ilişkisini çağdaş estetik tartışmalar bağlamında ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede şiddet temalı değerlendirme için bkz. İpek, 2020.

Dolayısıyla iyi, güzel ve hakikatin ortak bir varlık düzeni içerisinde anlamlandırılması ile fiziksel görünüşün ahlaki değerin göstergesi olarak kabul edilmesi birbirinden farklıdır. Bir ahlaki kusurun, estetik deneyimi artırabilmesi, aynı kusurun başka koşullarda eserin bütünlüğünü, anlamını ya da estetik başarısını zayıflatmayacağı anlamına gelmemektedir. Bu açıdan immoralizmin sınırlılığı, etik ve estetik arasındaki ilişkiyi tek yönlü açıklamasıdır. Bu yönüyle immoralizm hem tek yönlü ve asimetrik bir temellendirmeye dayanmakta hem de etik estetik ilişkinin karşılıklı varlığını savunan ılımlı ahlakçı yaklaşımlar lehine değerlendirilmesi gereken bir konumdur.

Sonuç

Çağdaş estetik tartışmalarda immoralizm, estetik değer ve ahlaki değer arasındaki ilişkiye dair tartışmaları, Özerkçi ve Ahlakçı yaklaşımların temsil ettiği kuramsal çerçevenin dışına taşımıştır. Bu çerçevede ahlaki kusurun estetik değere etkisi temel tartışma konularından biri haline gelmiştir. İmmoralizm, bazı durumlarda sanat eserindeki ahlaki kusurların estetik başarıya katkı sunduğunu savunmaktadır. Özellikle kaba kahramanların, ahlaki açıdan kusurlu bakış açıların, estetik deneyimi artırabileceği iddia edilmektedir. A. W. Eaton, immoralizmin bir versiyonu olarak ileri sürdüğü sağlam immoralizmi, ahlaki açıdan rahatsız edici unsurların izleyicide güçlü bir estetik etki yaratabileceğini savunarak temellendirmeye çalışmaktadır. Carroll, Stecker, Paris gibi düşünürler bu yaklaşımın pek çok açıdan hatalı olduğunu savunmaktadırlar. Tartışmanın temel sorusu, bir sanat eserindeki ahlaki kusurun gerçekten estetik başarının nedeni olup olmadığıdır. Carroll, ahlaki kusurun estetik başarı ürettiğini savunan yaklaşımların ahlaki ve estetik değerler arasındaki ilişkiyi yeterince açıklayamadığını savunmaktadır. Stecker, ahlaki açıdan kusurlu tutumların izleyicide neden estetik değer oluşturduğunun temellendirilemediğini ileri sürmektedir. Paris ise ahlaki açıdan kusurlu unsurların estetik başarıya katkı sağlıyor gibi görünmesinin çoğu zaman eserin başka özelliklerinden kaynaklandığını ve bu sebeple immoralizmin iddialarını desteklemediğini savunmaktadır. Carroll, Stecker ve Paris'in eleştirilerinden hareketle bu tür kusurlu örneklerin temsil edildiği eserlerde estetik başarının kaynağı doğrudan ahlaki kusurun kendisi değildir. Estetik etki çoğu zaman anlatısal bütünlükten, karakter derinliğinden, biçimsel başarılarından veya izleyicide oluşan estetik farkındalıktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bir karakterin ya da olayın estetik açıdan etkileyici biçimde sunulması, onun ahlaki açıdan onaylanmasını gerektirmediği gibi ahlaki kusurun estetik değerini nedeni olduğunu da göstermemektedir. Ancak ahlaki açıdan kusurlu karakterlerin estetik başarıyı artırıp artırmadığı sorusunun tek başına değerlendirilemeyecek ölçüde ontolojik ve epistemolojik bir arka plana sahip olduğu görülmektedir.

Mevcut eleştiriler özellikle günümüz sinema ve dizi örneklerinde daha görünür hale gelmektedir. Günümüzde suçun, şiddetin ve ahlaki açıdan kusurlu yaşam biçimlerinin popüler kültürde giderek daha çekici biçimde temsil edilmesi, estetik deneyimin ahlaki yargılar üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu durum, estetik ve etik arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığını karşılıklı ve karmaşık bir etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir. Öyle ki

estetik deneyim, başkalarının deneyimlerine karşı duyarlılığı besleyerek ahlaki yargıları etkileyebilir. Etik yaklaşım ise estetik deneyimin nasıl yorumlanacağını etkileyebilir. Bu bağlamda Kalokagathia ve tevhid kavramları üzerinden yapılan karşılaştırmalı okuma göstermektedir ki etik ve estetik arasındaki ilişkinin tek düze bir ilişki olarak algılanması yeterli değildir. Dolayısıyla etiği ve estetiği birbirinden tamamen bağımsız ya da tek yönlü bir ilişki içerisinde değerlendirmek hatalı görünmektedir. Çalışmadan çıkarılabilecek sonuçlardan biri Kalokagathia ile İslam estetiğinin iyi ve güzel arasında birlik ilişkisi kurduğu ancak bu ilişkiyi aynı zeminde kurmadığıdır. İkinci bir sonuç, immoralizmin etik ve estetik arasındaki ilişkiyi kabul ettiği ancak bu ilişkinin ahlaki kusurun estetik başarıya olumlu katkısı yönünde tek taraflı yorumlamasıdır. Diğer bir sonuç ise immoralizmin bu ilişkinin neden yalnızca olumlu yönde işleyeceğini yeterince açıklamamasıdır. Dolayısıyla immoralizm, ahlaki kusurun estetik başarı ürettiği tezini yeterince temellendiremediği gibi bu temel iddiasıyla ahlakçı yaklaşımları desteklemektedir.

Kaynaklar

- Akyıldız, Y., & Şeşen, E. (2022). The brutal face of the violent game of capitalist competition: *Squid Game*. *SineFilozofi Dergisi*, 7(14), 279–299.
- Anderson, J. C., & Dean, J. T. (1998). Moderate autonomism. *British Journal of Aesthetics*, 38(2), 150–166.
- Aristotle. (1915). *Ethica Eudemia* (J. Solomon, Trans.). In W. D. Ross (Ed.), *The works of Aristotle*. Clarendon Press.
- Aristoteles. (2024a). *Retorik* (M. H. Doğan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2024b). *Poetika* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Baumberger, C. (2015). The ethical criticism architecture in defense of moderate moralism. *Aesthetic Pathways*, 1(2), 179–197.
- Carroll, N. (1996). Moderate moralism. *British Journal of Aesthetics*, 36(3), 223–238.
- Carroll, N. (2006). Ethics and aesthetics: Replies to Dickie, Stecker and Livingston. *British Journal of Aesthetics*, 46(1), 82–95.
- Carroll, N. (2013). Rough heroes: A response to A. W. Eaton. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 71(4), 371–380.
- Eaton, A. W. (2012). Robust immoralism. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 70(3), 281–292.
- Eaton, A. W. (2013). The artistic value of a particular kind of moral flaw. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 71(4), 339–349.
- Erkan, E. (2014). Sinemasal şiddet. *Sanat–Tasarım Dergisi*, 1(4), 15–21.
- Gaut, B. (2007). *Art, emotion and ethics*. Oxford University Press.
- Giovannelli, A. (2007). The ethical criticism of art: A new mapping of the territory. *Philosophia*, 35, 117–127.
- İpek, İ. (2020). Kurtlar Vadisi ve Çukur dizisinin şiddet ve suç eylemleri üzerindeki etkisi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 122–137.
- Jacobson, D. (1997). In praise of immoral art. *Philosophical Topics*, 25(1), 155–199.
- Kieran, M. (1996). Art, imagination and the cultivation of morals. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 54(4), 337–351.

- Kieran, M. (2001). In defence of the ethical evaluation of narrative art. *The British Journal of Aesthetics*, 41(1), 26–38.
- Kieran, M. (2006). Art, morality and ethics: On the (im)moral character of art works and inter-relations to artistic value. *Philosophy Compass*, 1(2), 129–143.
- Kjelgaard-Cristiansen, J. (2017). The bad breaks of Walter White: An evolutionary approach to the fictional antihero. *Evolutionary Studies in Imaginative Culture*, 1(1), 103–120.
- Koç, T. (2017). *İslam estetiği*. İSAM Yayınları.
- Martinkova, I. (2012). Jak rozumět kalokagathii? *Tělesná Kultura*, 35(1), 93–105.
- Owosho, S. (2013). Art and the question of moral values: A moderatist perspective. *Journal of Philosophy and Development*, 14(1), 176–191.
- Paris, P. (2019). The ‘moralism’ in immoralism: A critique of immoralism in aesthetics. *British Journal of Aesthetics*, 59(1), 13–33.
- Platon. (2021). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rancière, J. (2021). *Özgürleşen seyirci* (E. Burak Şaman, Çev.). Metis Yayınları.
- Sen, P. (2023). The impact of aesthetic values on moralism: An ethical perspective. *An Interdisciplinary Journal of Literary Studies*, 8(2), 182–186.
- Soykan, Ö. N. (2022). *Estetik ve sanat felsefesi*. Bilge Kültür Sanat.
- Stecker, R. (2008). Immoralism and the anti-theoretical view. *British Journal of Aesthetics*, 48(2), 145–161.
- Şahin, N. (2011). Gazâli’de etik-estetik ilişkisi. *Diyanet İlmi Dergi*, 47(3), 93–114.
- Taşkent, A. (2014). Estetik ve etik değerler bütünlüğü. In A. Z. Yavaş (Ed.), *VI. Dinî Yayınlar Kongresi: İslam, sanat ve estetik* (pp. 111–118). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Uzuner, S. (2025). *Varoluş bağlamında estetik ve ahlâki olgunlaşma* [Doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi].
- Vink, D., Abbas, T., Veilleux-Lepage, Y., & McNeil-Wilson, R. (2024). Because they are women in a man's world: A critical discourse analysis of incel violent extremists and the stories they tell. *Terrorism and Political Violence*, 36, 723–739.

Weiler, I. (2002). Inverted kalokagathia. *Slavery & Abolition*, 23(2), 9–28.

Wu, C., Zhu, H., Zhang, Y., Zhang, W., & He, X. (2024). Sensitivity to moral goodness under different aesthetic contexts. *Ethics & Behavior*, 34(4), 279–293.

Yaran, C. S. (2020). *Sanat ahlakı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yaran, C. S. (2021). Resim ve etik: Batı resim sanatında ahlâki temalar ve örnekler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, 7–40.

Yazar Katkıları¹: *Tek Yazar Fikir; S. UZUNER- Tasarım; S. UZUNER Denetleme; S. UZUNER - Kaynaklar; C. S. UZUNER - Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; S. UZUNER; Analiz ve/ veya Yorum; S. UZUNER - ; Literatür Taraması; S. UZUNER - Yazıyı Yazan ; S. UZUNER - Eleştirel İnceleme; S. UZUNER*

Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*

Çıkar Çatışması: *Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*

Finansal Destek: *Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: *Sole Author Concept; S. UZUNER – Design; S. UZUNER - Supervision -Resources ; C. S. UZUNER - Data Collection and/or Processing ; S. UZUNER - Analysis and/or Interpretation ; S. UZUNER - Literature Search ; S. UZUNER - Writing Manuscript ; S. UZUNER - Critical Review; S. UZUNER*

Peer-review: *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*

Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*

Ethical Committee Approval: -

-
1. Yazarlık hakkı sunulan kriterlerden en az 3 tanesinde katkıda bulunmuş olmayı gerektirir. Katkıda bulunanlar **(İsmi ilk harfi. Soyisim şeklinde: Örn: M. BİNGÖL) örnekteki gibi yazılmalıdır.**
 2. Tüm yazarların makale taslağını hazırlamaları veya içerik açısından önemli entelektüel ve eleştirel inceleme yapmaları zorunludur.
 3. Makalenin baskıdan önceki son versiyonunun onaylanması tüm yazarların sorumluluğundadır.
 4. **Tüm yazarların ilk 3 maddede belirtilen koşulları karşılamaları zorunludur.**
 5. Belirtilen katkı sayısı ve koşulları karşılamayan kişiler makalenin son bölümünde "Teşekkür" başlığı altında belirtilmelidir.
 6. Bu kurallar Council of Science Editors (CSE) ve International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) kılavuzları çerçevesinde oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için: <http://www.councilscienceeditors.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=3376> www.icmje.org/ethical/1author.html